T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

ADLİ TIP VE ADLİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Danışman

Doç.Dr. Zeynep Belma Gölge

ÇOCUKLUK ÇAĞI HAYVANA YÖNELİK ŞİDDET İLE YETİŞKİNLİKTEKİ SALDIRGANLIK EĞİLİMİ VE ANTİSOSYAL DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP SİNEM ÖZBAN

İSTANBUL, 2022

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

ADLİ TIP VE ADLİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Danışman

Doç.Dr. Zeynep Belma Gölge

ÇOCUKLUK ÇAĞI HAYVANA YÖNELİK ŞİDDET İLE YETİŞKİNLİKTEKİ SALDIRGANLIK EĞİLİMİ VE ANTİSOSYAL DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP SİNEM ÖZBAN

İSTANBUL, 2022

Çocukluk Çağı Hayvana Yönelik Şiddet ile Yetişkinlikteki Saldırganlık Eğilimi ve Antisosyal Davranış Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

ÖZET

Bu çalışmada yetişkin bireylerde çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikte saldırganlık ve antisosyal davranış arasındaki ilişkinin incelenmesi ve cinsiyetin çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmaya 18-69 yaş arası 796 kişi katılmış olup veriler Demografik Bilgi Formu, Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği ve Antisosyal Davranış Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri puanları ile Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği toplam puanları, saldırganlığın fiziksel saldırganlık ve öfke alt boyutunun puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri puanları ile Antisosyal Davranış Ölçeği puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı şekilde pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Katılımcıların Antisosyal Davranış Ölçeği puanları ve Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği puanları arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur; antisosyal davranış düzeyi arttıkça saldırganlık artmaktadır. Erkeklerde çocuklukta hayvana yönelik şiddet kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Analizler sonucunda elde edilen bu bulguların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet, Saldırganlık, Antisosyal davranış

Examining the Relationship Between Violence Against Animals in Childhood, the Tendency of Aggression in Adulthood and Antisocial Behavior in Adulthood

ABSTRACT

This study is firstly aimed to examine the relationship between childhood animal violence, adult aggression, and adult antisocial behavior, and second to explore the relationship between sex and childhood animal violence. 796 people between the ages of 18-69 participated in the study, and the data were obtained using the Demographic Information Form, The Turkish form of Cruelty to Animals Inventory, Buss-Perry Aggression Questionnaire, and Antisocial Behavior Scale. As a result of the statistical analysis, a statistically significant positive correlation was found between the Cruelty to Animals Inventory scores and the Buss-Perry Aggression Questionnaire total scores, and the scores of the physical aggression and anger sub-factors of aggression. It is found that there is a statistically significant positive correlation between the Cruelty to Animals Inventory scores and the Antisocial Behavior Scale scores. Another statistically significant positive correlation was found between the participants' Antisocial Behavior Scale scores and Buss-Perry Aggression Questionnaire scores; as the level of antisocial behavior increases, aggression increases. Childhood animal violence was found statistically significantly higher in men than in women. It is thought that these findings obtained as a result of the analysis will contribute to the literature.

Keywords: Childhood animal cruelty, Aggression, Antisocial behavior

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda yürütmüş olduğum yüksek lisans tezimin tüm aşamalarında bana yardımcı olan, benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, akademik kariyeri ve değerleri ile bana yol gösteren sayın tez danışmanım Doç.Dr. Zeynep Belma Gölge'ye sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisansım boyunca aldığım tüm derslerde bana bilgi birikimlerini ve etik değerlerini aktaran tüm hocalarıma saygı ve teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans tezim boyunca bana her zaman destek olan ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Tuğba Emen, Dilara Akay ve Kubilay Köse'ye çok teşekkür ederim.

Son olarak hem yüksek lisans sürecimde hem de bugüne kadar geçirdiğim tüm süreçlerde hep yanımda olan ve her zaman destek olan babam Ahmet Yaşar Özban'a, annem Hatice Özban'a, ağabeylerim Mehmet Selim Özban ve Erdem Emin Özban'a ve akrabalarıma şükranlarımı sunarım.

İçindekiler

ÖZET i

ÖNSÖZ iii

İçindekiler iv

Tablolar Listesi vii

KISALTMALAR ix

1. Giriş ve Amaç 1

2. Genel Bilgiler 4

2.1. Saldırganlığa Giriş 4

2.1.1. Saldırganlık türleri 4

2.1.2. Saldırganlıkla ilgili kuramsal yaklaşımlar 6

2.1.2.1. İçgüdü kuramları 6

2.1.2.1.1. Psikanalitik yaklaşım-Freud 6

2.1.2.1.1. Etolojik yaklaşım-Lorenz 8

2.1.2.2. Biyolojik kuramlar ve evrimsel kuram 10

2.1.2.3. Bilişsel kuramlar 13

2.1.2.3.1. Bilişsel yeni çağrışım kuramı 13

2.1.2.3.2. Bilgi işleme modeli / senaryo kuramı 14

2.1.2.4. Sosyal öğrenme kuramı 14

2.1.2.5. Engellenme-saldırganlık hipotezi 20

2.1.2.6. Genel saldırganlık modeli (GAM) 22

2.1.3. Saldırganlıkta cinsiyete göre farklılıklar 26

2.2 Antisosyal Davranışa Giriş 29

2.2.1. Antisosyal davranışa ilişkin tanımsal çerçeve 29

2.2.2. Antisosyal davranış türleri 32

2.2.3. Antisosyal davranışın nedenleri ve risk faktörleri 33

2.2.3.1. Demografik faktörler 33

2.2.3.2. Genetik faktörler 34

2.2.3.3. Psikolojik faktörler 36

2.2.3.4. Kişisel faktörler 37

2.2.3.5. Ailesel ve çevresel faktörler 38

2.2.4. Antisosyal davranışın yaygınlığı 41

2.3. Çocukluk Çağında Hayvana Yönelik Şiddete Giriş 42

2.3.1. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin sınıflandırılması 43

2.3.2. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddette cinsiyet farklılıkları 44

2.3.3. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin nedenleri ve risk faktörleri 44

2.3.4. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin motivasyonu 47

2.3.5. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin yaygınlığı 49

2.3.6. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet, antisosyal davranış ve saldırganlık arasındaki ilişkiyle ilgili çalışmalar 49

2.3.7. Hayvana yönelik şiddet ile ilgili yasalar 51

3. Gereç ve Yöntem 57

4. Bulgular 63

5. Tartışma 85

6. Sonuç ve Öneriler 103

7. Kaynaklar 106

8. EKLER 132

9. ÖZGEÇMİŞ 144

Tablolar Listesi

Tablo I: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Dağılımı 63

Tablo II: Katılımcıların Yaş Aralığı ve Ortalaması 64

Tablo III: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Dağılımı 64

Tablo IV: Katılımcıların Daha Önce Hayvan Beslemiş Olma ve Şu Anda Hayvan Besliyor Olma Durumlarının Cinsiyete Göre Dağılımı 66

Tablo V: Ölçeklere Ait Puanların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri 67

Tablo VI: Katılımcıların HKD Durumuna Göre Cinsiyet Dağılımı ve Yüzde Değerleri 68

Tablo VII: Hayvana Yönelik Kötü Davranışın Niteliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı 68

Tablo VIII: Hayvan Türüne ve Kaç Tür Hayvana Kötü Davranıldığına Göre Cinsiyet Dağılımı 70

Tablo IX: Çocukluğun Hangi Döneminde HKD Olduğu ile Cinsiyet Arasındaki İlişki 71

Tablo X: HKD Durumu ve Ölçekler Arası Karşılaştırma 72

Tablo XI: HKDE ile BPSÖ Arasındaki Korelasyon 74

Tablo XII: HKDE ile ADO Puanları Arasındaki Korelasyon 74

Tablo XIII: ADO ve BPSÖ Puanları Arasındaki Korelasyon 75

Tablo XIV: Cinsiyet ve HKDE, BPSÖ ve ADÖ İlişkisi 75

Tablo XV: Yaş ve ADÖ ile BPSÖ Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon 76

Tablo XVI: Eğitim Durumuna Göre ADÖ, BPSÖ ve BPSÖ Alt Boyutlarının Ortalamalarının Karşılaştırılması 77

Tablo XVII: HKDE Niteliği ile BPSÖ Ortalamalarının Karşılaştırılması 78

Tablo XVIII: HKDE Niteliği ile ADÖ Ortalamalarının Karşılaştırılması 79

Tablo XIX: HKDE'nin BPSÖ ve ADÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi 80

Tablo XX: HKDE, Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Düzeyinin BPSÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi 81

Tablo XXI: HKDE, Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Düzeyinin ADÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi 82

Tablo XXII: ADÖ' nün BPSÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi 84

KISALTMALAR

GAM: General Aggression Model/ Genel Saldırganlık Modeli

ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri

HKD: Hayvana Kötü Davranış

BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği

SÖK: Sosyal Öğrenme Kuramı

AKB: Antisosyal Kişilik Bozukluğu

S.S.: Standart Sapma

1. Giriş ve Amaç

Hayvana yönelik şiddet birçok toplumda hoş görülmeyen, toplumsal normları ihlal eden bir davranıştır. Pek çok araştırmacı sıklıkla antisosyal olarak nitelenen seri cinayet faillerinin insanlara yönelik şiddet eylemlerinden önce hayvanlara yönelik şiddet eylemlerinde bulunduğunu belirtmiştir. Hayvana yönelik bu şiddet eylemlerinin bazıları ise çocukluk döneminde başlıyor gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra sanıklarla yürütülen çalışmalarda sanıkların hayvana zulüm noktasında uyguladığı yöntemlerin insanda da aynı olduğuna ilişkin bulgular bulunmaktadır (Wright & Hensley, 2013; Quinn, 2000). Bu nedenle hayvana yönelik şiddetin çalışılması yalnızca hayvanların insanın şiddetinden ve kötü muamelesinden korunması için değil insanda saldırgan davranışların ve şiddetin önlenmesi için de oldukça önem arz etmektedir.

Bu araştırma oluşturulurken son zamanlarda basında sıkça yer alan hayvana yönelik şiddete dikkat çekme ve bireylerde hayvana yönelik şiddetin genel saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerini inceleme fikrinden yola çıkılmış ve bu bağlamda Türkiyede ve dünyada konu ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar incelenmiş ancak özellikle Türk alan yazınında konu ile ilgili çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır; yapılan çalışmalar ise çoğunlukla çocuklarda veya klinik veya suçlu yetişkin örneklemlerde yürütülmüştür. Bunun üzerine yetişkinlerde geriye dönük olarak çocukluk çağı hayvana yönelik şiddetinin bugünkü saldırganlık davranışlarını ve hayvana şiddetle oldukça ilişkili olan antisosyal davranışları nasıl etkilediği sorusu sorulmuş ve araştırma bunun üzerinden şekillendirilmiştir.

Bu araştırmada 18 yaş üstü yetişkin bireylerde çocukluk çağında hayvana şiddet ile yetişkinlikteki saldırganlık eğilimi ve yetişkinlikteki antisosyal davranış arasında bir ilişki olup olmadığı ve cinsiyet ile çocukluk çağı hayvana yönelik kötü davranışı ve çocuklukta hayvana yönelik şiddet, cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi ile antisosyal davranış ve saldırganlık arasında bir ilişki olup olmadığı gibi araştırma problemlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Antisosyal davranış ve saldırganlık her ne kadar birbiri ile iç içe geçmiş olsa da saldırgan davranışlar içermesi bir davranışın antisosyal davranış olarak nitelenmesi için yeterli koşul olmamakla birlikte iki değişkenin ayrı ayrı değerlendirilmesi aralarındaki ilişkiyi görmeyi kolaylaştırıcı bir unsur olacaktır. Bu doğrultuda bu çalışmada çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet bağlamında hem antisosyal davranış hem de saldırganlık incelenecektir.

Türkiye'de ve dünyada farklı örneklem grupları ile yürütülen çeşitli araştırmalarda saldırganlık ve hayvana zulüm arasında bir ilişki olduğu, biri arttıkça diğerinin de arttığı gözlemlenmiştir (Gruszczynska, Lucia ve Killias, 2012; Zdradzinski, 2009; Akdemir ve Gölge, 2020). Ek olarak hayvana yönelik şiddetin bir saldırganlık türü olarak görülebilmekte ve hayvana yönelik şiddetin insana yönelik saldırganlığın bir yordayıcısı olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde bir çok çalışmada antisosyal davranış ve hayvana yönelik şiddet arasında ilişki kurulmuş ve bir antisosyal davranış olarak ele alınan hayvana yönelik şiddetin diğer antisosyal davranışların gelişiminde yordayıcı etkiye sahip olabileceği ve özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde hayvana zulmün ileriki antisosyal ve saldırgan davranışlar için risk faktörü olabileceği belirtilmiştir (Patterson, DeBaryshe ve Ramsey, 1990; Gullone, 2011; Arluke ve diğerleri, 1999; Gleyzer ve diğerleri, 2002; Longobardi ve Badenes-Riberac, 2019). Cinsiyet ise çocukluk çağı hayvana yönelik şiddeti, antisosyal davranış ve saldırganlık için önemli role sahip bir faktör olarak çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Literatürdeki birçok araştırmada antisosyal davranışın, hayvana şiddetin ve fiziksel saldırganlık gibi doğrudan saldırganlık davranışlarının erkeklerde daha yaygın görüldüğüne ilişkin bulgular mevcuttur (Kopper-Roland, 1988; MacGregor ve Davidson, 2000; Björkqvist, 2018; Lauber ve Brown, 2000; Toksöz, 2022; Eme, 2016; Alegria ve diğerleri, 2013). Bu nedenlerle bu araştırmada çocuklukta hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikteki saldırgan davranışlar ve antisosyal davranışlar arasında pozitif yönde ilişki bulunması ve erkeklerde çocuklukta hayvana

yönelik şiddetin, yetişkinlikte ise saldırgan ve antisosyal davranışların kadınlara göre daha fazla görülmesi beklenmektedir.

Araştırmanın amacı ve verilen bilgiler doğrultusunda incelenmesi ve değerlendirilmesi planlanan hipotezler aşağıdaki şekildedir:

1. Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE) puanları ile Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
2. Katılımcıların HKDE puanları ile Antisosyal Davranış Ölçeği (ADÖ) puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
3. Katılımcıların ADÖ puanları ile BPSÖ toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
4. Erkek katılımcıların HKDE puanları, ADÖ puanları ve BPSÖ toplam puanları kadın katılımcılara göre daha yüksektir.

Türk alan yazınında hayvana yönelik şiddet ile ilgili çalışmalar çoğunlukla hayvan sahibi olup olmamanın empati, bağlanma ve saldırganlık üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır (Gökkaya, 2019; Akdemir, 2016; Ateş, 2005). Bu çalışma geriye dönük çocukluk çağı hayvana yönelik şiddet öyküsüyle yetişkinlikteki saldırganlık ve antisosyal davranışa bakması yönünden Türk alan yazınında yer alan konuyla ilgili diğer çalışmalardan farklı olup alana bilimsel katkı sağlayacaktır. Çalışmanın incelediği değişkenler bakımından hayvana yönelik şiddet konusunun önemine de dikkat çekeceği düşünülmektedir.

2. Genel Bilgiler

2.1. Saldırganlığa Giriş

Saldırganlık için klasik bir tanım Buss (1961, s.1) tarafından "başka bir organizmaya zararlı uyaranlar veren bir tepki" olarak önerilmiştir. Ancak bu tanım oldukça davranışçı ve geniş bir tanım olmakla beraber düşünce, duygu gibi davranışsal olmayan süreçleri dışlamaktadır. Kişinin zarar verme niyeti de bu tanımda dışlanmıştır (Krahe, 2001, s.11). Buna göre daha kapsayıcı olan başka bir saldırganlık tanımı Baron ve Richardson (1994) tarafından yapılmıştır, buna göre saldırganlık "bu tür bir muameleden kaçınmaya motive olan başka bir canlıya zarar verme amacına yönelik herhangi bir davranış biçimi" olarak ifade edilmiştir. (Baron ve Richardson, 1994, s.5; akt. Malamuth, Smith, Taylor ve White, 1998, s.1). Bu tanımda zarar verme niyeti de saldırganlığa dahil edilmiştir.

Tanımlayıcı özelliklerdeki farklılıklar temel olarak, bazı yazarlar saldırganlığı yalnızca davranışın nitelikleri açısından tanımlarken diğerlerinin saldırganlığı kışkırtıcı faktörler, duygusal eşlikçiler veya potansiyel olarak zararlı eyleme ilişkin niyet gibi varsayımlar içerecek şekilde tanımlamasından dolayı ortaya çıkmaktadır (Bandura, 1973). Saldırganlık tüm bu tanımlarda terim olarak aynı kullanılsa da ifade edilmek istenen tam anlam farklılaşabilmektedir. Örneğin halk dilinde saldırganlık genellikle "iyi" veya "sağlıklı" olmaktan ziyade "kötü" bir anlam taşımaktadır ancak akademik alanda bu durum değişebilmektedir (Krahe, 2001, s.10)

2.1.1. Saldırganlık türleri

Yukarıda bahsedilen saldırganlık tanımlarında da görüldüğü gibi saldırganlık yoğun olarak başkalarına zarar verme amacıyla ilişkili olarak ifade edilmektedir. Bandura (1973), saldırganlığın yalnızca başkalarına zarar vermek amacıyla gerçekleştirilen davranışlarla

sınırlandırılmasının genellikle saldırgan olarak değerlendirilen çok çeşitli faaliyetlerin değerlendirme dışı bırakılmasına neden olabileceğini belirtmiştir. Bazı yazarlar (Berkowitz, 1965; Feshbach ve Feshbach, 1969, Geen 1998) bu soruna karşı farklı saldırganlık türleri önermişlerdir. Vitiello ve Stoff'a (1997) göre de niteliksel olarak farklı saldırganlık biçimlerinin tanımlanması ve doğrulanması, insan saldırganlığının anlaşılması için bir teorik değere sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda saldırgan davranışı önlemeyi ve tedavi etmeyi amaçlayan daha spesifik müdahalelerle de sonuçlanabilir.

Yetişkin psikiyatrisinde insan saldırganlığıyla ilgili dürtüsel ve dürtüsel olmayan iki tip saldırganlıktan bahsedilmektedir. Dürtüsel saldırganlıkta disinhibisyon ve duygusal istikrarsızlık görülür ve antisosyal eğilimler vardır (Stein ve diğerleri, 1995; akt. Vitiello ve Stoff, 1997)

Geen (1998), insanda saldırganlığı inceleyen araştırmacılar arasında iki temel ayrımın gözlemlendiğinden bahsetmektedir: öfkeli/duygusal saldırganlık ve araçsal saldırganlık. Öfkeli/duygusal saldırganlıkta saldırganın temel motifi kurbana zarar vermektir. Duygusal saldırganlık, çevredeki bazı olaylara veya değişikliklere veya böyle bir olayın zihinsel olarak temsiline (Örneğin, hakarete uğradığının bir hatırası) karşı bir tepkidir. Araçsal saldırganlık ise güçlü duygular içerebilir ancak temel motif zarar vermek değil bunun dışındaki birtakım endişelerdir.

APA sözlüğünde de benzer şekilde insanda temel olarak üç tip saldırganlıktan bahsedilir: düşmanca saldırganlık, araçsal saldırganlık ve duygusal saldırganlık. Düşmanca saldırganlık bu üç tür arasında en çok zarar verici olandır, bu tür saldırganlıkta birincil amaç kasten yaralama veya yok etmeye yönelik olarak kasıtlıdır. Araçsal saldırganlık hedefe yöneliktir, istenilen bir şeye ulaşmak için gerçekleştirilen saldırganlık davranışıdır. Duygusal saldırganlık ise tepkiseldir, sıkıntının kaynağına yönelik duygusal bir tepki içerir ancak bu tepki

sıkıntının kaynağına yöneltilemezse diğer insanlara veya objelere yönlendirilebilir (Archer, 2004).

Bunların dışında üç tür saldırganlıktan daha bahsedilmektedir: dolaylı saldırganlık, sosyal saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık. Dolaylı saldırganlık ilk olarak Feshbach ve Feshbach (1969) tarafından reddedilme ve dışlanma yoluyla bir hedefe zarar veren davranışları tanımlamak için kullanılmıştır. Cairns ve diğerleri (1989) çocukların akran grubuna kabulünde dışlanma veya doğrudan karakterlerine saldırı yoluyla yapılan davranışları sosyal saldırganlık olarak açıklamışlardır. Son olarak Crick (1995) ise akran ilişkilerini manipüle ederek başkalarına zarar vermeyi ilişkisel saldırganlık olarak tanımlamıştır; örneğin kişi arkadaşlığı bitirmekle tehdit edebilir (Card ve diğerleri, 2008).

2.1.2. Saldırganlıkla ilgili kuramsal yaklaşımlar

2.1.2.1. İçgüdü kuramları

2.1.2.1.1*. Psikanalitik yaklaşım-Freud*

Freud'un ortaya koyduğu Psikanalitik Teori, Birinci Dünya Savaşı itibarıyla yıkıcı eylemlerin takibini yaparak, saldırganlığın libidinal dürtülerle; ilkel ve içgüdüsel bir bağı olduğunu öne sürmektedir. Saldırganlık, libido kaynaklı, Freud'un "id" olarak kavramsallaştırdığı bilinçdışı içgüdüler sınıfında kabul edilmiştir. Öte yandan Freud, saldırganlığı, çocukluğun erken dönemlerinde sıklıkla dışa yönelik seyrinden zamanda içe yönlendirilen ve sonunda ölümle sonuçlanabilen bir motivasyon olarak görmüştür ve bastırılmış bu içgüdülerin saldırgan davranışlarla gün yüzüne çıkmasının beklenen bir sonuç olduğunu belirtmiştir (Feshbach ve Zagrodzka, 1997 s. 215).

Freud ilk başlarda cinsel içgüdüler ve kendini koruma içgüdüsü olarak ele aldığı içgüdülere 1920'li yıllardan sonra yaşamla ilgili içgüdüler (eros) ve ölümle ilgili içgüdüler

şeklinde yeni bir ikilem önermiştir (Fromm, 2018, s.39). Freud bunu şu şekilde tanımlamıştır (Fromm, 2018, s.39):

"...yaşamın başlangıcına ilişkin yorumlardan ve biyolojik koşutluklardan yola çıkarak, yaşayan maddeyi korumaya yönelik içgüdünün yanı sıra bu birimleri parçalamaya ve onları yeniden ilkel, inorganik durumlarına döndürmeye çabalayan, öncekine karşıt bir başka içgüdünün olması gerektiği sonucunu çıkardım. Bir başka deyişle, bir Eros olduğu kadar bir de ölüm içgüdüsü vardı"

Fromm (2018, s. 39-40), Freud'un ölüm içgüdüsü kavramının saldırganlık ile ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir: *"insan kendini ya da başkalarını yıkıma uğratmaya yönelik bir dürtünün hükmü altındadır ve bu trajik seçenekten kurtulmak için pek az şey yapılabilir. Buradan çıkan sonuç, ölüm içgüdüsünün konumu açısından, saldırganlığın esas olarak dürtülere gösterilen bir tepki değil, insan organizmasının yapısından kaynaklanan kesintisiz bir uyarım olduğu yolundadır."* Burada saldırganlık insan varoluşuna atfedilmiş, doğuştan sahip olduğumuz bir davranış olarak görülüyor gibidir.

Freud (1915), engellenen libidonun saldırgan davranışları meydana getirdiğini savunmaktadır. Haz içeren dürtüler engellendiğinde, engeli kırmak için kişi "ilkel bir tepki" ile yanıt vermektedir. Nesnelere yönelik hoş olmayan bir duygu mevcutsa bu duygu o nesnelere projekte edilen saldırgan davranışları doğurmaktadır (Freud, 1915, s. 137). Freud'un bu görüşü engelleme ve saldırganlık arasındaki ilişki üzerine yol gösterici olmuştur (Eron, 1994).

Gizil saldırganlık, fantezilerde kılık değiştirmiş formlarda bir kaynak edinmekte ve bu kaynağın gizil duruşu yıkılarak, saldırgan veya düşmanca davranışlar meydan gelmektedir (Fenichel, 1945). Freud'un takıntılı kişilerde "über-ahlak" olarak kavramsallaştırdığı bu savunma mekanizmasını kullanarak kişi saldırgan dürtüleri bastırmak için çabalamaktadır (Kempke ve Luyten, 2007). Bu türden çabalara rağmen dürtüler bir şekilde varlığını

korumaktadır. Nadir de olsa takıntı bozukluğu olan kişilerde sıklıkla gizil olmak üzere kimi zaman da aleni bir biçimde saldırganlığa yatkın dürtü kontrol bozukları görülmektedir (Moritz ve diğerleri, 2011).

Cinsel dürtülerin saldırgan çocuksu karakteri keşfedildiğinde, bu keşif kaba cinselliğin doğasına atfedilmiş, ardından bu cinsel dürtüler saldırgan davranışların kaynağı olarak kabul edilmiştir. Saldırgan dürtüler sıklıkla libidinal dürtülerin bir sonucudur. Çocuklarda cinsel merakın projekte edilen nesnelere saldırgan davranışları bilenen bir durumdur. Sevilen bir oyuncağa karşı olabildiği gibi evcil hayvanlara karşı da yoğun sevgiye eşlik eden saldırgan davranışlar görülebilmektedir (Freud, 1947).

Cinsel ve saldırgan dürtülerin koalisyonu tipiktir. Ancak dürtülerin yoğunluğu, dışavurumundaki enerjinin miktarı gibi bireysel farklılar çeşitli tipolojileri doğurur. Bu tipolojilerin çoğu normal aralıkta bulunur. Patolojik faktör ise, duygusal gelişime ilişkin bireysel kısıtlılık, duygusal bağların kopması, sevgi kaynaklarından yoksunluk, olumsuz ebeveyn tutumları gibi iç ve dış koşullardan etkilenerek; yıkıcılık ve saldırgan davranışlarla kendini ifade etmektedir (Freud, 1947).

2.1.2.1.1. *Etolojik yaklaşım-Lorenz*

Lorenz (1966), şüphesiz bir biyolojik disiplin olarak etolojinin ana kurucularından biridir; klasik etolojinin kavramsal ve teorik çerçevesi büyük ölçüde onun tarafından geliştirilmiştir. Lorenz' in görüşünün en önemli noktası davranış kalıplarının doğuştan gelen ve öğrenilmiş davranış bileşenlerinin dizileri halinde analiz edilmesi gerektiğidir. Yalnızca doğuştan gelen bileşenler içgüdüsel davranış olarak nitelendirilmektedir (Brigandt, 2005).

Lorenz'in (1966) saldırganlık argümanının özü, hayvan ve insanda aynı türe yönelik bir savaşma içgüdüsünün, amacı bireyin ve türün korunması olan bir içgüdü olduğu iddiasına dayanmaktadır. Türler arası saldırganlık, doğada görülen aslan ve zebra arasındaki ilişkide

görülebilmektedir, aslan aç olduğunda zebraya saldırır, ancak doyduğunda zebrayı tamamen görmezden gelmektedir. Lorenz'e (1966) göre türler arası saldırganlıkların amacı açıktır (Clare, 1969) ancak Lorenz, "uygar insan saldırgan dürtüsünü yeterince boşaltamamaktan muzdariptir" iddiasını da kabul etmeye yakındır. Lorenz, On Agression (1966) adlı kitabında, sosyal olarak izole edilmiş grupların kaçınılmaz olarak bir saldırgan dürtü birikimi yaşaması gerektiğini söylemektedir; dışarıdakilere yönelik saldırganlıkta bulunamazlarsa aksi takdirde gelişmesi gereken grup içi çatışmayı önlemek için (Lorenz çatışma çıkacağında ısrarcı olmaktadır), mümkün olduğu kadar yüksek sesle ve çınlayan bir gürültüyle bir vazoyu kırmanın gerekliliğini diğer insanlara saldırmak zorunda olunmadığını sadece cansız nesneleri yok etmenin agresif dürtüde katartik bir azaltma yaşatarak biriken saldırgan enerji için bir çıkış sağlayacağını ifade etmektedir.

Lorenz' in saldırganlık yaklaşımı içgüdüsel davranışa vurgusu açısından Freud'un yaklaşımı ile benzer nitelikler taşımasına karşın birtakım noktalarda farklılaşmaktadır. Fromm (2018, s.42) Lorenz' in saldırganlığa yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir:

"...saldırganlık esas olarak dış uyaranlara karşı bir tepki değil, insanın içinde "gömülü", serbest kalmaya çabalayan ve dış dürtülerin yeterli olup olmamasına bakmaksızın anlatımını bulacak olan bir uyarılmadır. Lorenz' in saldırganlık modeli, tıpkı Freud'un cinsel arzu modeli gibi, kapalı bir kapta depolanmış suyun ya da buharın uyguladığı basınca benzediğinden, haklı bir deyişle, hidrolik bir model olarak adlandırılmıştır."

Lorenz' in saldırganlığında önemli bir nokta saldırganlığın yaşamın kendine ve türün varoluşunu devam ettirmesine hizmet ettiğidir. Lorenz, aynı türün üyeleri arasındaki saldırganlığın türün varlığını sürdürmesine hizmet ettiğini varsaymaktadır. Ona göre insan dışındaki türlerde türün varlığını sürdürmesine hizmet eden bu iç güdü, insanda abartılmış ve

yabanıllaşmıştır ve yaşamın devamlılığına hizmet etmekten çıkıp yaşamı tehdit eder hale gelmiştir (Fromm, 2018, s.43).

2.1.2.2. Biyolojik kuramlar ve evrimsel kuram

Hormonların, kromozomal anormalliklerin, kalıtımın ve beyin fonksiyonlarının saldırganlık üzerinde etkili olup olmadığı çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir (örn. Brain, 1983; Geen, 2001; Dabbs ve diğerleri, 1991; Montoya ve diğerleri, 2011; Lefkowitz ve diğerleri, 1977; Mednick ve diğerleri, 1984; Rolls, 1999; Haller, 2018).

Brain (1983), hormonların, hormonlara maruz kalan organizmalar üzerinde birçok etkisi olabileceğini belirtmiş ve hormonların yetişkinlerde saldırganlık üzerindeki kesin etkilerini değerlendirmenin zor olacağını eklemekle beraber kavga/dövüş (fighting) üzerinde çevresel veya somatik etkiler ile motivasyonel etkilerin öneminden bahsetmiştir. Cinsiyet steroidlerinin kavga/dövüş üzerindeki çevresel etkileri, merkezi sinir sistemi aktivitesindeki değişiklikler ile değil somatik yapılar üzerindeki eylemler aracılığıyla meydana gelmektedir. Çevresel etkiler saldırı davranışı üzerindeki tüm motivasyonel olmayan (duyu organlarındaki duyarlılık değişiklikleri, feromonların salgılanması, morfolojideki hormonal etkiler vb.) etkilerdir. Örneğin, kemirgenlerde birincil sosyal iletişim aracı koku alma duyusudur; doğuştan kör farelerde kavga gözlenebilirken, koku alamayan anozmik farelerde kavga davranışı nadiren gözlenmektedir. Kemirgenlerde cinsiyet steroidleri, idrar kokusu alma ipuçlarının üretimini uyararak kavgacı davranışın sayısını ve yoğunluğunu değiştirmekte etkili olduğu için çevresel ve somatik etkilerin literatürde yer alan hormon ve saldırganlık arasındaki korelasyonları açıklayabileceği görülmektedir (Brain, 1983). Kavga veya dövüşte hormonal katılımın bir başka türü ise saldırganlık için "motivasyon" da değişiklik yaptığı varsayılan bir merkezi sinir sistemi etkisidir (Brain, 1983). Doğum sonrası gonadektomi ile cinsiyet steroidlerinin temel kaynağının ortadan kaldırılması genellikle balıklar, kemirgenler, kedi ve köpekler gibi çeşitli

hayvan türlerinde ve belki de insanlarda sosyal saldırganlığın görülme sıklığını azaltmaktadır (Brain, 1982; akt. Brain 1983)

Geen (2001), en bilinenlerinden biri testosteron olan androjenik hormonların insan dışı hayvanlar arasındaki saldırganlıkta önemli bir rolü olduğunu belirtmiş ve androjenik hormonların saldırganlığın üzerindeki iki tür etkisinden bahsetmiştir. Bunlar fetüste fizyolojik gelişimi ve sinir sisteminin yapısını etkileyebilen "düzenleyici etkiler" ve doğumdan sonra hayvanların ruh halinde ve davranışlarında değişiklik meydana getirebilen "aktive edici etkiler"dir (Geen, 2001). Testosteron aktivitesinin özellikle üreme dönemlerinde türlerin erkekleri arasındaki saldırganlığı etkilediğine dair bulgular olsa da insanda benzer bir durumun olup olmadığı konusu tartışmalıdır; insan davranışında sosyal ve bilişsel birçok faktörün rol oynadığını ve bunların davranışları şekillendirmede hormonlardan daha etkili olduğunu savunan bazı araştırmacılar testosteronun saldırganlıkta önemli bir işlevi olmadığını belirtmektedirler (örn. Campbell ve diğerleri, 1997; akt. Geen, 2001). Ancak bazı araştırmacılar insanda hormon ve saldırganlık ilişkisine dair farklı sonuçlar bulmuşlardır; 133 erkek suçludan oluşan bir örneklemde kortizol ve testosteronun saldırganlıkla ilişkisi incelenmiş ve sadece düşük kortizol seviyesine sahip olanlarda testosteron ve saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Dobbs ve diğerleri, 1991; Montoya ve diğerleri, 2011).

Saldırganlıkla ilişkisi olduğu düşünülen bir diğer biyolojik faktör olarak kromozomal farklılıklar da çeşitli araştırmalarda incelenmektedir. 1960'lı yıllarda bazı erkeklerde fazladan bir Y kromozomu (XYY) olduğuna ilişkin gözlemlerle beraber fazladan Y kromozomu olan erkeklerin saldırgan bir kişiliğe sahip olma eğilimi olduğu düşünülmüştür (Marcus ve Richmond, 1970). XYY sendromunun düşük zeka ile ilişkili olduğu düşünülmüş ve düşük zekanın da saldırgan olmayan davranışların ve toplumsal normların öğrenilmesini güçleştirebilmesi nedeniyle XYY sendromu ve saldırganlık arasında bir ilişki olduğu varsayımı güçlenmiştir. Ayrıca düşük zeka kişinin suç işlediğinde yakalanma olasılığını artırabilmektedir

(Lefkowitz ve diğerleri, 1977, s.16). Dolayısıyla suç işleyen normal zeka düzeyindeki birinin yakalanma olasılığı XYY sendromlu düşük zeka düzeyindeki birine göre daha zor olacak ve istatistiklere de ona göre yansıyacaktır. Lefkowitz ve diğerleri (1977, s.17) hükümlülerde XYY sendromunun yetişkin ve yeni doğan erkeklere göre on beş kat daha sık görüldüğüne ilişkin bulgular olmasına rağmen bu bulguların fazladan Y kromozomunun varlığı ve saldırganlık arasında ilişki kurmak için yeterli olmadığına değinmektedirler.

Saldırganlığın kalıtsal olarak aktarımına ilişkin de çeşitli çalışmalar yapılmıştır, Mednick ve diğerleri (1984), evlat edinilmiş 14.427 kişinin mahkeme mahkumiyetleri, biyolojik ebeveynleri ve evlat edinen ebeveynleri ile karşılaştırılmış ve genetik faktörlerin suç davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir; şiddet içermeyen suçlar (mülkiyet suçları) için biyolojik ebeveynlerle evlat edinilen çocuk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuş ancak şiddet içeren suçlarda böyle bir ilişki bulunamamıştır. Farklı kişiler tarafından ayrı olarak evlat edinilen kardeşlerde ise mahkumiyet biyolojik babanın suç kaydı ile uyumlu olma eğiliminde bulunmuştur (Mednick ve diğerleri, 1984).

Saldırganlıkta beyin yapılarının rolü olabileceğine ilişkin çeşitli varsayımlar bulunmaktadır ve bunlar temelde limbik sistem ve serebral korteks üzerinde yoğunlaşır. Limbik sistem ve daha üst beyin yapıları arasındaki etkileşimlerin duygu durumunu etkilediği ve bu etkilerin saldırgan davranışa yol açabileceği düşünülmektedir (Geen, 2001, s.14) Davidson ve diğerleri (2000), duygunun insan beyninde orbital frontal korteks, anterior singulat korteks, amigdala ve birbiriyle ilişkili birkaç bölgeden daha oluşan karmaşık bir sistem tarafından düzenlendiğini belirtmekte ve dürtüsel saldırganlığın ve şiddetin ortaya çıkma nedeninin duygu düzenlemesinin hatalı olması olduğunu varsaymaktadır. Rolls (1999), amigdalanın önemine değinmiş ve amigdalada oluşacak bir hasarın görsel uyaranları ve diğer uyaranları ödül veya ceza ile ilişkilendirmenin öğrenilmesini kısıtlayacağından bahsetmiştir. Bu durumda amigdalada oluşabilecek böylesi bir hasarın saldırganlığın ödül ve ceza yoluyla öğrenilmesini

ketleyeceği düşünülebilir. Rolls (1999, s.95-96) ayrıca insanda farklı yüz ifadelerini ayırt etmede amigdalanın önemini vurgulamış ve orada bir hasarın yüz ifadelerini ayırt etmede sorunlara yol açacağını belirtmiştir. Saldırganlıkla ilgili olduğu düşünülen bir diğer beyin yapısı ise hipotalamustur; hipotalamusun saldırganlığın kontrol edilmesinde önemli bir rolü olduğuna ilişkin Hess (1928) tarafından yapılan çalışmada, hipotalamusta spesifik bazı bölgelerin elektriksel uyarımının hızlı ısırma ataklarına sebep olduğu ortaya konulmuştur (Hess, 1928; akt. Haller, 2018). Bunlara ek olarak temporal lob hasarlarının da davranışta değişikliklere yol açabileceği belirtilmektedir (Rolls, 1999, s.96)

Evrimsel bakış açısında ise saldırganlığın olası nedenleri en temel olarak hayatta kalma, kaynakları elde edebilmek için rekabet ve türün devamlılığını sağlayabilmek yani çiftleşmek için rekabet olarak görülmektedir (Lindenfors ve Tullberg, 2011, s.8). Evrimsel yaklaşımda saldırganlık isteğe bağlı bir adaptasyondur; yani saldırganlık ortaya çıkışı çevreye bağlı olan iç içe geçmiş nöro-bilişsel problem çözme mekanizmaların (öfke, korku, uyarılma vb.) sonucu olarak görülmektedir (Eisner ve Malti, 2015).

2.1.2.3. Bilişsel kuramlar

2.1.2.3.1. *Bilişsel yeni çağrışım kuramı*

Bu kurama göre saldırgan düşünceler, duygular ve davranışsal eğilimler bellekte birbirlerine bağlıdırlar. Benzer anlamlara sahip kavramlar ve sıklıkla aynı anda etkinleştirilen kavramlar (örneğin ateş etme, silah) güçlü çağrışımlar geliştirir (Collins ve Loftus, 1975; akt. Malamuth ve diğerleri, 1998)

Berkowitz duygulanım, biliş ve durumsal ipuçları arasındaki kalıcı çağrışımların önemini vurgulamıştır. Ona göre bu tür öğrenilmiş çağrışımlar, belirli durumsal ipuçları ortaya çıktığında istikrarlı davranış eğilimleri üretmektedir (Berkowitz,1989; Geen ve Donnerstein, 1998).

2.1.2.3.2. *Bilgi işleme modeli / senaryo kuramı*

Huesmann (1988) Erken çocukluk döneminde alışılmış saldırgan davranışların gelişimini açıklamak için Bilgi İşleme Modeli'ni sunmuştur. Anderson ve Bushman (2002) ise bu modelden "Senaryo Kuramı (Script Theory)" olarak bahsetmişlerdir. Senaryo (script), beklenen olayları ve eylemleri temsil eden birçok basit olay şemasını bir sırayla birbirine bağlayan bir şemadır. Bir senaryo, kişinin gerçekleşmesi muhtemel olduğuna inandığı olayların sırasını ve belirli bir durum için mümkün veya uygun olduğuna inandığı davranışları ortaya koyarak davranış için bir rehber görevi görür (Anderson ve Bushman, 2002; Huesmann, 1998). Huesmann'a (1988) göre saldırgan çocuk, yaşamın erken dönemlerinde davranışları yönlendirmek için saldırgan senaryolar edinir. Bu senaryolar bir kez kurulduktan sonra değişime karşı dirençlidir ve yetişkinliğe kadar da devam edebilir. Saldırgan senaryolar hem gözlem yolu ile hem de aktif öğrenme süreçleri yoluyla edinilip sürdürülür.

Senaryo teorisine göre doğrudan deneyim veya gözlemsel öğrenme yoluyla çeşitli davranış senaryoları edinilir. Bu senaryolar anlamsal bellekte kodlanır ve sonrasında belirli durumları tanımlayıp bu durumlara özgü nasıl davranılacağına dair bir kılavuz oluşturur. Belirli bir durumla karşı karşıya kalan bir kişi, önce o durumla ilgili bir senaryoyu dikkate alır, senaryoda bir role girer, senaryoyu canlandırmanın ne derece uygun olduğunu veya olası sonuçlarını değerlendirir, eğer uygun olduğuna karar verirse senaryoya göre davranır. Eğer birisi saldırgan senaryoları kullanır ve çatışmalara alışkanlıkla cevap verirse senaryolar daha kolay hatırlanabilir, otomatik hale gelebilir ve sonuçta saldırganlık olasılığını artırabilirler (Warburton ve Anderson, 2015).

2.1.2.4. Sosyal öğrenme kuramı

Saldırganlıkla ilgili en eski öğrenme teorisi yaklaşımları, ödüllenmiş davranışların tekrarlanma olasılığının yüksek ve cezalandırılmış davranışların tekrarlanma olasılığının düşük

olduğunu savunan edimsel koşullanma ve koşulsuz bir uyarıcının koşullu bir uyarıcı ile birçok kez eşleştirilmesi ile, koşullu uyarıcıya verilen tepkinin koşulsuz uyarıcıda da meydana gelmesinin sağlandığını savunan klasik koşullanmadır (Bushman ve Huesmann, 2010). Özellikle edimsel koşullanma yoluyla çocuklara olumlu veya olumsuz pekiştireçler verilerek saldırgan davranışın öğretilebileceği çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir ve bu yolla çocuk ne zaman saldırgan davranması ve ne zaman saldırgan davranmaması gerektiğini de ayırt edebilmektedir (Bushman ve Huesmann, 2010). Ancak bu veriler bazı akademik çevrelerde tek yönlü görülmüş ve insanın dışsal etkilere (ödül ve ceza) karşı çaresiz bir konuma indirgendiği düşünülmüştür (Bandura, 1973). Bandura (1973), bu yaklaşımla insanın bilişsel kapasitesinin, çevreye ve duruma göre davranışlarını şekillendirebilme becerisinin göz ardı edildiğini belirtmiş ve insanların dışsal etkilerin temsillerini davranışlarına rehber olarak kullanabileceklerini ve farklı eylemlerin varsayımsal sonuçlarını ön görebileceğini eklemiştir; ona göre geleneksel davranış teorileri yanlış değil eksiktir. Bu bağlamda Bandura öğrenmeyi ilk olarak sosyal-davranışçı bir yaklaşımla ele almış ve daha sonra ilk kez Rotter tarafından kullanılmış olan “sosyal öğrenme” kavramına ve kurama asıl katkıyı yapmıştır (Bayrakçı, 2007).

Bandura’nın (1973) Sosyal Öğrenme Kuramında (SÖK), insan ne iç güdüler tarafından yönlendirilir ne de çevresel/dışsal etkiler tarafından kontrolü olmaksızın yönetilir; aksine, psikolojik işlevsellik en iyi davranış ve onu kontrol eden koşullar arasındaki sürekli karşılıklı etkileşimle anlaşılır. Bandura (1973) saldırganlığın da diğer davranışlar gibi gözlemleme, taklit ve doğrudan deneyim yoluyla öğrenildiğini belirtmiştir. Bandura’nın klasik bir deneyinde çocuklar bir aktörün bir 'Bobo Doll' a çeşitli şekillerde vurduğu bir filmi izlemişler ve çocukların filmi izledikten sonra daha sonra herhangi bir klasik veya edimsel koşullanma olmamasına rağmen davranışı taklit ettiği gözlemlenmiştir (Warburton ve Anderson, 2015).

Gözlemleme ve taklit yoluyla öğrenmede yeni davranışların kazanımı ve mevcut davranışsal kalıpların değiştirilmesinde modelleme önemli bir rol oynamaktadır (Bandura, 1973) Gözlemlenen kişiler "model", öğrenme süreci ise "modelleme"dir (Nabavi, 2012) Bandura'nın sosyal öğrenme teorisinde gözlemciler bilgiyi, belirli davranışların fiziksel gösterimi olan davranışsal modelleme (live/canlı model), dolaylı görsel temsiller olan sembolik modelleme ve davranışın sözlü açıklaması olan sözel modelleme aracılığıyla olmak üzere üç şekilde elde edebilmektedir (Bajcar ve Babel, 2018).

Gözlemleme ve taklit yoluyla öğrenmede dikkat, akılda tutma, yeniden üretme ve pekiştirme ve motivasyonel süreçler olmak üzere dört aşama vardır (Bandura, 1973):

1. Dikkat: Gözlem yoluyla öğrenmenin gerçekleşebilmesi için kişinin modelin (gözlemlenen kişinin) davranışlarındaki önemli noktalara dikkat etmesi veya bunların farkında olması gerekmektedir, dolayısıyla gözlemsel öğrenmenin en temel aşamalarından birisi dikkat süreçleridir. Ancak modelin prestiji, gücü, sahip olduğu statü, gözlemleyen ile arasındaki benzerlikler gibi çeşitli özellikleri dikkati etkilemektedir. Örneğin mesleki olarak başarılı bir modelin davranışlarına, kariyerinde başarısız bir modelinkine göre daha fazla dikkat edilecektir.
2. Akılda tutma: Modelin doğrudan gözlemlenemediği durumlarda gözlemlenen davranışın öğrenilebilmesi için akılda tutulması gerekmektedir, dolayısıyla sosyal davranışın yeniden üretilebilmesi için yanıt kalıpları bellekte sembolik biçimde temsil edilmektedir. Sembolik kodlamalar taklit eylemleri için bellekte tutulan dahili bir kılavuz görevi görmektedir. Modellenen davranışları zihninde canlandıran veya prova eden kişiler pasif gözlemcilere göre davranışı daha iyi öğrenmekte ve muhafaza etmektedirler.
3. Motor Yeniden Üretme: Bu aşamada kişi öğrendiklerini davranışsal olarak sergiler. Daha önce davranış kişinin zihninde canlandırılmış olsa bile bu aşamaya kadar

öğrenilen davranış eyleme geçmemiştir, bu aşamada eğer bireyin fiziksel olarak davranışı canlandıracak yeterliliği yoksa davranışsal canlandırma engellenmiş olacaktır. Örneğin küçük bir çocuk araç kullanmayı gözlemleyerek öğrenebilir ancak boyunun kısa olması gibi bir fiziksel kısıtlılıktan dolayı davranışı canlandıramayacaktır.

4. Pekiştirme ve Motivasyonel Süreçler: Kişi modellenen davranışı gerçekleştirmek için gerekli tüm donanıma sahip olabilir ancak öğrenme olumsuz bir şekilde değerlendirilirse öğrenilen davranış gerçekleştirilmeyebilir. Tersine olumlu bir teşvik, daha önce ifade edilmemiş gözlemsel öğrenmenin eyleme geçirilmesini sağlayabilir. Pekiştireçler hem davranışın gözlemlenme aşamasında hem de öğrenilen davranışın eyleme geçirilmesi aşamasında etkilidir.

Taklit davranışının gerçekleşmemesinin nedeni bu süreçlerden herhangi birinde bir sorun yaşanması olabilir; hatalı gözlem, yetersiz sembolik kodlar, akılda tutmakla ilgili bir hata, motor yetersizlikler veya olumsuz pekiştireçler nedeniyle davranış gerçekleşmeyebilir (Bandura, 1973). Malone (2002) kişinin bir davranışı öğrenmesine rağmen belli bir anda gerçekleştirmemeyi tercih edebileceğini de belirtmiştir.

Bandura sosyal öğrenmede taklidin anahtar bir rol oynadığını savunmuştur; kişi gözlemlediği davranışları sadece taklit etmemekte, ayrıca gözlemlerden yola çıkarak bilişsel çıkarımlarda da bulunmaktadır ve bu çıkarımlar da davranışta genellemelere gitmektedir (Bushman ve Huesmann, 2010). Bilişsel çıkarımlar çeşitli durumlarda davranış eğilimlerinin istikrarı için bir temel sağlamaktadır; örneğin, ebeveynlerinden birinin diğerine vurduğunu gören çocuk için, çocuğun sadece vurma davranışını gerçekleştirme olasılığı artmaz, çocuk aynı zamanda biri kendisini kışkırttığında o kişiye vurmanın normal bir davranış olduğuna dair bir inanç da geliştirebilmektedir (Bushman ve Huesmann, 2010). Bandura ayrıca saldırganlığın dolaylı olarak öğrenilmesi kavramını geliştirmiş ve çocukların özellikle saldırgan davrandıkları

için ödüllendirilen modelleri taklit etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Warburton ve Anderson, 2015).

Bandura (1978), modern bir toplumda saldırgan tipte davranışların üç temel kaynaktan alınabileceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki saldırganlığın aile üyeleri tarafından modellendiği ve pekiştirildiğidir, yani saldırganlığın kaynaklarından biri aile üyelerinin davranışlarıdır. İkinci kaynak ise içinde yaşanılan ve temas kurulan alt kültürdür. Son olarak kitle iletişim araçları saldırganlık kaynağı olarak işlev görebilmektedir. Örneğin televizyon hem yetişkinler hem de çocuklar için ev ortamında şiddet davranışlarının modellenebileceği sınırsız bir kaynak haline gelmiştir. Televizyonun sosyal davranış üzerindeki etkilerine ilişkin yapılan çeşitli çalışmalarda televizyonda şiddete maruz kalmanın izleyicide yarattığı en az dört farklı etkiden bahsedilmektedir: saldırgan davranış tarzlarını öğretme, saldırgan davranıştaki kısıtlamaları değiştirme, şiddete duyarsızlaştırma ve alıştırma, kişinin eylemlerinin birçoğunu dayandırdığı gerçeklik imajlarını şekillendirme (Bandura, 1978).

Gözlemsel öğrenme çoğunlukla öğrenilmek istenen eylem için kaba bilgiler üretmekte, bunlar da deneyim/uygulama yoluyla rafine edilmektedir, bu nedenle deneyim yoluyla öğrenmede davranış, sonuçlarıyla birlikte yeni kalıplar içerisinde şekillenmektedir. Başarısız tepkiler elenirken ödüllendirilmiş olanlar ise güçlenmektedir. Ancak deneyim yoluyla öğrenmede uygun davranışın çeşitli eylemlere eşlik eden farklı sonuçlardan ayırt edilmesi gerektiği için bu yöntem gözlemlemeye göre daha az etkili olmaktadır (Bandura, 1973).

Saldırganlık davranışı için de geçerli olmak üzere, davranışın sürdürülebilmesi çoğunlukla geçerli pekiştirme koşullarına bağlı olmaktadır. Ödüllendirilen saldırgan davranışlar genellikle tekrarlanırken, ödüllendirilmeyen veya cezalandırılmayan saldırgan davranışlar tekrarlanmamaktadır. SÖK'te saldırganlıkta etkili olan üç pekiştireçten bahsedilmektedir: dışsal pekiştireçler, dolaylı/gözlenen pekiştireçler ve kişisel pekiştireçler.

Dışsal pekiştireçler "maddi ödül", "sosyal ödüller ve statü ödülleri", "zararın dışavurumu" ve "itici muamelenin azaltılması" olmak üzere dört tanedir. İnsanlar, maddi çıkarları için, sosyal olarak onay almak için, statü kazanmak için, kurbanda ortaya çıkacak zararlardan tatmin oldukları için veya hedef aldıkları kurbanın olumsuz davranışlarını azaltmak için saldırgan davranışlarda bulunabilmektedir (Bandura, 1973).

İnsanlar, başka insanların davranışlarının karşısında ödüllendirildiklerini, cezalandırıldıklarını veya görmezden gelindiklerini gözlemleyebilmektedirler ve bu gözlemler "dolaylı pekiştireçler" olarak görev almaktadır. Dolaylı pekiştirme yalnızca gözlemcideki benzer performansı etkilememekte, eyleme eşlik eden gerçek sonuçlara nasıl tepki verildiğini de etkilemektedir (Bandura, 1973). Başka insanların başarılarını gözlemleyen gözlemcide, benzer bir performans için benzer bir ödül alacağı beklentisi oluşabilmekte ve bu motive edici bir işlev görebilmektedir (Bandura, 1977). Dolayısıyla başka birinin saldırgan bir davranışının ödüllendirildiğine şahit olan kişi için saldırgan davranış olumlu yönde pekiştirilmiş olacaktır.

Kişisel pekiştireçler dolaylı ve dışsal pekiştireçlerden daha farklıdır. İnsanlar kendilerini tatmin eden ve kendilerine değer verdiklerini hissettiren eylemlerde bulunurken, öz eleştiri ve öz-değersizleştirici sonuçları olan eylemlerden kaçınmaktadırlar. İnsanlar başkalarının kendilerine verdiği tepkilere bakarak kendi davranışlarına dair değerlendirmede bulunmaktadırlar. Örneğin, ebeveynler, neyin onaylanacak neyin kınanacak eylemler olduğuna dair belirli normlara sahiptirler ve bu doğrultuda çocuk ahlaki normları karşılayan bir eylemde bulunduğunda onaylamakta, ahlaki normdan saptığında ise onu cezalandırmaya eğilimli olmaktadırlar. Bunun sonucunda ise çocuklar başkalarının belirlediği standartlara uygun bir şekilde kendi davranışlarına öz onay ve öz eleştiri ile yanıt vermektedirler. Bunlara ek olarak insanlar, modelin kullandığı kişisel pekiştireçleri de benimseme eğilimindedirler, davranışlarını modelin standartlarına göre değerlendirebilmektedirler. Dolayısıyla olumsuz davranışlarda bulunan insanlar kişisel pekiştireçler nedeniyle başkalarının yanı sıra kendileriyle de mücadele

etmek zorunda kalmaktadırlar. “Kişisel ödül”, “kişisel ceza” ve “kendini kınamanın ketlenmesi” olmak üzere üç çeşit kişisel pekiştireç vardır. Kişisel ödülde kişinin saldırgan davranışları onun için bir gurur kaynağı olabilir ve kişi kendini bu yolla tatmin edebilir. Bu tür davranışlar için kendilerini kınamayacaklarından olayı onlar için caydırıcı olabilecek şeyler karşı saldırı korkusu ve cezaların maliyetidir. Kişisel cezada kendine yönelik olabilecek öz eleştiriler nedeniyle saldırgan davranmaktan kaçınılması söz konusu olmaktadır, kendini hor görmek en yıkıcı cezadır. Kendini kınama ketlendiğinde ahlaklı bir kişi bile hiç suçluluk duymadan zalim bir davranışta bulunabilmektedir. İnsanlar kendilerini aldatıcı mekanizmalarla kendilerini kınamadan insanlık dışı davranışlar sergileyebilmektedir (Bandura, 1973).

Bandura, Sosyal Öğrenme Kuramında saldırgan davranışın nasıl öğrenildiğine dair modelleme, taklit, gözlemleme, pekiştireçler, ödül ve ceza gibi çeşitli kavramlar üzerinden derinlemesine bir yaklaşım sunmuştur. SÖK daha sonra Bandura tarafından bilişsel süreçler eklenip daha geniş bir perspektifle ele alınmış ve Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı adını almıştır (Warbuton ve Anderson, 2015; Nabavi, 2012).

2.1.2.5. Engellenme-saldırganlık hipotezi

İlk sistematik saldırganlık teorisi Dollard ve arkadaşları (1939) tarafından “engellenme-saldırganlık hipotezi” olarak önerilmiştir. Psikanalitik yaklaşımın varsayımları üzerinden hareket eden bu teori, bir hedefin engellenmesinin yarattığı hayal kırıklığına ve odaklanmaktadır; saldırganlık engellenmeye son verme dürtüsüdür (Warburton ve Anderson, 2015; Krahé, 2001). Burada engellenme, “teşvik edilmiş bir hedef-yanıtının oluşumuna müdahale” olarak anlamlandırılmaktadır (Dollard ve diğerleri, 1939, s. 7; Breuer ve Elson, 2017).

Engellenme-saldırganlık hipotezinin orijinalinde saldırgan davranışın ortaya çıkması her zaman engellenme ile ilişkilendirilmekte ve engellenmenin de her zaman bir tür

saldırganlığa yol açtığı savunulmaktadır (Warburton ve Anderson, 2015). Engellenme ile saldırganlığın ne derece kışkırtılabildiği aşağıdakilere göre değişmektedir (Lefkowitz ve diğerleri, 1977, s. 24):

1. Engellenen tepkiye karşı kışkırtmanın gücü
2. Engellenen tepkiye müdahalenin derecesi
3. Engellenen tepki dizilerinin sayısı

Engellenmenin saldırganlığı doğrudan etkilemediği düşünülmekte, bunun yerine saldırganlığa yönelik bir kışkırtmayı (saldırgan bir dürtüyü) teşvik ettiği ve bunun da saldırgan davranışı kolaylaştırıcı ve cesaretlendirici olduğu varsayılmaktadır (Baron, 1977, s.22). Ancak yazarlar 1941'de yayınlanan yayında engellenmenin saldırganlık için kışkırtıcı bir etkisi olduğunu ancak engellenmenin üretebileceği tek kışkırtma türünün saldırganlık olmadığını belirtmişlerdir (Breuer ve Elson, 2017). Baron (1977, s.22) da engellenme yaşayan kişilerin engellenmeye her zaman sözlü veya fiziksel bir saldırıyla tepki vermediklerini, bunun yerine boyun eğme, umutsuzluk ve engeli aşmaya yönelik aktif girişimler gibi çok çeşitli tepkiler verebildiklerini belirtmektedir. Bu nedenlerle teori, engellenmelerin saldırganlık dışında tepkiler de ortaya çıkarabileceği olasılığını da dahil etmek için revize edilmiş ve bu revizyona insanların engellenmeye saldırgan veya saldırgan olmayan tepkilerle yanıt vermeyi deneyim yoluyla öğrendikleri eklenmiştir (Warburton ve Anderson, 2015).

Engellenme kendi içerisinde incelenmekte ve çeşitli araştırmalarda yalnızca belirli tür engellenmelerin (örneğin, kişiye yönelik hakaret ve tehdit) saldırgan davranışı kışkırtıcı rol oynayabileceği belirtilmektedir (Bandura, 1973). Bazı araştırmacılar engellenmenin her zaman saldırganlığa yol açmadığını belirtmekle birlikte, engellenmenin saldırganlıkta rolü olduğunu da kabul etmektedirler; insanlar mazeretsiz görünen engellemelere, makul görülebilecek

sebeplerin neden olduğu engellemelerden daha fazla saldırganlık tepkisi vermektedirler (Bandura, 1973).

Berkowitz (1989) engellenme-saldırganlık hipotezini revize etmiş ve engellenmelerin caydırıcı olmakla birlikte ancak olumsuz etkiye yol açtıkları sürece saldırgan eğilimler yaratabileceğini belirterek hipotezde değişikliğe gitmiştir. Berkowitz' e (1989) göre istenen hedefe ulaşmak için beklenmeyen bir başarısızlık beklenen bir başarısızlığa göre daha olumsuzdur ve saldırganlık konusunda daha büyük bir kışkırtmaya neden olacaktır. Ayrıca engellenen kişinin yaptığı değerlendirme ve yüklemeler elde edilemeyen hedef konusundaki olumsuz hislerin yoğunluğunu belirlemektedir, bu nedenle güçlü olumsuz etkiler yaşandığında saldırganlık eğilimi de artacaktır (Berkowitz, 1989). Berkowitz, engellenme-saldırganlık hipotezini yeniden formüle etmesine ek olarak bu yeni formülasyonu "Bilişsel Yeni Çağrışım" kuramına dahil etmiştir, sonuçta engellenme-saldırganlık hipotezi Genel Saldırganlık Modeli gibi çeşitli sentez teorilere dahil edilen bir hipotez olmuştur (Anderson ve Bushman, 2002; Breuer ve Elson, 2017).

Bandura (1977), engellenme-saldırganlık hipotezinin sınırlı bir açıklayıcılığı olduğunu gösteren kanıtlar ortaya çıkana kadar geniş çapta kabul aldığını belirtmiş ve engellenmenin davranış üzerinde farklı farklı etkileri olduğunu, saldırganlığın engellenmeye bağlı olmadığını vurgulamıştır.

2.1.2.6. Genel saldırganlık modeli (GAM)

Anderson ve diğerleri (1995) kendilerinden önce tartışılan saldırganlık teorilerini incelemişler ve Duygusal Saldırganlığın Genel Modeli (General Model of Affective Aggression) olarak kendi teorilerini oluşturmuşlardır. Yıllar boyunca bu model üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve model diğer saldırganlık teorilerini bütünleştirici bir yaklaşımla ele

alınarak Genel Saldırganlık Modeli (Genaral Aggression Model- GAM) isminde son halini almıştır (Anderson ve Bushman, 2002).

GAM algılama, yorumlama, karar verme ve eylem için bilgi yapılarının geliştirilmesi ve kullanımı ile ilgili olarak yapılan son çalışmalardan büyük ölçüde yararlanmaktadır (Anderson ve Bushman, 2002). Temel özelliklere bakıldığında bilgi yapıları, (a) deneyimlerden gelişir; (b) algıyı, temel görsel kalıplardan karmaşık davranışsal dizilere kadar birçok düzeyde etkiler; (c) kullanımla otomatik hale gelebilir; (d) duygusal durumları, davranışsal programları ve inançları içerebilir veya bunlarla bağlantılı olabilir; ve (e) insanların sosyal ve fiziksel çevrelerine yönelik yorumlarına ve davranışsal tepkilerine rehberlik etmek için kullanılabilir (Anderson ve Bushman, 2002).

GAM da proksimal ve distal faktörlerden bahsedilmektedir. Proksimal faktörler girdiler, yollar ve çıktılar olmak üzere üç epizodik süreçten oluşmaktadır. GAM, çeşitli girdilerin saldırgan davranışlara nasıl yol açtığını belirlemek için temelde kişi faktörlerini ve durumsal faktörleri incelemektedir. Kişi faktörleri, bir kişinin duruma getirdiği kişilik özellikleri, tutumlar ve genetik yatkınlıklar gibi tüm özellikleri içine almaktadır (Anderson ve Bushman, 2002). Bu kişi faktörleri, cinsiyet, inançlar, tutumlar, değerler, uzun süreli hedefler ve senaryolar (scripts) olarak ele alınmaktadır. Durumsal faktörler ise bir kışkırtma veya saldırgan ipuçlarının varlığı gibi duruma özgü özellikleri içermektedir. Durumsal faktörler de kişi faktörleriyle benzer olarak biliş, duygulanım ve uyarılma üzerinde etkili olup saldırganlığa etki edebilmektedir (Anderson ve Bushman, 2002). GAM'da durumsal faktörler saldırgan ipuçları (ortamda silahın varlığı gibi), kışkırtma (hakaret edilmesi, zorbalığa uğrama gibi), hayal kırıklığı (hedefe ulaşmanın engellenmesi), acı ve rahatsızlık (yüksek sıcaklık, rahatsız edici koku gibi), uyuşturucu maddeler (kafein, alkol, çeşitli ilaçlar gibi dolaylı etkileyiciler) ve teşvik olarak incelenmektedir. Tüm bu etkenler saldırganlık üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olabilmektedir.

Yollar (Routes) kısmında kişi ve durum faktörlerinin hangi özelliklerinin karar verme süreci üzerinde etkili olduğu açıklamaya çalışılmaktadır. Kişi ve durum faktörleri bireyde mevcut içsel durum değişkenleri olan duygulanım (affect), biliş (cognition) ve uyarılma (arousal) üzerinde etkilidir. Farklı girdi değişkenleri (kişi ve durumsal faktörler), farklı mevcut içsel durum değişkenlerini (duygulanım, biliş ve uyarılma) etkiler ve bunlar da kendi içlerinde etkileşimde bulunmaktadırlar. İçsel durum değişkenlerinin sırası önemli olmayıp herhangi biri önce ortaya çıkıp diğer ikisini etkileyebilmektedir (Allen, Anderson ve Bushman, 2018). Duygulanımda, girdi değişkenleri duygudurumu (mood) ve duygular (emotions) üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Örneğin, yüksek sürekli düşmanlık (kişi faktörü) gösteren kişilerde belirli bir durumda gözlenen devlet düşmanlığı da daha yüksektir veya bir durum faktörü olan "ağrı" veya "yüksek sıcaklık" düşmanlık ve öfkeyi artırıcı etkiye sahip olabilmektedir (Anderson & Bushman, 2002; Allen & Anderson, 2017; Allen, Andreson & Bushman, 2018). Duygulanımda anlamlı motor tepkilere de yer verilir. Anlamlı motor tepkiler, çoğunlukla yüz ifadelerinde olmak üzere belirli duygularla bağlantılı olarak ortaya çıkan otomatik tepkilerdir. Izard (1991, s. 245) erken bebeklikte aşı yapılması gibi beklenmedik bir acının hızla bir öfke ifadesi yaratabildiğinden söz etmiştir (akt. Anderson ve Bushman,2002). Biliş değişkeninde düşmanca düşünceler ve senaryolar ele alınmaktadır. Bazı girdi değişkenleri saldırgan kavramların bellekte erişilebilirliğini artırarak saldırgan davranışı etkilemekte, bu da düşmanca düşünceleri tetikleyebilmektedir. Girdi değişkenleri benzer şekilde bireyde var olan saldırganlıkla ilgili senaryoları da tetikleyebilmektedir (Anderson ve Bushman, 2002). Uyarılma ise saldırganlığı üç farklı şekilde etkileyebilmektedir. İlk olarak, ilgisiz kaynaklardan gelen uyarılmalar saldırgan eğilimleri harekete geçirebilmektedir; uyarılma arttığında kişi bir şekilde kışkırtılırsa saldırgan davranışlar görülebilir. İkinci olarak yine ilgisiz kaynaklar nedeni ile uyarılmalar, kışkırtılma durumunda "öfke" olarak yanlış şekilde etiketlenebilmekte ve bu nedenle öfke temelli saldırgan davranışlar görülebilmektedir. Üçüncü olarak ise alışılmadık

düzeylerde düşük veya yüksek uyarılma, olumsuz pekiştireç görevi görebilmekte ve dolayısıyla saldırganlığı diğer olumsuz pekiştireçler veya acı verici uyaranlarla benzer şekilde uyarabilmektedir. Alkol, egzersiz gibi birçok durumsal değişken psikolojik ve fizyolojik olarak uyarılmayı azaltmakta veya artırmaktadır (Anderson ve Bushman, 2002; Allen, Andreson ve Bushman, 2018).

Son olarak üçüncü süreç olan çıktılar (outcomes), girdilerin yollar üzerindeki etkileri aracılığıyla oluşan değerlendirme (appraisal) ve karar süreçlerine (decision processes) odaklanmaktadır. Çıktılar aşamasında kişi durumu değerlendirmekte ve buna nasıl yanıt vereceğine karar vermektedir (Anderson ve Bushman, 2002; Allen, Andreson ve Bushman, 2018). İlk aşama otomatik (kendiliğinden ve bilinçsizce) olarak gerçekleşen "anlık değerlendirme" (immediate appraisal) dir. Anlık değerlendirmeyi takiben eldeki kaynaklara dayanarak karar verilmekte; eğer kaynaklar yeterli ise ve anlık değerlendirmenin sonucu tatmin edici değilse kişi "yeniden değerlendirme (reappraisal)" sürecine girmekte, sonuçta anlık değerlendirme veya yeniden değerlendirmeye bağlı olarak ortaya "dürtüsel eylem" veya "düşünceli eylem" çıkmaktadır. Seçilen eylem sosyal karşılaşmayı (social encounter) etkilemekte ve sosyal karşılaşma da kişi faktörlerini ve durumsal faktörleri etkileyerek bir döngü oluşturmaktadır (Allen ve Anderson, 2017).

GAM'da distal faktörler, proksimal faktörlere ek olarak biyolojik ve çevresel etkenlerin de kişiliğe etkisi üzerine odaklanmaktadır. Kişilikteki değişimler girdi değişkenlerini etkileyerek proksimal faktördeki tüm süreçlere etki eder. GAM' daki tüm süreçler saldırgan bilgi yapılarının (ve dolayısıyla saldırgan bir kişiliğin) gelişimini teşvik eden veya engelleyen bir öğrenme denemesi olarak görülebilir (Allen ve Anderson, 2017; Allen, Andreson ve Bushman, 2018).

2.1.3. Saldırganlıkta cinsiyete göre farklılıklar

Clarke (2003, s.105) yüzden fazla araştırma bulgusunun erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan olduğunu desteklediğini belirtmiş ve cinsiyet konusundaki farklılığın nedenlerine ilişkin hem biyolojik hem de sosyal açıklamalar olduğunu vurgulamıştır; cinsiyet konusundaki biyolojik açıklamalar ağırlıklı olarak hormon seviyelerinin (özellikle testosteron) rolüne odaklanırken, sosyal psikologların bazı açıklamaları ise erkeklerin ve kadınların farklı sosyalleşme deneyimleri yaşadıklarını ve bunun saldırganlığın nasıl algılandığı konusunda farklılıklara yol açtığına odaklanmaktadır. Ebeveynlerin saldırgan davranışları "kadınsı olmayan" ve "sadece erkeklere uygun" olduğunu belirtmeleri buna örnek olarak gösterilmektedir (Clarke, 2003).

Krahé (2001, s.71) erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan oldukları varsayımının suç kayıtlarında, günlük yaşamda ve toplumsal cinsiyetle ilintili olarak yer aldığını belirtmiş ve kadınlara göre çok daha fazla erkeğin cezai suçların failleri olduklarına değinmiştir. FBI tarafından oluşturulan Amerika Birleşik Devletleri 2019 yılı tutuklama istatistiklerine göre tutukluların %72.5'i (5,012,260) erkek iken yalnızca %27.5'inin (1,905,292) kadın olması bunu doğrular niteliktedir. Örneğin cinayet ve kasten adam öldürme suçundan tutuklananların %88'i erkek olup %12'si kadındır, ağır saldırı suçundan tutuklananların %76.5'si erkek %23.5'i kadındır, fuhuş ve tecavüz dışındaki cinsel suçlarda bu oran %93.2'si erkek, %6.8'i kadın şeklindedir. Bu suçların hepsi de özellikle yüksek fiziksel saldırganlık içeren suçlardır ve erkeklerin oranı kadınlara göre bir hayli fazladır. Örneğin zimmete para geçirme suçunda ise tutuklananların oranı %49.8 erkek, %50.2 kadındır ve zimmete para geçirme doğrudan saldırganlık içeren bir suç gibi görünmemektedir. Ancak elbette bu suçla ilişkili bir istatistiktir ve birçok suç türü saldırgan davranış içerse de saldırgan davranışlar içermeyen suç türleri de istatistiğe dahil olmaktadır, bunun yanı sıra yasalarda suç olmayan saldırganlık türleri ve

istatistiklere yansımayan karanlık sayılar da düşünülerek bu istatistiğe bakarak net bir çıkarım yapmak doğru olmayacaktır.

Demirtaş-Madran (2020) ise erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan olduğu varsayımının pek çok araştırmada doğrulanmış olmasına rağmen cinsiyet ve saldırganlık ilişkisinin çok basite indirgenemeyeceğini belirtmiştir ve farklı saldırganlık türlerinin ve farklı değişkenlerin etkisinden bahsetmiştir. Hasta ve Güler'in (2013) saldırganlığın kişilerarası ilişki tarzları ve empatiyle ilişkisini incelemek amacıyla 120'si kadın 85'i erkek üniversite öğrencisi katılımcı üzerinde yaptıkları çalışmada kadın ve erkek katılımcıların saldırganlık düzeyleri, atılganlık, yıkıcı ve edilgen saldırganlık alt düzeylerinde karşılaştırılmış, buna göre kadınlarda atılganlık erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek bulunurken, yıkıcı ve edilgen saldırganlık düzeyleri erkeklerde kadınlara göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Karataş'ın (2008) lise öğrencilerinde öfke ve saldırganlığı incelediği çalışmasında, kız ve erkek öğrenciler arasında saldırganlık toplam puanında, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulanamamış ancak fiziksel saldırganlık puanları ($t=-3.87$, $p<.05$) erkeklerde kızlara göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Öcel (2011), üniversite öğrencilerinde dolaylı saldırganlığın kullanımında cinsiyet farklılıklarını incelemiş, dolaylı saldırganlık-saldırgan alt boyutlarını (sosyal dışlama, kötü mizah, suçluluk hissettirme) cinsiyet açısından karşılaştırmıştır. Buna göre suçluluk hissettirme alt ölçeğinde erkeklerin aldıkları puanlar kadınlara göre daha yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeği toplam puanı açısından da erkeklerin puanı kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksektir. Diğer alt ölçek puanlarında ise cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Başka bir araştırmada 15 yaş grubu çocuklarda dolaylı saldırganlık (indirect aggression), fiziksel

saldırganlık (physical aggression), doğrudan sözel saldırganlık (direct verbal aggression), içe kapanma (withdrawal) cinsiyet yönünden karşılaştırılmış, buna göre kızlar dolaylı saldırganlıkta ve içe kapanmada erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek puanlar almış ancak fiziksel saldırganlık yönünden erkekler kızlara göre anlamlı olarak daha yüksek puan almışlardır. Aynı çalışmanın 8 yaş grubu çocuklarla yürütülen kısmında ise erkeklerin doğrudan saldırganlık puanları kızlara göre anlamlı derecede yüksek bulunurken, içe kapanmada kızların puanları erkeklere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuş ancak dolaylı saldırganlıkta anlamlı farklılık gözlenmemiştir (Björkqvist, Lagerspetz ve Kaukiainen, 1992)

17 ve 29 aylık yaklaşık 3000 bebeğin cinsiyetlerine göre fiziksel saldırganlık açısından karşılaştırıldığı bir diğer çalışmada, 17 aylık erkek bebeklerin kız bebeklere göre beş kat daha sık fiziksel saldırganlık gösterme ihtimali olduğu görülmüş ancak saldırganlığın cinsiyet oranı 17 ile 29 ay arasında bir değişiklik göstermediği gözlenmiştir (Baillargeon ve diğerleri, 2007).

Archer'ın (2004) saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarını incelediği meta analiz çalışmasında, cinsiyetler arasındaki farkın sözel saldırganlıkta fiziksel saldırganlığa göre çok daha az olduğu bulunmuş ve bu bulgunun literatürde yer alan önceki çalışmalarla tutarlı olduğu belirtilmiştir. Dolaylı saldırganlığın belirli ölçümlere göre ağırlıklı olarak çocuklar arasında olup kadınlarda daha fazla görüldüğü de gösterilmiştir. Genel olarak ise cinsiyet farklılıkları fiziksel saldırganlık için erkekler yönünde yüksek, sözel saldırganlık için cinsiyetler arası fark az olsa da yine erkekler yönünde daha yüksek görülmüş ve öfke için cinsiyetler arası fark gözlenmezken dolaylı saldırganlık için ise fark kadınlar yönünde daha yüksek veya fark yok olarak gözlenmiştir.

2.2 Antisosyal Davranışa Giriş

2.2.1. Antisosyal davranışa ilişkin tanımsal çerçeve

Antisosyal davranış tarih boyunca hem bilimsel ve felsefik araştırmalarda hem de hukuk sisteminde tanımlanmıştır. Phillipe Pinel 1806'da bugün antisosyal davranışa öncü olarak atıfta bulunan "hezeyansız mani (mania without delirium/manie sans delire)" kavramını geliştirmiştir (Felthous ve Kellert, 1987). Antisosyal davranış kavramının hukuk sistemi açısından İngilitere'de 1997 yılında iktidara gelen İşçi Partisi (New Labour) tarafından oluşturulan bir etiket olduğu varsayılmaktadır ancak yasal açıdan geriye bakıldığında, İngiltere'nin 1986 Kamu Düzeni Yasası'nda (1986 Public Order Act) "antisosyal davranış" terimi kullanılmasa da belirtilen "tehdit, taciz, aşağılama, uygunsuz davranışlar" ile antisosyal davranışa atıfta bulunulmaktadır. Daha sonra İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle çıkarılan 1998 Suç ve Düzensizlik Yasası'nda (1998 Crime and Disorder Act) antisosyal davranış, "faille aynı haneden olmayan bir veya daha fazla kişiye karşı taciz, alarm veya sıkıntıya neden olacak veya neden olabilecek şekilde hareket edilmesi" olarak tanımlanmıştır (Millie, 2009).

Shore and Welfare (1971), "antisosyal" tanımının zorluğuna değinmiş ve antisosyal davranışın tanısal bir kategori veya bir semptomlar bütünü olmaktan ziyade, kültürel faktörlerle yakın ilişkili olan ve çoğunlukla toplumda sosyal etkileşimin düzenlenmesinden sorumlu kurumlar tarafından gösterilen bir davranış modelinin yorumuna bağlı olup sosyal olarak tanımlanmış bir fenomen olduğundan bahsetmiştir; bir toplulukta sapkın olarak kabul edilen ve antisosyal olarak etiketlenen bir davranış başka bir toplulukta normal bir davranış olarak görülebilmektedir (Shore and Welfare, 1971). Dolayısıyla antisosyal davranışın ne olduğu konusunda pek çok tanım yapılmıştır. Loeber antisosyal davranışı başkalarına karşı fiziksel ve zihinsel zarara, mal kaybına ve hasara yol açan davranış olarak tanımlanırken, Frick ve Viding ise başkalarının haklarını veya temel toplumsal normları ihlal eden suçlu ve saldırgan

davranışlar olarak tanımlanmaktadır. (Gullone, 2011; Loeber ve Schmaling 1985; Frick & Viding, 2009).

Davranım (conduct) sorunları, saldırganlık ve çocuk suçluluğun tümü, bireyin davranışının bir otorite figürünün beklentilerine ve toplumsal normlara uymadığı veya diğerlerinin haklarına saygı gösterme konusundaki başarısızlığın yansıtıldığı antisosyal davranışlara atıfta bulunmaktadır. Davranışlar otoriteyle hafif çatışmalardan (meydan okuma, tartışmacılık vb.), yüksek derecede toplumsal normların ihlaline (okuldan-evden kaçma vb.) ve başkalarına ciddi zarar vermeye (tecavüz, hırsızlık, saldırı, yangın çıkarma vb.) kadar çeşitli şekillerde görülebilmektedir. Bu davranışların çoğunlukla tek bir psikolojik boyutun göstergesi olarak "antisosyal davranışlar" veya "davranım sorunları" olarak adlandırıldığı düşünülmektedir (Frick, 1998, s. 9).

Tuvblad ve Beaver (2013), antisosyal davranışın başkalarına zarar vermeyi veya başkalarının haklarını ihlal etmeyi içeren çeşitli yıkıcı davranışları kapsayan geniş bir terim olduğunu belirtmekte ve antisosyal davranışın çoğunlukla yasal olarak suç olan davranışları içerdiğini ancak manipülasyon, yalan söyleme ve aldatma gibi diğer kural ihlallerini de kapsadığını eklemektedir.

Bazı araştırmacılara göre antisosyal davranış, yaşamın erken dönemlerinde başlayıp çoğunlukla ergenlik ve yetişkinlikte de devam eden gelişimsel bir özelliktir ve antisosyal davranışların başlama yaşı bu davranışların ne derece kalıcı ve kronik olduğunu etkileyebilmektedir (Patterson, DeBaryshe ve Ramsey, 1990)

Çocuklukta ve ergenlikteki antisosyal davranışlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Farrington, 2005; akt. Gaik, Abdullah, Elias ve Uli, 2010):

- Davranım bozuklukları
- Dürtüsellik
- Hırsızlık

- Vandalizm
- Fiziksel ve Psikolojik Saldırganlık
- Zorbalık
- Evden ve Okuldan Kaçma

Calkins ve Keane (2009), antisosyal davranışın yetişkinlerde çoğunlukla fiziksel saldırı, hırsızlık gibi suç davranışlarıyla bağdaştırıldığını ancak bunun yanı sıra kişisel kazanç için manipüle etme, yalan söyleme ve hırsızlık gibi "sinsi" davranışları da içerdiğini belirtmektedir.

APA (*American Psychological Association*) sözlüğünde ise antisosyal kavramı "sosyal normlardan keskin bir şekilde sapan ve aynı zamanda diğer insanların haklarını ihlal eden davranışları belirtmek veya sergilemek" olarak tanımlanmış, kundakçılık ve vandalizm antisosyal davranış örnekleri olarak belirtilmiştir. Kaner (1991) saldırganlık, yangın çıkarma, mala-cana zarar verme, cinsel ilişkiye zorlama gibi çeşitli antisosyal davranışların, çocukluk çağında "davranım bozukluğu" yetişkinlikte ise "antisosyal kişilik bozukluğu" olarak görüldüğünden bahsetmektedir.

DSM-V'te davranım bozukluğu "Yıkıcı, Dürtü-Kontrolü ve Davranım Bozuklukları" başlığı altında ele alınmaktadır. Davranım bozukluğunda diğer insanların temel hakları, yaşa uygun temel toplumsal normlar veya kurallar ihlal edilmekte olup bunlar tekrarlayıcı ve kalıcı bir davranış örüntüsü sergilemektedir. Davranım bozukluğu olan çocuklar ve ergenler insanlara ve hayvanlara karşı saldırganlık, mala zarar verme, dolandırıcılık ya da hırsızlık, ciddi kural ihlalleri gibi davranışlarda bulunabilmektedirler (Kring ve diğerleri, 2015). Antisosyal kişilik bozukluğu ise DSM-V'te Kişilik Bozuklukları-B Kümesi (dramatik/değişken küme) başlığı altında ele alınmaktadır. Antisosyal kişilik bozukluğu için yaş sınırı en az 18 olup, 15 yaşından itibaren aşağıdaki belirtilerden en az üçünün mevcut olması gerekmektedir (Kring ve diğerleri, 2015, s. 465-473):

- Tekrar tekrar yasalara karşı gelme

- Yalancılık, sahtekarlık
- Dürtüsellik
- Asabiyet ve saldırganlık
- Kendi emniyeti ve başkalarınınkine karşı pervasızca bir saygısızlık
- Güvenilmez çalışmalar veya mali tarihçede görüldüğü gibi sorumsuzluk
- Pişmanlık yoksunluğu

Clarke (2003, s.7) antisosyal eylemlerin diğerlerinin refahı için duygu ve endişe eksikliği gösteren eylemler olduğunu söylemiş ve düzgün işleyen bir toplumun, çoğunluğu antisosyal davranmayan bireylerden oluştuğunda mümkün olduğunu belirtmiştir. Clarke, antisosyal davranışı saldırganlık ile birlikte ele almış ve saldırganlığın "en basit haliyle başkalarını inciten herhangi bir antisosyal davranış" olduğunu belirtmiş ancak eylemin saldırgan olup olmamasında kaza gibi durumları dışlayan "niyet" faktörünün etkisini vurgulamıştır (Clarke, 2003, s.7). Dolayısıyla antisosyal davranışın nedenlerine ilişkin kuramsal yaklaşımların çoğu "saldırganlık" üzerinden işlenmiştir ve önceki bölümde temel saldırganlık kuramları incelendiğinden dolayı bu bölümde tekrar detaylı olarak ele alınmayacaktır.

2.2.2. Antisosyal davranış türleri

Moffitt (1993) geçici/durumsal antisosyal davranış ve kalıcı/istikrarlı antisosyal davranış olmak üzere iki tip antisosyal davranıştan bahsetmektedir; geçici/durumsal antisosyal davranış ergen nüfusta yaygın olup, birçok insanda ergenlik döneminde normal olarak görülebilen davranışlardır ancak kalıcı/istikrarlı antisosyal davranışta davranış sorunları aşırıdır, uzun sürelidir ve nispeten az sayıda erkekte görülmektedir.

Farrington'a (2005) ise çocukluk ve ergenlik dönemindeki antisosyal davranışları, dürtüsellik, vandalizm, fiziksel saldırganlık, hırsızlık, zorbalık, evden/okuldan kaçma, psikolojik saldırganlık ve davranış bozuklukları olarak kategorize etmektedir.

2.2.3. Antisosyal davranışın nedenleri ve risk faktörleri

2.2.3.1. Demografik faktörler

Antisosyal davranış üzerinde etkili olduğu düşünülen cinsiyet, yaş, ekonomik durum, coğrafi yer gibi faktörler demografik faktörler ele alınarak incelenmiştir.

Moffitt ve diğerleri (2001), yaşamın her döneminde erkeklerin antisosyal davranışlarda bulunma olasılığının kadınlara göre daha fazla olduğunu belirtmiştir. İkizlerle yürütülen bir çalışmada hem saldırgan antisosyal davranışlarda hem de saldırgan olmayan antisosyal davranışlarda cinsiyetler arasında farklılık bulunmuş; erkeklerin kızlara göre daha yüksek antisosyal davranış puanları aldıkları görülmüştür (Eley, Lichtenstein ve Stevenson, 1999). Yetişkin erkekler, yetişkin kadınlar ve karşı cinsiyetten ikizlerle yürütülen bir çalışmada ise kadınlarda yaklaşık %4, erkeklerde ise %16 oranında yaşam boyu yetişkin antisosyal davranışı kriterlerinin karşılandığı görülmüştür; antisosyal davranışın çocukluktan yetişkinliğe kadar istikrarı ise erkeklerde kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur (Meier ve diğerleri, 2011).

Ergenlik dönemiyle sınırlı suç davranışına bakıldığında, kadınların en çok antisosyal davranışı ergenlikten hemen sonra gösterdikleri görülmekte ve bu sürecin tam da kadınların ortalamada kendilerinden daha antisosyal olan erkeklerle ilişkilerinin etkisi altında oldukları döneme denk gelmesi kadınlarda antisosyal davranışın nedenine ilişkin bir deneysel gözlem olarak sunulmaktadır (Moffitt ve diğerleri, 2001; Moffitt ve Caspi, 2001).

Antisosyal davranış üzerindeki genetik ve çevresel etkilerdeki cinsiyet farklılıklarını inceleyen ise az sayıda çalışma bulunmaktadır (Jacobson, Prescott ve Kendler, 2002). İkizlerle yapılan çeşitli çalışmalar farklı sonuçlar göstermektedir. Bir çalışmada davranışsal sapma için erkeklerde kadınlara göre daha güçlü genetik etkilerin rolü bulunurken başka bir çalışmada ise saldırgan suç davranışı için cinsiyet farkı bulunmazken saldırgan olmayan suç davranışı için

kalıtsallığın etkisi kadınlarda daha yüksek bulunmuştur (Graham & Stevenson, 1985; Eley ve diğerleri, 1999; akt. Jacobson, Prescott ve Kendler, 2002).

Antisosyal davranışın başlama yaşı da önemli olabilmektedir; çocukluk dönemi başlangıçlı suç davranışı olan kişilerin çocuklukta yetersiz ebeveynlik, nörobilişsel problemler, mizaç ve davranış problemleri öyküsü bulunurken, ergenlik dönemi başlangıçlı suç davranışı olan kişiler bu patolojik öyküye sahip bulunmamıştır (Moffitt ve Caspi, 2001)

Bazı araştırmacılar bulunulan coğrafyanın etkisine değinmekte ve farklı antisosyal davranış türlerinin farklı coğrafi kalıpları olduğuna işaret etmektedir; düşük ve orta gelirli ülkelerde antisosyal davanışların oranının yüksek gelirli ülkelere göre daha fazla gibi göründüğünü belirtmektedir (Murray ve diğerleri, 2018). Şiddetli bir antisosyal davranış olan cinayetin yaygınlığı hem tarihsel hem de coğrafi açıdan büyük farklılıklar göstermektedir; Orta Çağ'da Batı Avrupa'da cinayet oranları oldukça yüksekken 21. yüzyıl ile beraber bu oranlar oldukça düşmüştür, günümüzde ise en yüksek cinayet oranları Amerika kıtasının ve Sahra altı Afrika'nın düşük ve orta gelirli ülkelerde görülmekte olup Orta Çağ Avrupası ile kıyaslanacak düzeydedir (Murray ve diğerleri, 2018). Ölümcül olmayan saldırgan davranışlar ele alındığında ise ülkeler arası karşılaştırma yapmak daha zor olsa da genel anlamda saldırı (assault) oranları düşük ve orta gelirli ülkelerde yüksek gelirli ülkelere göre üç kat fazla görülmektedir. Ancak çocukluk çağında davranım bozukluğu ve karşıt olma-karşı gelme bozukluğu gibi antisosyal davranışlar içeren bozukluklarda dünya genelinde benzerlik görülmektedir (Murray ve diğerleri, 2018).

2.2.3.2. Genetik faktörler

Genetik açıdan incelendiğinde, antisosyal davranış için en güçlü rolün X kromozomundaki monoamin oksidaz (MAOA) enzimini yapan gene ait olduğu belirtilmiştir (Torry ve Billick, 2011). Yüksek düzey MAOA ifadesi veren bir genotipe sahip olup kötü

muamele öyküsü bulunan çocukların antisosyal davranışları geliştirme olasılığı daha düşük olarak bulunmuştur (Caspi ve diğerleri, 2002). Araştırmacılar bu bulgunun neden kötü muamele gören tüm çocukların antisosyal davranışlar geliştirmediğini kısmen açıklayabileceğini ve genotiplerin çocukların çevreye duyarlılığını hafifletebileceğini belirtmektedirler (Caspi ve diğerleri, 2002). Başka bir araştırmada ise antisosyal davranış ile beynin ödül merkezinin (nucleus accumbens) aşırı reaktivitesi arasında ilişki bulunmuştur; yüksek düzeyde dürtüsel antisosyal davranış puanı olan katılımcılarda beynin ödül merkezinde güçlü bir dopamin salınımı gözlenmiştir, dolayısıyla bu kişilerin duyarlı bir ödül sistemi olduğu görülmektedir (Buckholtz ve diğerleri, 2010; Torry ve Billick, 2011). Araştırmacılar dopaminerjik ödül sistemindeki bu aşırı reaktivitenin dürtüsel-antisosyal davranış ve madde kötüye kullanımı için nöral bir altyapıya sahip olabileceğini düşünmektedirler (Buckholtz ve diğerleri, 2010).

Ansisosyal davranışın nesiller arası aktarımına ilişkin çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Antisosyal Kişilik Bozukluğu (AKB) olan kadınların birinci derece akrabalarının AKB olma olasılığı on kat fazla iken erkeklerde bu olasılık beş kat fazla olarak görülmektedir (Baker, Mack, Moffitt ve Mednick, 1989; akt. Torry ve Billick, 2011). Davranışsal genetik araştırmaları antisosyal davranışlar üzerinde kalıtsal etkiler olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır; genetik etkiler anstisosyal davranışta toplam varyansın %50'sini açıklamaktadır. Kalan %50 varyans hem paylaşılan hem de paylaşılmayan çevre ile açıklanmaktadır (Tuvblad ve Beaver, 2013).

Genetik ve çevresel etkilerdeki cinsiyet farklılıklarına ilişkin de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan evlat edinme çalışmalarının çoğu benzer genetik faktörlerin hem erkeklerde hem de kadınlarda antisosyal davranışına ilişkin yordayıcı olduğunu belirtirken (örn. Cadoret ve Cain, 1980; Sigvardsson ve diğerleri, 1982; Baker, Mack, Moffitt ve Mednick, 1989) başka bir evlat edinme çalışmasının sonuçlarında ise evlat edinilen erkeklerdeki davranım bozukluğunun yordayıcısı aile ortamı olarak görülürken, evlat edinilen kadınlardaki

davranım bozukluğunun yordayıcısı ise daha ziyade biyolojik arka plana ve gen-çevre etkileşimine bağlı görülmektedir, bu da kadınlardaki davranım bozuklukları üzerinde genetik etkilerin erkeklerdekine oranla daha fazla olduğunu göstermektedir (Langbehn ve diğerleri, 1998).

Çocuk, ergen ve yetişkin ikiz katılımcılarla yapılan başka bir çalışmada antisosyal davranış üzerindeki genetik ve çevresel etkilerin altında yatan yapının cinsiyetler arasında benzer olduğu bulunmuş ancak bu etkilerin büyüklüğü konusunda cinsiyete göre farklılıklar bulunmuştur; erkeklerde çocukluk çağı antisosyal davranış varyasyonunda ortak çevresel faktörler daha büyük rol oynarken kadınlarda ise genetik faktörler daha büyük rol oynamaktadır; özellikle çocuklarda bu fark belirgin görülmektedir (Jacobson, Prescott ve Kendler, 2002). Bu çalışmalara bakıldığında antisosyal davranış üzerindeki genetik ve çevresel etkilerdeki cinsiyet farklılıklarına ilişkin açıklamalar birbirleriyle çelişmektedir.

2.2.3.3. Psikolojik faktörler

Antisosyal davranışlar için çocukluk ve ergen davranışsal risk faktörleri genellikle hiperaktivite, davranım bozukluğu ve dürtüsellik olarak görülmektedir (Liljeberg, 2009). Loeber ve diğerleri (2003), çocukluk çağı karşıt-olma karşı gelme bozukluğu, dikkat eksikliği/ hiperaktivite bozukluğu, davranım bozukluğu ve yetişkin antisosyal davranışlarına ilişkin ortaya koydukları hiyerarşik gelişimsel modelde, fiziki kavgalara karışan, muhalif, meydan okuyan davranışlara sahip kişilerin özellikle davranım bozukluğu ve bunun sonucunda ileri ve kalıcı bir antisosyal kişilik bozukluğu geliştirebileceklerini belirtmektedirler. Bu modelde dikkat eksikliği ve hiperaktivite problemli davranışların erken başlangıcı ile ilişkili olarak görülmektedir (Loeber ve diğerleri, 2003; akt. Liljeberg, 2009).

Simonoff ve diğerleri (2004) ikizlerle yaptıkları boylamsal çalışmalarında, çocukluk çağı hiperaktivitesinin ve davranım bozukluğunun erken yetişkinlikteki antisosyal davranış

bozukluğunda ve suçlulukta eşit derecede yordayıcı olduğunu bulmuşlardır. Rutter (2013) ise antisosyal davranış üzerindeki etkili olan faktörlere değinmiş ve genetik faktörlerin hiperaktivite, dürtüsellik ve heyecan arama gibi mizaç özellikleri aracılığıyla biyolojik alanda dolaylı olarak işlediği ve bu nedenle antisosyal davranış riskini artırdığı varsayımından bahsetmiştir (akt. Liljeberg, 2009). Ancak hiperaktivitenin davranım bozukluğu ile örtüşmesi elimine edildikten sonra tek başına antisosyal davranış geliştirme riski olup olmadığı bilinmemektedir (Liljeberg, 2009). Ek olarak erkeklerde hipraktivitenin kadınlara göre daha fazla olmasının erkeklerde daha yüksek antisosyal davranış riskini açıklayabileceği de belirtilmektedir (Moffitt ve diğerleri, 2001)

Zihinsel yetersizliği olan ve olmayan ergenler arasında antisosyal davranışın yaygınlığı karşılaştırılmış ve zihinsel yetersizliği olan ergenlerin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha fazla antisosyal davranış (zorbalık, tehdit, hırsızlık, yangın çıkarma, başkalarına karşı silah kullanma, kasten mülke zarar, polisle başının belaya girmesi) rapor ettikleri görülmüştür (Dickson ve diğerleri, 2005)

2.2.3.4. Kişisel faktörler

Kişinin mizacı, karakter özellikleri gibi birtakım özelliklerin antisosyal davranışlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bir çalışmada başkalarını umursamama/dikkate almama yönündeki kişilik yapısı antisosyal davranış için öngörücü bir faktör olarak bulunmuştur (Rhee ve diğerleri, 2013).

Dürtüsellik özelliklerinin ergen antisosyal davranışı üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmada dürtüsellik antisosyal davranışla önemli ölçüde ilişkili bulunmuş ve dürtüselliğin beş alt boyutu (olumlu aciliyet, olumsuz aciliyet, sebat eksikliği, planlama eksikliği ve heyecan arayışı) ve antisosyal davranışın dört alt boyutu (proaktif saldırganlık, kurallara karşı gelen davranışlar, hırsızlık ve vandalizm) arasındaki ilişki ayrı ayrı incelenmiştir; özellikle olumlu

aciliyet (positive urgency), olumsuz aciliyet (negative urgency) ve heyecan arayışı (sensation seeking) tüm antisosyal davranışlarla ilişkili bulunurken planlama eksikliği (lack of premeditation) vandalizmle, sebat eksikliği (lack of perseverance) ise hırsızlık ve vandalizmle ilişkili bulunmuştur (Maneiro ve diğerleri, 2017).

Dışadönüklük/sosyallik, nevrotiklik/duygusallık ve dürtüsellik/disinhibisyon kişilik boyutları ile antisosyal davranış arasında ilişkinin incelendiği bir meta-analiz çalışmasında dürtüsellik/disinhibisyon ile antisosyal davranış arasındaki ilişki oldukça güçlü bulunurken nevrotiklik/duygusallık ile antisosyal davranış ilişkisi için etki boyutu küçük bulunmuş ve en zayıf ilişki ise dışa dönüklük/sosyallik ile antisosyal davranış arasında görülmüştür (Cale, 2005).

2.2.3.5. Ailesel ve çevresel faktörler

Ebeveynlerin çocuğa karşı tutumu, ebeveynlerin geçmiş sabıkası, aile içi çatışmalar gibi faktörlerin antisosyal davranış için risk faktörleri olabileceği araştırma bulguları bu bölümde incelenmiştir.

Kimi araştırmalar ve teorik modeller aile ortamının yapısı ile çocuklukta ortaya çıkan erken davranım sorunlarını ve ergenlik döneminde görülen ciddi suçlu davranışlarını ilişkilendirmektedir (Pardini, Waller ve Hawes, 2015).

Orta çocukluk döneminde anne ve baba ebeveynliğinin antisosyal ve prososyal davranış üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmada anne ve babanın düşmanca tutumlarının her iki cinsiyette de dışsallaştırma sorunlarını yordadığı görülmüştür. Araştırmada anne ve babanın ebeveyn tutumlarının etkileri arasında farklılıklar bulunmuştur ve annenin tutarsızlığı dışsallaştırma sorunlarını ve olumsuz uyum becerilerini yordarken, babanın çocuğa karşı aşırı korumacılığı dışsallaştırma sorunlarını ve olumsuz uyum becerilerini yordamaktadır. Annenin zorlayıcı davranışları ise erkek ve kız çocuklarında uyum becerilerini olumsuz yönde

etkilerken, yalnızca kız çocuklarında dışa yönelim sorunlarını artırıcı etkiye sahip bulunmuştur (Ruiz-Ortiz, Braza, Carreras ve Muñoz, 2017).

Genç evsizlerde zayıf ebeveynlikle antisosyal davranış arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada daha fazla fiziksel istismar, cinsel istismar ve ihmal yaşayanların daha fazla madde kullanımı bildirdiği ve suç eyleminde artış olduğu görülürken, ebeveyn sıcaklığı yalnızca madde kullanımı ile ilişkili bulunmuştur (Tyler ve Melander, 2012)

Vieno ve Nation'ın (2009) ebeveynlik ve antisosyal davranış üzerine ergenlerle çalışmasında, annenin çocuğunun davranışı üzerinde yüksek düzeyde kontrol sağlama ve yakın bir ilişki kurma derecesinin, çocukta kendini ifade etmeyi desteklediği ve çocuğun antisosyal davranışlarda bulunma olasılığını azalttığı görülmektedir.

Annelerin ilk doğum yaşı (18 yaş ve altı, 19-10 yaş, 21 yaş ve üstü olmak üzere üç grup ilk doğum yaşı) ile çocuklarının suç davranışının arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada (Pogarsky, Lizotte ve Thornberry, 2003) ilk doğum yaşı olarak en genç annelerden doğan çocukların genel suç, saldırganlık ve tutuklanmaya ilk doğum yaşı daha geç annelerin çocuklarına göre daha yatkın oldukları görülmüştür, araştırmacılar bu durumun erken yaşta ilk doğumun gerçekleştiği istikrarsız aile yapısından kaynaklanıyor olabileceğini belirtmişlerdir.

Kalabalık aileler ile antisosyal davranışlar arasındaki ilişki çeşitli boylamsal araştırmalarda incelenmiş ve kalabalık evlerde çok sayıda aile üyesiyle birlikte yaşayan çocuk ve ergenlerde ileride suçlu davranışlarda bulunma olasılığının arttığı görülmüştür (Farrington ve Loeber, 1999; Klovin, Miller, Fleeting ve Kolvin,1988; Newson, Newson ve Adams, 1993; akt. Pardini, Waller ve Hawes, 2015).

Başka bir çalışmada ise şiddet içeren ve içermeyen suç mahkumiyetlerinin ailesel yordayıcıları incelenmiş ve çocuklukta ebeveyn değişikliğinin sayısı, ikametkah değişikliğinin sayısı ve tek ebeveynlik durumları gibi ailesel faktörler için genel anlamda suç mahkumiyeti riskinin arttığı bulunmuştur (Henry, Caspi, Moffitt ve Silva, 1996).

Ebeveynlerin psikolojik sağlığı ile antisosyal davranış arasındaki ilişki çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Lipsey ve Derzon (1998) antisosyal ebeveynlerin antisosyal çocuklara sahip olma eğiliminin yüksek olduğunu belirtmiştir (akt. Farrington, 2005). Torry ve Billick (2011) antisosyal davranışa ilişkin genetik yatkınlığı bulunan çocukların bunu tetikleyen bir ebeveyn tarzı ile yetiştirildiklerinde, antisosyal kişilik yapısı geliştirme risklerinin yüksek olduğunu belirtmektedirler.

Ebeveynlerin suç geçmişi de çocukların antisosyal davranışı için bir risk faktörü olarak görülmektedir. Bir çalışmada babası bir suçtan hüküm giymiş erkek çocukların %63'ünün genç yetişkinlik dönemlerinde hüküm giydikleri bulunmuştur (Farrington,2003; akt. Pardini, Waller ve Hawes, 2015). Bir metaanaliz çalışmasında ise ebeveynleri cezaevine giren çocukların antisosyal davranış için daha yüksek risk altında olduğu görülürken zihinsel sağlık sorunları, uyuşturucu kullanımı veya düşük eğitim performansı için çocukların yüksek risk altında olmadığı görülmüştür; ebeveynleri hüküm giyen çocuklar diğer çocuklara kıyasla antisosyal davranış için %10 daha fazla risk taşımaktadır (Murray, Farrington, Sekol, 2012).

Orta ve geç ergenlik döneminde (14-16 yaş ve 17-19 yaş) sapkın akranlar aracılığıyla ebeveynlik uygulamalarının antisosyal davranışlar üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmada aile faktörleri orta ergenlik dönemindekiler için daha fazla etki gösterirken, geç ergenlik dönemindekiler için sapkın akranlar daha fazla etki göstermiştir. Orta ergenlik dönemindeki kişilerde ebeveynlik uygulamaları sapkın akranlarla ilişki ile büyük ölçüde ilişkili bulunurken ebeveyn bilgisi negatif ilişkili bulunmuş, ebeveyn desteği ve ebeveyn-ergen çatışması ise pozitif ilişkili bulunmuştur. Yine bu grupta ebeveyn desteği ve ebeveyn-ergen çatışması, şiddet içermeyen ve şiddet içeren antisosyal davranışlarla önemli ölçüde pozitif ilişkili bulunmuştur. Geç ergenlik dönemindeki kişilerde ise, yalnızca ebeveyn bilgisi(olumsuz) ve ebeveyn-ergen çatışması sapkın akranlarla ilişki ile ilişkili bulunurken, sapkın akranlarla ilişki temelde şiddet içermeyen antisosyal davranışlarla ilişkili bulunmuş ancak şiddet içeren

antisosyal davranışlarla da önemli ölçüde ilişkili olduğu görülmüştür (Cutrín, Gómez-Fraguela, Maneiro ve Sobral, 2017).

2.2.4. Antisosyal davranışın yaygınlığı

Frick (1998, s. 12) antisosyal davranışların yaygınlığını belirlemenin zor olduğuna değinmektedir ve sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır:

1. Antisosyal davranışın yaygınlığı davranışın ciddiyetine/şiddetine göre değişebilmektedir; ciddi olmayan davranım sorunları genel popülasyonda şiddetli antisosyal ve saldırgan davranışlara göre çok daha az yaygındır.
2. Yaygınlık, bireysel düzeyde problemli davranışların yaygınlığının mı davranım bozukluklarının göstergesi olan şiddetli davranışların yaygınlığının mı tahmin edildiğine göre değişebilmektedir.
3. Davranım bozukluklarının yaygınlığı ergenlikte önemli ölçüde artmakla birlikte yaygınlık yaş grupları arasında oldukça değişebilmektedir.
4. Cinsiyet davranım bozukluklarının yaygınlığını etkilemektedir; erkekler daha fazla davranım bozukluğu ve davranışsal problemler gösterme eğilimindedir.

Antisosyal kişilik bozukluğu ve yetişkin antisosyal davranış sendromu yaygınlığı sırası ile %4.3 ve %20.3 olarak bulunmuştur; yaygınlık en yüksek olarak erkek, beyaz, Kızılderili, genç ve evli olmayan, lise veya daha az eğitimli, daha düşük gelirli ve Batı'da ikamet eden katılımcılar arasında belirlenmiştir (Goldstein ve diğerleri, 2017).

Epidemiyolojik araştırmalara göre antisosyal kişilik bozukluğu toplumda %2 ila %3 arasında bir yaygınlık göstermektedir ancak erkek mahkumlar arasında bu oran %40, %60 gibi rakamlara yükselmektedir (Moran, 1999).

Antisosyal kişilik bozukluğunda yaşam boyu yaygınlık yaş arttıkça azalmaktadır (Paris, 1997). Yaşam boyu yaygınlık farklı ülkelerde yürütülen farklı çalışmalarda %0.14 ile %3.7 arasında bulunmuştur (Moran, 1999)

DSM-V'te önceki basımlarda antisosyal kişilik bozukluğunun 12 aylık yaygınlığının %0.2 ile %3.3 arasında olduğu belirtilmiştir ve en yüksek yaygınlık alkol ve/veya madde kullanımı olan, hapishanelerden veya diğer adli ortamlardan gelen erkek örneklemlerde görülmektedir. Düşük sosyoekonomik düzeyden ve olumsuz sosyokültürel faktörlerden (göç gibi) etkilen örneklemlerde de yaygınlık daha yüksektir. Davranım bozukluğunda ise yaygınlık yıllık bazda %2 ile %10 arasında değişmekte olup yaygınlığı çocukluktan ergenlik dönemine kadar artmaktadır (APA, 2013).

2.3. Çocukluk Çağında Hayvana Yönelik Şiddete Giriş

Hayvana yönelik şiddet tüm dünyada endişe verici olarak görülmekte (Chan ve Wong, 2019) ve "hayvana kötü muamele", "hayvana yönelik zulüm (animal cruelty)", "hayvan istismarı (animal abuse)" gibi kavramlarla ifade edilebilmektedir.

Ascione (1993) hayvan istismarını "kasıtlı olarak bir hayvana gereksiz acı, ıstırap, sıkıntı verici ve / veya ölümüne neden olacak şekilde sonuçlanan sosyal olarak kabul edilemez davranış" olarak tanımlamıştır. Bu tanımda hayvana yönelik şiddet, hayvana yönelik sözel ve fiziksel şiddeti, hayvanın temel ihtiyaçlarının giderilmemesini içerebilmektedir. Chan ve Wong (2019) bu tanımın çiftlik hayvanlarının öldürülmesi, avlanma, hayvan deneyleri ve hayvanlara yönelik zararlı sonuçları olan kasıtsız eylemleri gibi davranışları hariç tuttuğunu belirtmektedir, hariç tutulan bu kavramlar hayvana yönelik şiddet olarak ele alınıp alınmama hususunda tartışmalıdır.

Çocukluk çağında hayvana şiddet veya zulüm çocuk istismarının bir belirtisi olarak tanımlanmış ve bu tanım cinsel istismara uğramış olan ve ciddi akıl hastalığı bulunan genç bireyler arasında çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin, istismara uğramamış gençlere göre daha yaygın olduğu temelinde yapılmıştır (Becker & French, 2004; McClellan ve diğerleri, 1995)

Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet bu araştırmada yetişkin bireylerin çocukluk dönemlerinde (16 yaş ve öncesi) hayvanlara yönelik bilerek ve isteyerek yaptıkları kötü davranışları (kovalamak, yaralamak, öldürmek, bilerek mama ve suyunu vermemek vb. çeşitli davranışlar) ifade etmektedir.

2.3.1. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin sınıflandırılması

Hayvanları istismar eden çocuklar için Ascione ve diğerleri (1997) tarafından bir tipoloji önerilmiştir. Tipoloji çocuk ve ergende hayvan istismarının altındaki motivasyonları ortaya koymaktadır. Tipolojide çocuk ve ergende hayvan istismarı "keşif/merak amaçlı hayvan istismarı", "patolojik hayvan istismarı" ve "suçlu düzeyde hayvan istismarı" olarak üç şekilde ele alınmıştır (Ascione, 2001). Keşif/merak amaçlı hayvanı istismar eden çocuklar büyük olasılıkla okul öncesi dönemde veya ilkokul döneminin başlarındadırlar, bu çocuklar ebeveynleri veya bakıcıları tarafından yetersiz deneyime sahip olup hayvan bakımı, hayvanlara nasıl muamele edilmesi gerektiği konusunda eğitimden yoksundurlar. Bu tip hayvan istismarı çocuğun gelişimine bağlı olarak çocukluğun daha ileri dönemlerinde de görülebilmektedir. Patolojik hayvan istismarında yaş grubunun keşif/merak amaçlı hayvan istismarına göre daha büyük olması beklenmektedir. Bu gruptaki çocukların hayvanı istismar etmelerinin sebebi eğitimsizlik veya merak gibi nedenlerden ziyade farklı şiddetlerde psikolojik rahatsızlıklara sahip olmalarından kaynaklı olabilmektedir. Çocukta fiziksel veya cinsel istismar ve aile içi şiddet öyküsü bulunması hayvan istismarı ile ilişkilendirilmektedir. Suçlu düzeyde hayvan istismarını ise özellikle antisosyal davranışlara sahip ergenlerin uygulaması olası görünmektedir; hayvan istismarı akran grubuna kabul edilme gibi nedenlerle görülebilir, alkol ve madde kullanımı hayvan istismarı için risk oluşturabilir (Ascione, 2001).

Levitt, Hoffer ve Loper (2016) ise hayvan zulmünü aktif eylemler ve pasif eylemler olarak sınıflandırmıştır. Aktif eylemler hayvanı tekmeleme, dövme, bıçaklama gibi

eylemlerken, pasif eylemler hayvanın dolaylı yoldan zarar görmesine neden olacak yiyecek ve su vermeme gibi eylemlerdir.

2.3.2. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddette cinsiyet farklılıkları

Aile içi şiddete maruz kalan çocuklarda hayvana yönelik zulümde erkek (%11.84) ve kız çocukları (%9.21) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Currie, 2006). 8 ve 11 yaş aralığındaki kız ve erkek çocukları ile yapılan bir çalışmada ise hayvana yönelik kötü davranış düzeyi erkeklerde kızlara göre daha yüksek bulunmuştur (Akdemir ve Gölge, 2020)

Çocuklukta hayvana zulüm ile ilgili hem çocuklar hem de ebeveynleri üzerinde yapılan bir çalışmada erkekler kadınlara göre daha yüksek hayvana yönelik zulüm oranlarına (hem ebeveyn hem de çocuk için) sahip bulunmuşlardır (Dadds, Whiting ve Hawes, 2006).

5, 7, 10 ve 12 yaşlarında çocuklarda hayvana yönelik şiddet cinsiyet açısından karşılaştırılmış ve tüm yaş gruplarında erkekler kızlara göre hayvanlara karşı daha zalim bulunmuştur (McEwen, Moffitt ve Arseneault, 2014).

Akdemir ve Gölge (2020), ilkokul çocuklarında hayvana yönelik kötü davranış, saldırganlık ve empati arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada 8-11 yaşları arası 633 kız, 615 erkek öğrenciden toplanan veri üzerinde, erkek öğrencilerde saldırganlığın kız öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğunu bulmuşlardır.

2.3.3. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin nedenleri ve risk faktörleri

Wauthier ve Williams (2020) çocuklukta hayvana zulmün ileride kişiler arası şiddet için ve evde yaşanan diğer şiddet türleri için bir risk olduğunu belirtmektedir ve çok az sayıda çalışmada çocuklarla hayvanlara karşı yaptıkları zulüm hakkında konuşulduğunu eklemektedir.

Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış için risk faktörleri iki boyutta toplanmaktadır; bunlardan ilki, mağduriyet, istismar, ihmal, zorbalık ve hayvan zulmüne tanık

olma gibi deneyimler olup ikincisi, davranış bozuklukları, davranım bozukluğu (conduct disorder) ve bunlara ilişkin niteleyici duygusal olmayan özellikler ve düşük empati de dahil çeşitli psikolojik sorunlardır (Hawkins ve diğerleri, 2017).

Çeşitli araştırmacılar da çocuklukta hayvana zulmü kötü muamele, ihmal, aile içi şiddet ve aile içi istismar öyküsü ile ilişkilendirmektedir (Becker ve French, 2004; Bright ve diğerleri, 2018). Bir araştırmada aile içi şiddete maruz kalan çocukların, maruz kalmayan çocuklara göre hayvanlara karşı zalim olma olasılığı büyük ölçüde daha yüksek bulunmuştur; aile içi şiddet ile çocuğun hayvana zulmü arasında ilişki olduğu vurgulanmıştır (Currie, 2006). Bu durum çocuklukta hayvana yönelik zulmün yalnızca ilerideki şiddet davranışının bir göstergesi olmadığını bunun yanı sıra çocuklukta hayvana yönelik zulüm için aile içi şiddet geçmişinin de bir yordayıcı olduğunu göstermektedir (Wauthier ve Williams, 2020).

Başka bir araştırmada ise çocuğun hayvana zulmü, zulme yönelik motivasyonları ve hayvan zihnine ilişkin inançları bağlamında yakın partner şiddeti olan ailelerle çalışılmış ve sonuçta çocukların, hayvanlara yönelik zararı, ihmali normalleştiren ailelerden geldikleri, çocukların hayvan duyarlılığına insani nitelikler atfettiği ve hayvana zulmün ana motivasyonunun ceza ve merak olduğu bulunmuştur (McDonald ve diğerleri, 2018). Wauthier ve Williams (2020) çocukta hayvana zulümde travmanın, hayvana bağlanmanın ve şiddete maruz kalma ile şiddetin normalleştirilmesinin rolü olduğunu bulmuşlardır.

Anneleri daha düşük eğitim düzeyine sahip ve yüksek düzeyde dışsallaştırma davranışı gösteren erkek çocuklar, ebeveynleri tarafından hayvana yönelik olarak zalim şeklinde bildirilmeye daha yatkın bulunmuştur (Dadds, Whiting ve Hawes, 2006).

Hayvanlara karşı kötü davranış öyküsüne sahip çocuklar üzerinde yürütülen bir devam çalışmasında bu çocukların çoğunun kaotik bir ev ortamından geldiği ve saldırgan ebeveynlerden sert fiziksel cezalar aldıkları görülmüştür (Tapia ve Rigdon, 1977). Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin aile içi şiddetin olduğu evlerde daha sık görüldüğü

belirtilmekte ve bu durumun hayvana şiddetin, şiddete tanık olmanın yanı sıra doğrudan istismar mağduru olmaya tepki olarak gerçekleşebileceği ihtimali de vurgulanmaktadır (McEwen, Moffitt ve Arseneault, 2014)

5 ila 12 yaş arası 2232 çocukla yürütülen bir çalışmada, hayvana eziyet davranışları olan çocukların diğer çocuklara göre daha fazla kötü muameleye (maltreatment) maruz kalma öyküsü bulunduğu görülmüştür ancak kötü muamelenin etkisi kontrol edildiğinde aile içi şiddet hayvana eziyet ile ilgili bulunamamıştır. Dezavantajlı ailelerden gelen ve hayvana eziyet davranışı olan her 10 çocuktan 6'sı kötü muameleye maruz kalmış görülmektedir. Çocuklukta hayvana zulüm kötü muamele ile ilişkili bulunsa da, her hayvana eziyet eden çocuk kötü muamele göstermemiştir (McEwen, Moffitt ve Arseneault, 2014)

Çocukta cinsel istismar öyküsü ile hayvana şiddet arasındaki ilişkiye bakılmış ve psikiyatrik değerlendirmelerde hayvanlara karşı acımasız olduğu belirtilen çocukların belirtilmeyen çocuklara göre 2-3 kat daha sık cinsel istismar öyküsü olduğu görülmüştür (Boat ve diğerleri, 2011). Başka bir çalışmada ise davranım bozukluğuna bağlı olarak yatılı tedavi gören erkek ergenler arasında, hayvana şiddet uygulayanların uygulamayanlara göre 1.5 kat daha fazla geçmiş fiziksel ve cinsel istismar öyküsü bulunduğu görülmüştür (Duncan, Thomas ve Miller, 2005).

Çocuklukta hayvana zulmün, dışsallaştırma sorunları ve ebeveyn sorunlarından daha ziyade düşük empati ve duygusuz umursamazlık gibi özelliklerle ilişkili olan davranım bozuklukları geliştiren çocukların erken dönem tezahürü olabileceğine ilişkin araştırma bulguları da mevcuttur (Dadds, Whiting ve Hawes, 2006).

Hayvanlara karşı zalim davranan çocuklar arasında, aile içi şiddete maruz kalan çocukların yaşı maruz kalmayan çocukların yaşına göre daha büyük olarak bulunmuştur (Currie, 2006).

2.3.4. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin motivasyonu

Kellert ve Felthous (1985) yetişkinlerde hayvana yönelik zulmün motivasyonlarını aşağıdaki şekilde belirtmiş ve bunlardan bazılarının küçük çocuklar için de geçerli olabileceğini eklemiştir:

1. Hayvanı kontrol: Hayvanı disipline sokmak veya eğitim amaçlı hayvan istismarı
2. Hayvnadan öç almak/misilleme yapmak
3. Bir hayvan türü veya cinsine karşı bir ön yargıyı tatmin etmek: örn. kedilerden nefret eden birinin kedilere şiddet uygulaması
4. Saldırganlığın hayvan aracılığıyla ifade edilmesi: Bir hayvanın saldırgan olmak üzere eğitilmesi ve bu eğitimde acı verici uygulamalar kullanılması
5. Kişisel saldırganlığın geliştirilmesi için hayvanın aracı olarak kullanılması: bir hayvanın saldırganlık pratiği için hedef olarak kullanılması
6. Diğer insanları eğlendirme amaçlı hayvana zulüm
7. Diğer insanlara hayvanları kullanarak misilleme yapmak: başka birine misilleme yapmak için o kişinin evcil hayvanına zarar vermek
8. Bir insana olan düşmanlığın hayvana yönlendirilmesi
9. Spesifik olmayan sadizm: hayvanın yaşadığı acıdan zevk aldığı için hayvana şiddet uygulamak

Çocuk ve ergenler özelinde hayvan istismarına ilişkin motivasyonlar ise araştırmacılar tarafından aşağıdaki şekilde belirtilmiştir (Ascione, Thompson ve Black, 1997; Ascione, 2001):

1. Merak veya keşif: Hayvan incelendiği esnada yaralanabilir veya ölebilir. Özellikle küçük veya gelişimsel olarak geride kalan çocuklarda görülür.
2. Akran baskısı: Akranlar hayvan istismarını teşvik edebilir, zorlayabilir veya arkadaş grubuna katılımın kabulü için şart koşabilir.

3. Ruh hali değiştirme: Can sıkıntısını veya depresyonu gidermek için hayvanlara kötü davranma söz konusudur.
4. Cinsel tatmin: Cinsel tatmin için hayvan istismarı söz konusudur.
5. Zorlanma: Çocuk kendisinden daha güçlü biri tarafından hayvana zarar vermeye zorlanmaktadır.
6. Hayvana bağlanma: Çocuk başka birinin hayvana işkence etmesini önlemek için hayvanı öldürmek veya hayvana başka bir zarar vermek durumunda kalmaktadır.
7. Hayvan fobisi: korkulan hayvana karşı kişinin kendisini korumak amacıyla hayvandan önce davranıp saldırması söz konusudur.
8. Çocuğun istismarcısı ile özdeşleşmesi: İstismar edilen çocuk güç duygusu kazanmak için kendisinden daha savunmasız olan bir hayvanı istismar edebilmektedir.
9. Travma sonrası oyun: çocuk bir hayvan aracılığıyla maruz kaldığı şiddeti yeniden canlandırabilmektedir.
10. Taklit: Çocuk ebeveyninin veya başka bir yetişkinin hayvana yönelik istismarcı davranışlarını kopyalayabilmektedir.
11. Kendine zarar verme: çocuğun kendi vücuduna zarar vermek için bir hayvanı kullanmasıdır.
12. Kişilerarası şiddetin provası: çocuğun kişilerarası şiddete başvurmadan önce başıboş veya evcil hayvanlar üzerinde pratik yaptığı şiddet davranışlarıdır.
13. Duygusal istismar aracı: çocuk bir başkasını korkutmak için o kişinin evcil hayvanına zarar verebilmektedir, asıl hedef hayvan değildir.

Kellert ve Felthous (1985)' un belirttiği 5. ve 7. maddeler Ascione ve diğerlerinin (1997) belirttiği 12. ve 13. maddeler ile örtüşmektedir, yetişkinlerden farklı olarak çocukta hayvana yönelik şiddetin merak, keşif, hayvana nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgi eksikliği veya istismar öyküsü gibi doğrudan saldırgan olmayan nedenler daha fazla yer alabilmektedir.

2.3.5. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin yaygınlığı

Vaughn ve diğerleri (2009) tarafından 43.000 yetişkinle yapılan bir çalışmada, katılımcıların yaklaşık %2'si hayatlarının bir döneminde hayvana yönelik zulümde bulunduklarını belirtmişlerdir (Chan ve Wong, 2019).

McEwen ve diğerlerin (2014) çalışmasında ise anne raporlarına göre 5-12 yaş grubu örnekleminde hayvana eziyet nispeten nadir (örneklemin %9'unda) görülmektedir.

İtalyan örnekleminde ergenlerin %50'sinin hayvana zulüm öyküsünün olduğu görülürken, Avustralya örnekleminde ergenlerde %21 oranında hayvan istismarı görüldüğü bildirilmiştir (Baldry, 2003; Gullone ve Robertson, 2008; Chan ve Wong, 2019).

2.3.6. Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet, antisosyal davranış ve saldırganlık arasındaki ilişkiyle ilgili çalışmalar

Walters (2014) çocukluk çağında hayvana zulmün yetişkinlikte insanlara karşı şiddet içeren ve içermeyen saldırılarla eşit ölçüde ilişkili olduğunu belirtmektedir. Sanıkların hayvanlara zarar verme biçiminin insanlara zarar verme biçimiyle aynı olduğu görülmüştür (Wright ve Hensley, 2013; Akdemir 2016).

Çocuklukta hayvana zulmün ileride kendiliğinden, saldırgan bir karakter bozukluğunun gelişimini tetikleyebileceğini belirten ilk araştırmacılardan biri Mead (1964) olmuştur ve hayvana zulümün erken tanı için bir işaret olabileceğini, erken tanı yoluyla hayvana şiddet uygulayan çocukların epizodik şiddet ve cinayetle dolu bir yaşama girmelerinin önlenebileceğini vurgulamıştır (Chan ve Wong, 2019).

1960'lı yıllardan beri çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikte kişilerarası şiddet arasındaki ilişki incelenmiş ancak kimi bulgularda bu ilişki desteklenirken kimi bulgularda böyle bir ilişki kurulamamıştır (Arluke ve diğerleri, 1999; Shanok ve diğerleri, 1983; Felthous ve Bernard, 1979); bunun sebebin çocukluktaki hayvan istismarının tekrarının

ve ileride yetişkinlikteki şiddet eylemlerinin tekrarının ölçülememesi olabileceği belirtilmiştir (Trentham, 2016). Trentham (2016) bu tekrarlama sorununu ele alan çalışmasında 257 mahkumun verilerini karşılaştırmış ve tekrarlayan yetişkin kişilerarası şiddetinin tek yordayıcısı olarak tekrarlayan çocukluk çağı hayvana yönelik şiddeti bulunmuştur.

Çocukluk çağında hayvana şiddetle yetişkinlikte insanlara saldırganlık değişkenleri arasında orta veya güçlü bir zaman düzeni ilişkisi de dahil olmak ilişki bulunan çeşitli çalışmalar olmuştur (Felthous ve Kellert, 1986; Gleyzer, Felthous ve Holzer, 2002; Tallichet ve Hensley, Wright ve Hensley, 2003). Hayvan istismarının kaçınılmaz şekilde insana şiddete yol açtığı varsayımına karşı çıkılan bir araştırmada ise hayvan istismarı ile şiddet de dahil olmak üzere antisosyal davranışlar arasında bir ilişki olduğu vurgulanmıştır (Arluke ve diğerleri, 1999)

Tapia (1971) tarafından hayvanlara zulüm öyküsü olan on sekiz çocuk üzerinde yürütülen çalışmanın Rigdon ve Tapia (1977) tarafından çocukların on üçü üzerinde sürdürülen devam çalışmasında hayvanlara karşı acımasız olan çocukların pek çok antisosyal davranışa (yalan söyleme, öfke kontrol sorunları, zorbalık ve yıkıcı eğilimler) da sahip oldukları görülmüştür.

Saldırgan davranışları da içeren antisosyal davranış ile hayvan istismarı arasında bir ilişki olduğuna dair çeşitli bulgular mevcuttur; hayvan istismarcılarının istismarcı olmayanlara göre daha fazla antisosyal davranışlarda bulunduklarını bu bulgularda desteklenmiştir (Arluke ve diğerleri,1999; Green, 2002; Alleyne ve Parfitt, 2018).

Arluke ve diğerleri (1999) hayvanlara kasıtlı olarak fiziksel zulümden yargılanan 153 kişi ve aynı çevrede yaşayan benzer yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik duruma sahip ancak hayvana zulüm sabıkası olmayan 153 kişilik kontrol grubunu dört suç kategorisinde (şiddet suçları, mülke yönelik suçlar, uyuşturucu madde suçları, kamu düzeni suçları) karşılaştırmışlar ve hayvan istismarından yargılanan kişilerin dört suç kategorisinde de tutuklanma olasılığı

karşılaştırma grubundan daha yüksek bulunmuştur. Araştırmacılar bu bulguların hayvanları istismar edenlerin yalnızca kurban konumundaki hayvanlar için değil insanlar için de tehlikeli olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadırlar (Arluke ve diğerleri, 1999).

MacDonald üçlüsü veya diğer adıyla cinayet üçlüsü (homicidal triad) olarak bilinen çocuklukta görülen üç davranışın (hayvana zulüm, 5 yaşından sonra görülen altını ıslatma ve yangın çıkarma) yetişkinlikte insana yönelik şiddetin belirleyicisi olduğu belirtilmiştir (MacDonald, 1963)

Türk alan yazınında çocuklukta hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikteki antisosyal davranış ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi birlikte inceleyen bir çalışmaya araştırmacı tarafından rastlanamamıştır. Geriye dönük olmamasına rağmen hayvana yönelik şiddet ile saldırganlık ilişkisine bakması açısından iki çalışma bulunmuştur. Akdemir ve Gölge (2020) tarafından ilkokul çocuklarında hayvana kötü davranış ile saldırganlık ve empati arasında ilişki bulunmuştur. Genç ve diğerleri (2017) aile içi şiddetin ergenlerde şiddet eğilimine etkisini araştırmış, ebeveynlerinden fiziksel şiddet görenlerin ve ebeveynler arası şiddete tanık olanların hayvanlara daha çok şiddet uyguladıkları ve daha fazla şiddet eğilimi gösterdikleri görülmüştür.

2.3.7. Hayvana yönelik şiddet ile ilgili yasalar

Türkiye'de hayvanların her türlü acı ıstırap ve eziyet çekmelerinin önlenmesi, rahat ve iyi şartlarda yaşayabilmeleri, mağdur edilmemeleri düşünülerek 24.06.2004 tarih ve 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu kabul edilmiştir. 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu 13. maddesinde hayvanların öldürülmesi ile ilgili kurallar ele alınmıştır:

> *"Kanunî istisnalar ile tıbbî ve bilimsel gerekçeler ve gıda amaçlı olmayan, insan ve çevre sağlığına yönelen önlenemez tehditler bulunan acil durumlar dışında yavrulama, gebelik ve süt anneliği dönemlerinde hayvanlar öldürülemez. Öldürme işleminden sorumlu kişi ve kuruluşlar, hayvanın kesin olarak öldüğünden emin olunduktan sonra,*

hayvanın ölüsünü usulüne uygun olarak bertaraf etmek veya ettirmekle yükümlüdürler. Öldürme esas ve usulleri Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir."

Hayvanlara yönelik yasaklar ise 5199 sayılı hayvanları koruma kanununun 14. maddesinde düzenlenmiştir.

"a) Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek.

b) Hayvanları, gücünü aştığı açıkça görülen fiillere zorlamak.

c) Hayvan bakımı eğitimi almamış kişilerce ev ve süs hayvanı satmak.

d) Ev ve süs hayvanlarını on altı yaşından küçüklere satmak.

e) Hayvanların kesin olarak öldüğü anlaşılmadan, vücutlarına müdahalelerde bulunmak.

f) Kesim hayvanları ve 4915 sayılı Kanun çerçevesinde avlanmasına ve özel üretim çiftliklerinde kesim hayvanı olarak üretimine izin verilen av hayvanları ile ticarete konu yabani hayvanlar dışındaki hayvanları, et ihtiyacı amacıyla kesip ya da öldürüp piyasaya sürmek.

g) Kesim için yetiştirilmiş hayvanlar dışındaki hayvanları ödül, ikramiye ya da prim olarak dağıtmak.

h) Tıbbî gerekçeler hariç hayvanlara ya da onların ana karnındaki yavrularına veya havyar üretimi hariç yumurtalarına zarar verebilecek sunî müdahaleler yapmak, yabancı maddeler vermek.

ı) Hayvanları hasta, gebelik süresinin 2/3'ünü tamamlamış gebe ve yeni ana iken çalıştırmak, uygun olmayan koşullarda barındırmak.

j) Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, işkence yapmak.

k) Sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek, acı, ıstırap ya da zarar veren yiyecekler ile alkollü içki, sigara, uyuşturucu ve bunun gibi bağımlılık yapan yiyecek veya içecekler vermek."

Dünyada hayvana yönelik şiddetle ilgili yasalar ise ülkelere göre değişmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin üç ana federal yasası vardır: Hayvan Refahı Yasası, İnsani Katliam Yöntemleri Yasası ve 28 Saat Yasası; bu yasalar çok geniş bir yelpazeden (Hayvan Refahı Yasası, hayvanları laboratuvarlarında, nakliye sırasında, eğlence mekanlarında ve üreme yerlerinde) çok özele girmektedir (Yirmi Sekiz Saatlik Kanun sadece hayvanların taşınmasıyla ilgilenir, ancak İnsani Kesim Yasası bunların kesilmesini kapsamaktadır). Bunun da ötesinde, farklı hayvanları çeşitli uygulamalardan koruyan bir dizi eyalet ve yerel yasa bulunmaktadır. Şu anda, kırk altı eyalet ve Columbia Bölgesi, belirli türde hayvan zulmü suçları oluşturan yasalara sahiptir. Bu, dört eyalette (Idaho, Mississippi, Kuzey Dakota ve Güney Dakota), bir kişi ne kadar hayvana işkence eder veya öldürürse öldürsün, karşılaşabilecekleri en büyük ceza kabahat kapsamında değerlendirilmektedir; kabahatlere tipik olarak, nadir durumlarda en fazla altı ay hapis cezası veya bin dolara kadar para cezası ile yalnızca denetimli serbestlik cezası verilmektedir. Kırk altı eyaletin, bazılarında, hayvanlara eziyet için ikinci bir suç hükmüne ek olarak, ağırlaştırılmış zulüm, işkence, evcil hayvanlara eziyet vb. için birinci suç hükmü verilmektedir. 100.000 ABD dolarına kadar para cezası veya beş yıla kadar hapis cezası gerektirebilen ağır suçlar için bile, failler çok nadiren kovuşturulmaktadır veya kanunun en geniş kapsamına göre mahkum edilmektedir. Buna ek olarak, yirmi üç eyalet, bir hayvanın istismara mahkum edildikten sonra belirli bir süre için sahipliğini yasaklamakta ve yirmi sekiz eyalet, belirli zulüm suçları için psikolojik danışmanlığa ihtiyaç duymaktadır (DeMallo, 2012)

AB'de hayvan refahı 1970'lerde başlamıştır ve Avrupa Konseyi'nin Avrupa Sözleşmelerinden etkilenerek çarpıcı bir şekilde gelişmiştir. Yalnızca hayvan refahına ilişkin önlemlerin benimsenmesi değil, aynı zamanda içtihat hukuku da hayvan refahının Birliğin

çıkarının bir parçası olarak tanınmasına katkıda bulunmuştur ve komisyon, hayvan refahı için ortak eylemler ve stratejiler yayınlamıştır. AB'de hayvan refahına ilişkin önlemler gelişmiştir, ancak hayvan refahı için yasal bir temel yoktur. Bu, hayvan refahına ilişkin tedbirlerin diğerlerinin yanı sıra ortak tarım politikası, çevre politikası, ulaşım politikası ve iç pazar gibi diğer yasal temellere dayandığını gösterir; örneğin, fok ürünleri ticaretine ilişkin Yönetmeliğin yasal dayanağı, Sözleşmenin 114. Maddesidir. Bu önlemler giderek daha fazla hayvan refahını dikkate alırken, bu önlemlerin amacı halk sağlığını veya iç pazarın işleyişini sağlamaktır. Bu hayvan koruma önlemleri, insan merkezciliğe dayanmaktadır (Nakanishi, 2016).

Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi 15 Ekim 1978 tarihinde Paris'teki UNESCO Merkezinde törenle ilan edilmiştir. Bu metin, 1989 yılında Hayvan Hakları Federasyonu tarafından tekrar düzenlenerek 1990 yılında UNESCO Genel Direktörü' ne sunulmuş ve aynı yıl halka açıklanmıştır. Türkiye ise bu sözleşmeyi imzalayan ve bunun sonucunda taraf olan ülkelerden birisidir (TBMM, 2000). Hayvan hakları evrensel bildirgesindeki 14 maddede;

"Bütün hayvanlar eşit doğmaktadırlar ve eşittirler",

"Bütün hayvanlar saygı görme hakkına sahip olduğu, bu hakkı çiğneyerek onları sömürülemeyeceği, bilgilerini hayvanların hizmetine sunmakla görevli olduğu, bütün hayvanların insanca gözetilme, bakılma ve korunma haklarının olduğu",

"Hiçbir hayvana kötü davranılamayacağı, acımasız ve zalimce eylem yapılamayacağı, bir hayvanın öldürülmesi zorunlu olursa, bu bir anda, acı çektirmeden ve korkutmadan yapılması gerektiği",

"Yabani türden olan bütün hayvanların, kendi özel doğal çevrelerinde karada, havada ve suda yaşama ve üretme hakkına sahip olduğu, eğitim amaçlı olsa bile özgürlükten yoksun kılmanın her çeşidi bu hakka aykırı olduğu",

"Geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan bir türden olan bütün hayvanların uyumlu bir biçimde türüne özgü yaşam koşulları ve özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkına sahip olduğu",

"İnsanların yanlarına aldıkları bütün hayvanlar doğal ömür uzunluklarına uygun sürece yaşama hakkına sahip olduğu, bir hayvanı terk etmenin acımasız bir davranış olduğu",

"Bütün çalışan hayvanların iş süresi ve yoğunluğunun sınırlandırılması ve güçlerini artırıcı bir beslenme ve dinlenme hakkına sahip olduğu",

"Hayvanlara fiziki ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak hayvan haklarına aykırı olduğu, tıbbi, bilimsel, ticari ve başkaca biçimlerdeki her türlü deneyler için de durumun böyle olduğu",

"Hayvanın beslenmek için yetiştirilmişse de bakılması, barındırılması, taşınması, ölümü de acı çektirmeden ve korkutmadan olması gerektiği",

"Hayvanlardan insanların eğlencesi olsun diye yararlanılamayacağı, hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlardan yararlanılan gösterilerin hayvan onuruna aykırı olduğu",

"Zorunluluk olmaksızın bir hayvanın öldürülmesinin yaşama karşı suç olduğu",

"Çok sayıda yabani hayvanın öldürülmesi demenin olan her davranış bir soykırım, yani bir suç olduğu",

"Hayvan ölümüne de saygı göstermek gerektiği, hayvanın öldürüldüğü şiddet sahnelerinin sinema ve televizyonda yasak olduğu",

"Hayvanları koruma ve savunma kurallarının, hükûmet düzeyinde temsil olunması gerektiği, hayvan haklarının da insan hakları gibi yasayla korunması gerektiği"

belirtilmiştir (Unesco, 1978; akt. Karakaya ve diğerleri, 2020).

Dünyada ve Türkiye'de hayvan haklarına ve hayvana şiddete yönelik yasaların geliştirilmesi gerektiği açıktır, araştırmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere hayvana yönelik şiddetin insana yönelik şiddet ile ilişkili olduğu ve yordayıcı olabileceği belirtilen çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu bağlamda hayvana şiddetin daha fazla araştırılması, önleyici ve koruyucu yasalara önem verilmesi gerekmektedir.

3. Gereç ve Yöntem

Bu kısımda katılımcıların özellikleri, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler, yapılan işlemler ve istatistiksel analizler belirtilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemleri arasından genel tarama modellerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modellerinde değişkenler iki veya daha fazladır ve bu değişkenler arasındaki birlikte değişimin ne derece olduğu belirlenmeye çalışılır; bu değişkenler birlikte değişip değişmediği, eğer değişiyorsa bu değişimin nasıl oluştuğu anlaşılmaya çalışılır (Karasar, 2011).

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 18 yaş ve üzeri, okur yazar, internet kullanımı olan kadın ve erkekler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü belirlenirken TUİK verileri baz alınmıştır; TUİK (2021) verilerine göre Türkiye'nin toplam nüfusu 84 milyon olup, nüfusun %67.9'unu (57 milyon) 15-64 yaş arası grup oluşturmakta ve nüfusun %9.7'sini (8 milyon) ise 65 yaş üstü grup oluşturmaktadır. Cohen ve diğerleri (2000) 1 milyon kişiyi aşan evren büyüklüğünde %95 güvenle örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerektiğini belirtmektedir. Araştırma örneklemi belirlenirken TUİK verileri ile bu bilgi göz önüne alınarak örneklem en az 384 olarak belirlenmiş ancak sonuçta 805 kişiye ulaşılmıştır; toplamda 805 katılımcıya ulaşılmasının araştırmanın güvenirlik seviyesini artırıyor olabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın örneklemi Türkiye'nin çeşitli illerinden en az okur yazar, internet kullanımı olan, 391'i kadın, 378'i erkek toplam 769 katılımcıdan oluşmaktadır. Elektronik posta yoluyla gönderilen ve sosyal medya hesapları üzerinden de paylaşılan çalışmaya 805 kişi dönüş yapmış ancak 36 katılımcının Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri sorularına çelişkili cevaplar verdikleri görüldüğü için, bu katılımcıların cevapları

çalışmadan çıkartılmıştır. Veriler 769 katılımcı üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 18-69 yaş, yaş ortalaması 31.51 yaş, standart sapması 13.22'dir. Kadınların yaş aralığı 18-69, yaş ortalaması 26.88, standart sapması 12.93 ve erkeklerin yaş aralığı 18-68, yaş ortalaması 36.31, standart sapması 11.8'dir.

Araştırmanın örneklemine olasılığa dayanmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi ve gelişigüzel örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Kartopu örneklemede ilk aşamada evreni temsil eden bir kişiyle temas kurulur ve o kişi yardımıyla diğer kişilere ulaşılır; örneklem büyüklüğü bu şekilde zincirleme olarak genişlemektedir. Gelişigüzel örnekleme yönteminde ise örneklem büyüklüğüne göre herhangi bir şekilde evrenin bir parçası seçilir (Kılıç, 2013).

3.3 Veri Toplama Araçları

3.3.1. Demografik bilgi formu

Katılımcıların demografik bilgilerini toplamak amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan form toplamda 8 maddeden oluşmaktadır. Formda katılımcılardan cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, daha önce hayvan besleyip beslemedikleri ve şu anda besleyip beslemedikleri ile ilgili bilgiler istenmektedir.

3.3.2. Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE)

Dadds ve Arkadaşları tarafından 1997 yılında geliştirilen Children and Animals Inventory (CAI) adlı ölçeğin Akdemir (2016) tarafından Doç.Dr. Zeynep Belma Gölge danışmanlığındaki yüksek lisans tezi kapsamında Türkçe formu oluşturulmuştur. CAI'nin geçerlik ve güvenirliği için iki farklı çalışma yapılmış birinde iç tutarlılık puanı .96 ve test-tekrar test kat sayısı .75 olarak bulunurken diğerinde iç tutarlılık 0 puanlar analizden çıkartılarak .88 bulunmuştur. Türkçe form oluşturulurken orijinal ölçekteki bazı sorular pilot çalışma sonrasında formdan çıkarılmıştır. Katılımcılar üzerinden yapılan ölçek güvenirliği Cronbach

Alpha Katsayısı .91 bulunmuştur. Ölçek 9 çoktan seçmeli, 1 yarı-açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en az puan 0, en fazla puan 31'dir. Alınan puan arttıkça hayvana kötü davranış düzeyi artmaktadır. Puanlama tablosu her soru için farklıdır. Seda Akdemir'in geliştirdiği Türkçe Formu ilkokul öğrencilerine uygulanmıştır. Ancak bu araştırma yetişkinlere uygulanacağı için envanter sorularında puan sisteminin etkilenmeyeceği biçimde değişiklik yapılmıştır; sorular yetişkinlerin çocukluk döneminde hayvana yönelik kötü davranışlarını belirlemeye yönelik hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra HKDE 1. sorusundaki kötü davranış çeşitleri çoğaltılmış ve vurdum, sarstım, tekmeledim, kuyruğunu çektim, ezdim, yaraladım maddeleri eklenmiştir. HKDE 5. sorusu ise yetişkinlere çocukluk dönemi için sorulabilecek ve puanlamayı etkilemeyecek biçimde şöyle değiştirilmiştir:

5. *Çocukluk döneminizde en son ne zaman bir hayvana <u>bilerek ve isteyerek</u> kötü davrandınız?*

12 yaş sonrası kötü davrandım.

7-12 yaş arasında kötü davrandım.

Çocukluğumun ilk dönemlerinde kötü davrandım.

Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım.

HKDE'nin bu araştırma için düzenlenmiş halinde çocukluk dönemi, hukuk sisteminde ceza sorumluluğu yaşı ve psikiyatrik tanı durumu gözetilerek 16 yaş ve öncesi olarak belirtilmiştir (Akdemir, 2016; Akdemir ve Gölge, 2020; Dadds ve diğerleri, 2006).

Araştırmada HKDE ölçeğinden alınan puanlar yalnızca toplam puan düzeyinde incelenmemiş, bunun yanı sıra HKDE puanları HKD belirten, HKD potansiyeli olan ve HKD belirtmeyen olarak üç grupta incelenmiştir. HKDE' nin tüm sorularından 0 puan alan katılımcılar HKD belirtmeyen, HKDE 1., 2.,3.,4.,5. ve 6. Sorularından 0 puan alıp 7.,8. ve 9. sorularından en az 1 en fazla 9 puan alan katılımcılar HKD potansiyeli olan ve HKDE tüm sorularından en 9 puan ve üzeri alanlar HKD belirten olarak gruplandırılmıştır. HKDE 7.,8. ve 9. sorularının potansiyel olarak değerlendirilmesinin sebebi bu soruların varsayımsal sorular

olmasıdır. Bu gruplama ölçeğin Türkçe formunun oluşturulması ve düzenlenmesini yapan Akdemir (2016) tarafından yapılmış ve bu çalışmada da kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında ölçeğin değiştirilmiş halinin araştırma örneklemi üzerinde güvenirlik çalışması yapılmıştır; Cronbach Alpha katsayısı .91 olarak bulunmuştur, ölçeğin güvenirliği oldukça yüksektir.

3.3.3. Antisosyal Davranış Ölçeği (ADÖ)

Kartallar tarafından 1966'da 300 hükümlü, 289 normal ve 151 psikiyatrik hastadan oluşan bir örneklem grubu kullanılarak geliştirilmiş, 37 maddelik bir ölçektir. Sorular "doğru" veya "yanlış" şeklinde cevaplanmaktadır. Yüksek puanlar yüksek düzey antisosyal davranış eğilimini göstermektedir. Ölçeğin güvenirliği ilk test-son test korelasyonu ile hesaplanmış ve $r=.82$; $p<0.001$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerlik çalışmasında psikiyatrik hasta grubu ile normal grubun ölçek puanları arasındaki fark, hükümlü grupla normal grup ölçek puanları arasındaki fark ve hükümlü grupla psikiyatrik hasta grubu ölçek puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı ($F=85.16$; $p<0.001$) bulunmuştur (Çuhadaroğlu, 2004; Kartallar, 1966).

3.3.4. Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ)

Buss ve Perry tarafından geliştirilen Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği' nin Türkçe formunun oluşturulması, geçerlik ve güvenirlik çalışması Madran (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplam 29 maddeden oluşmaktadır ve fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık, sözel saldırganlık olmak üzere 4 faktörlü bir yapıya sahiptir. Her bir madde 1 "Kesinlikle katılmıyorum" ile 5 "Kesinlikle katılıyorum" arasında değer alan likert tipi ölçek üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekteki 9. ve 16. maddeler ters puanlanmıştır. Ölçeklerden alınan puan arttıkça saldırganlık düzeyi de artmaktadır. Türkçe formun güvenirliğini belirlemek amacıyla, iç tutarlılık hesaplanmış ve test-tekrar test ve test yarılama yöntemleri kullanılmıştır.

İç tutarlılık (Cronbach alfa) katsayısı, tüm ölçek için 0,85 ve 4 alt ölçeği için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ölçüt geçerliğini belirlemek için, Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin "Öfkeyle ilgili davranışlar" alt ölçeği kullanılmıştır. BPSÖ ile ÇBÖÖ arasındaki korelasyon katsayısı r= 0,49'dur ($p<0,001$). BPSÖ'nün alt ölçekleriyle ÇBÖÖ'nün "Öfkeyle ilgili davranışlar" alt ölçeği arasındaki korelasyon katsayıların tüm değerleri 0,001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur (Madran, 2012).

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada olasılığa dayanmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme ve gelişigüzel örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılara ulaşılmış; veriler internet ortamında Google Formlar üzerinden toplanmıştır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak e-posta yoluyla bir kişiye ulaşılmış ve o kişi de e-posta veya mesaj uygulamaları yoluyla diğer kişilere ulaşmıştır. Daha sonra örneklemin büyütülmesi adına sosyal medya üzerinden ve çeşitli toplulukların mesaj grupları üzerinden yeni kişilere ulaşılmıştır. Ulaşılan katılımcılara formu doldurmalarından önce kısaca çalışma hakkında bilgi verilmiş ve çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı vurgulanmıştır. Ayrıca katılımcılara çalışma hakkında katılımcılar için gerekli tüm bilgilerin, gönüllülük esasının ve ulaşabilecekleri irtibat bilgilerinin yer aldığı Bilgilendirilmiş Onam Formu'nu (EK 2) işaretlemeleri gerektiği belirtilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi amacıyla IBM SPSS Statistics 24 programı kullanılmıştır. Ölçeklerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmış ve değerlerin -1 ile +1 aralığında olduğu için ölçeklerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiş, bu nedenle araştırmada ilgili analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır. Parametrik yöntemlerden Ki-kare Testi, T-testi, Tek

Yönlü Varyans Analizi (One Way ANOVA) ve Regresyon Analizleri uygulanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde anlamlılık değerlerine (p) .05, .01 ve .001 düzeylerinde bakılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Normallik Testleri

Bu bölümde araştırmada kullanılan Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri, Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği ile alt boyutları ve Antisosyal Davranış Ölçeğin dağılımlarının normalliğine bakılmıştır.

Tablo I: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Dağılımı

	n	Min.	Max.	Ort.	S.S.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
HKDE	769	0	29	6.36	7.94	0.842	-0.875
ADO	769	0	29	10.96	6.86	0.520	-0.563
BPSÖ	769	29	137	78.62	18.49	0.427	0.369
FS	769	9	44	21.12	6.93	0.711	0.397
D	769	8	40	23.33	6.27	0.164	-0.167
Ö	769	7	35	19.26	5.75	0.281	-0.249
SS	769	5	25	14.91	3.55	0.221	0.115

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri. ADO: Antisosyal Davranış Ölçeği. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık

Tablo I'de ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri, minimum, maksimum değerleri, ortalama ve standart sapmalar verilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında -1 ile +1 aralığında olduğu için ölçeklerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle araştırmada ilgili analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır.

4.2. Demografik Değişkenlere İlişkin Betimleyici Analizler

Bu bölümde araştırmanın demografik değişkenlerine ilişkin betimleyici analizler sunulmuştur.

769 kişilik örneklemin 391'i (%50.8) kadın, 378'i (%49.2) erkektir. Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 69 yaş arasında iken, genel yaş ortalaması 31.51 olup, kadınların yaş ortalaması 26.88, erkeklerin yaş ortalaması 36.31'dir. Yaş ortalamasının cinsiyete göre farklılaşıp

farklılaşmadığına T Testi ile bakılmıştır. Erkeklerin yaş ortalaması kadınlardan istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir; erkeklerin yaş ortalamaları (36.31) kadınların yaş ortalamalarına göre (26.88) istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur (t=10.55, df=767, p=.001). Bulgular Tablo II' de sunulmuştur.

Tablo II: Katılımcıların Yaş Aralığı ve Ortalaması

Yaş	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.	T	df	p
Kadın	391	18	69	26.88	12.93			
Erkek	378	18	68	36.31*	11.80	10.55	767	.001
Toplam	769	18	69	31.51	13.22			

*p<.01

Katılımcıların demografik özelliklerinin cinsiyete göre dağılımı Ki-kare Analizi ile incelenmiş olup sonuçlar Tablo III' te sunulmuştur.

Tablo III: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın		Erkek		Toplam		X^2	p
	n	%	n	%	N	%		
Eğitim Düzeyi								
Lise ve Altı	109	27.9	144	38.1	253	32.9		
Üniversite	255	65.2	136	36.0	391	50.8		
Lisansüstü	27	6.9	98	25.9	125	16.3	81.19	0.000*
Toplam	391	50.8	378	49.2	769	100		
Medeni Durum								
Bekar	272	69.6	162	42.9	434	56.4		
Evli	109	27.9	205	54.2	314	40.8	57.07	0.000*

Boşanmış ve Dul	10	2.6	11	2.9	21	2.7		
Toplam	391	50.8	378	49.2	769	100		
İş Durumu								
Çalışıyor	94	24.0	273	72.2	367	47.7		
Çalışmıyor	297	76.0	105	27.8	402	52.3	178.83	0.000*
Toplam	391	50.8	378	49.2	769	100		

*p<.001

Analiz sonuçlarına göre cinsiyetler arasında eğitim düzeyi (X^2=81.19, df=2, p<.01), medeni durum (X^2= 57.07, df=2, p<.01) ve çalışma durumu (X^2=178.83, df=1, p<.01) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında yarıdan fazlasının (391, %50,8) üniversite öğrencisi veya üniversite mezunu olduğu, 253'ünün (%32,9) lise ve altı eğitim düzeyine sahip olduğu ve 125'inin (%16.3) lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Üniversite eğitim düzeyinde kadınların yüzdesi (%65.2) erkeklere göre daha yüksek olup, lisansüstü eğitim düzeyinde ise zıt olarak erkeklerin yüzdesi (%25.9) kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların 434'ü (%56.4) bekar olup, çoğunluğu oluşturmaktadır; bekar kadınların oranı (%69.6) bekar erkeklere göre daha yüksekken, evli erkeklerin oranı (%54.2) ise evli kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların iş durumlarına bakıldığında çalışan (%47.7) ve çalışmayan (%52.3) katılımcıların yüzdesinin birbirine çok yakın olduğu görülürken cinsiyetlere göre bakıldığında çalışan erkek sayısı (273) çalışan kadın sayısından (94) çok daha yüksek olup, çalışmayan kadın sayısı (297) çalışmayan erkek sayısından (105) daha yüksek bulunmuştur.

Değişkenlerdeki cinsiyet farklılıklarını incelemek amacıyla Ki-kare analizi içerisinde z-testi uygulanmıştır. Cinsiyetler arasında üç eğitim düzeyinde de istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür; farklılık üniversite eğitim düzeyinde kadınların sayısının daha fazla olduğu yönünde istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, lise ve altı ile lisansüstü eğitim

düzeylerinde erkeklerin sayısının daha fazla olduğu yönünde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p<.001). Cinsiyetler arasında iki iş durumunda da istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür; çalışmayan kadınların sayısı erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunurken, çalışan erkeklerin sayısı kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek bulunmuştur (p<.001). Medeni duruma bakıldığında cinsiyetler arasında bekar ve evli katılımcılarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür; bekar kadınların sayısı bekar erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunurken, evli erkeklerin sayısı evli kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur (p<.001). Boşanmış veya dul katılımcılar arasında cinsiyete göre bir farklılık bulunamamıştır.

Katılımcıların geçmişte hayvan besleme ve şu anda hayvan besliyor olma durumlarının cinsiyete göre dağılımları Ki-kare Analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo IV' te gösterilmiştir.

Tablo IV: Katılımcıların Daha Önce Hayvan Beslemiş Olma ve Şu Anda Hayvan Besliyor Olma Durumlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın		**Erkek**		**Toplam**		**X^2**	**p**
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**		
Daha önce hayvan beslemiş olma								
Hayır	97	24.8	108	28.6	205	26.7	1.39	0.238
Evet	294	75.2	270	71.4	564	73.3		
Şu anda hayvan besliyor olma								
Hayır	218	55.8	242	64.0	460	59.8	5.46	0.019*
Evet	173	44.2	136	36.0	309	40.2		

***p<.05**

Daha önce hayvan besleyen katılımcılar örneklemin %73.3'ünü, şu anda hayvan besleyen katılımcılar ise örneklemin %40.2'sini oluşturmaktadır. Cinsiyet ile yalnızca şu anda

hayvan besliyor olma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur ve farklılık Ki-kare analizi içerisinde yapılan z-testi ile incelenmiştir. Buna göre şu anda hayvan besleyen kadın katılımcıların sayısı şu anda hayvan besleyen erkek katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir (X^2=5.46, df=1, p<.05).

4.3. Ölçeklere İlişkin Betimleyici Analizler

Bu bölümde araştırmanın ölçekleri üzerinden katılımcıların aldıkları puanlar ile ilgili yapılan analizlere yer verilecektir. İlk olarak HKDE, BPSÖ, BPSÖ alt boyutları ve ADÖ için puan ortalamaları, aralıkları ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve Tablo V' de gösterilmiştir.

Tablo V: Ölçeklere Ait Puanların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçekler	N	Puan aralığı	Puan ort.	S.S.
HKDE	769	0-29	6.36	7.93
ADO	769	0-29	10.95	6.86
BPSÖ	769	29-137	78.61	18.49
FS	769	9-44	21.11	6.92
D	769	8-40	23.32	6.27
Ö	769	7-35	19.26	5.74
SS	769	5-25	14.91	3.55

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri. ADO: Antisosyal Davranış Ölçeği. BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık

Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri puan ortalaması 6.36 (ss=7.93), Antisosyal Davranış Ölçeği puan ortalaması 10.95 (ss=6.86), Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği toplam puanı ortalaması 78.61 (ss=18.49) olarak bulunmuş; BPSÖ alt

boyutlarından fiziksel saldırganlık puan ortalaması 21.11 (ss=6.92), düşmanlık puan ortalaması 23.32 (ss=6.27), öfke puan ortalaması 19.26 (ss=5.74) ve sözel saldırganlık puan ortalaması 14.91 (ss=3.55) olarak bulunmuştur.

Katılımcıların hayvana yönelik kötü davranış belirtme, belirtmeme ve potansiyel durumlarına göre cinsiyet dağılımına Ki-kare Analizi ile bakılmış ve sonuçlar Tablo VI'da gösterilmiştir. Katılımcıların %39.9'sının hayvana yönelik kötü davranışta bulunmadığı belirlenirken kötü davranışta bulunanların oranı %38.6, kötü davranışta bulunma potansiyeli olanların oranı %21.5 olarak belirlenmiştir. HKD durumu ile cinsiyetler arasındakş farklılık Ki-Kare analizinde z-testi bakılarak incelenmiş ve HKD belirtmeyen kadın katılımcıların yüzdesi (%48.8, p<.001) erkek katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksekken, HKD Belirten erkek katılımcıların yüzdesi (%48.7, p<.001) kadın katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

Tablo VI: Katılımcıların HKD Durumuna Göre Cinsiyet Dağılımı ve Yüzde Değerleri

	Kadın		**Erkek**		**Toplam**		$\mathbf{X^2}$	**p**
	N	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**		
HKD Belirtmeyen	191	48.8*	116	30.7	307	39.9		
HKD Potansiyeli Olan	87	22.3	78	20.6	165	21.5	35.5	0.000*
HKD Belirten	113	28.9	184	48.7*	297	38.6		

*p<.001 HKD: Hayvana Yönelik Kötü Davranış

Katılımcıların Hayvana yönelik kötü davranışlarının niteliğinin cinsiyete göre dağılımına Ki-kare Analizi ile bakılmış ve bulgular tablo VII'de gösterilmiştir.

Tablo VII: Hayvana Yönelik Kötü Davranışın Niteliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın	**Erkek**	**Toplam**	$\mathbf{X^2}$	**p**

HKDE1	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**		
Hiç Kötü Davranmama veya bir kez Hafif HKD	317	81.1*	220	58.2	537	69.8		
Birçok Kez Hafif HKD	40	10.2	87	23.0*	127	16.5		
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olmayan HKD	15	3.8	49	13.0*	64	8.3	52.99	.000*
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olan HKD	19	4.9	22	5.8	41	5.3		

*p<.001

Katılımcıların %69.8'i hayvana yönelik hiç kötü davranışta bulunmadığını ya da bir kez hafif düzeyde kötü davranışta bulunduğunu belirtmiştir. %16.5'inin birçok kez hafif düzeyde kötü davranışta bulunduğu, %8.3'ünün yaralanmaya ya da ölmeye neden olmayacak düzeyde kötü davranışta bulunduğu, %5.3'ünün ise yaralanmaya ya da ölmeye neden olduğu belirlenmiştir. HKD niteliğine göre cinsiyet arasındaki farklılık Ki-Kare analizinde z-testi yapılarak incelenmiştir. Hayvana yönelik hiç kötü davranış sergilemeyen veya hafif kötü davranışlar sergileyen kadınların yüzdesi (%81.1, P<.001) erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunurken; birçok kez hafif kötü davranışlar sergileyen erkeklerin yüzdesi (%23, p<.001) ve yaralanmaya veya ölmeye neden olmayan ciddi davranışlar sergileyen erkeklerin yüzdesi (%13, p<.001) kadınlardan istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

HKDE 3.sorusundan yola çıkılarak hangi tür hayvanlara kötü davranıldığı ve kaç tür hayvana kötü davranıldığının cinsiyete göre dağılımları Ki-kare Analizi ile yapılmış olup sonuçlar Tablo VIII'de sunulmuştur.

Tablo VIII: Hayvan Türüne ve Kaç Tür Hayvana Kötü Davranıldığına Göre Cinsiyet Dağılımı

	Kadın		**Erkek**		**Toplam**		**X^2**	**P**
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**		
Hayvan Türleri								
Hiçbiri	278	71.1*	194	51.3	472	61.4		
Kuşlar	11	2.8	12	3.2	23	3		
Memeliler	31	7.9	54	14.3*	85	11.1		
Solucanlar/Böcekler	38	9.72	29	7.67	67	8.7	51.82	0.000*
Balıklar, Kurbağalar ve Sürüngenler	0	0	12	3.2	12	1.6		
Birden Fazla Tür	33	8.4	77	20.4*	110	14.3		
Kaç Türe HKD								
Hiçbirine	278	71.1*	194	51.3	472	61.4		
1 Türe	80	20.5	107	28.3*	187	24.3		
2 Türe	28	7.2	49	13*	77	10	40.39	0.000*
3 veya 4 Türe	5	1.3	28	7.4*	33	4.3		

*p<.001

Katılımcıların %61.4'ü hiçbir hayvan türüne kötü davranmamıştır. Kötü davranılan hayvan türleri arasında en çok memeliler bulunmakta (%11.1) ve en çok bir tür hayvana kötü davranma (%24.3) görülmektedir. Kötü davranılan hayvan türleri ve kaç tür hayvana kötü davranıldığı ile cinsiyet arasındaki ilişki Ki-Kare analizinde z-testi yapılarak incelenmiştir. Z-testi sonuçlarına göre, hiçbir hayvana kötü davranmayan kadınların yüzdesi erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir (%71.1, X^2=51.82, p<.001). Memeli hayvanlara zarar veren erkeklerin yüzdesi kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede

daha yüksektir (%14.3, X^2=51.82, p<.001). Birden fazla tür hayvana zarar veren erkeklerin yüzdesi kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir (%20.4, X^2=51.82, p<.001). Kaç tür hayvana kötü davranıldığına göre bakıldığında, hiçbir tür hayvana kötü davranmayan kadınların yüzdesi yukarıdaki bulguyu destekler şekilde erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir. Erkeklerin yüzdesi hem 1 türe hem 2 türe hem de 3 veya daha fazla türe kötü davranma yönünden kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir; en yüksek anlamlılık düzeyi 1 türe yönelik kötü davranışlar sergileyen erkeklerde bulunmuştur (%28.3, X^2=40.39).

HKDE 5. sorusundan yola çıkılarak çocukluğun hangi döneminde hayvana kötü davranıldığı ile cinsiyet arasındaki ilişkiye Ki-kare Analizi ile bakılmış ve sonuçlar Tablo IX'da sunulmuştur.

Tablo IX: Çocukluğun Hangi Döneminde HKD Olduğu ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

	Kadın		**Erkek**		**Toplam**		**X^2**	**p**
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**		
Hiçbir Zaman HKD	278	71,1*	194	51,3	472	61,4	47,89	0.000*
Çocukluğun İlk Dönemlerinde HKD	59	15,1	52	13,8	111	14,4		
7 Yaş Sonrası HKD[1]	54	13,8	132	34,9*	186	24,2		

[1]7 -12 yaş T (n=135, %17,6), K (n=42, %10,7), E (n=93, %24,6)
12 yaş sonrası T (n=51, %6,6), K (n=12, %3,1) E (n=39, %10,3)

HKD: Hayvana Yönelik Kötü Davranış, *p<.001

HKDE 5. sorusunda normalde "7-12 yaş arası kötü davrandım" ve "12 yaş sonrası kötü davrandım" seçenekleri bulunmaktadır ancak "12 yaş sonrası kötü davrandım" seçeneğini işaretleyen katılımcı sayısı karşılaştırma yapabilmek için yetersiz olduğundan bu iki seçenek birleştirilmiş ve "7 yaş sonrası HKD" olarak belirtilmiştir. Yapılan Ki-kare analizinde cinsiyetler arası farka z-testi yapılarak bakılmış ve 7 yaş sonrası hayvana kötü davranan

erkeklerin yüzdesinin kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür (p<.001). Çocukluğunun hiçbir döneminde hayvana kötü davranmamış kadınların yüzdesi ise istatistiksel olarak anlamlı düzeyde erkeklerden yüksek bulunmuştur (p<.001). Toplam katılımcılara bakıldığında ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

4.4. Araştırmanın Hipotezleri ile İlgili Analizler

Araştırmanın ana hipotezleri kapsamında yapılan istatistiksel analizler bu bölümde incelenecektir.

"Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışta bulunanların antisosyal davranış düzeyleri ile saldırganlık düzeyleri hayvana yönelik kötü davranışta bulunmayanlara göre daha yüksektir." hipotezini sınamak için katılımcıların HKD durumları ile ölçekler arası karşılaştırmalarında Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo X'da sunulmuştur.

Tablo X: HKD Durumu ve Ölçekler Arası Karşılaştırma

	HKD Belirtmeyen (n=307)		**HKD Potansiyel (n=165)**		**HKD Belirten (n=297)**		**F**	**P**
	Ort.	**s.s**	**Ort.**	**s.s**	**Ort.**	**s.s.**		
ADÖ	9.84*	6.68	11.08	6.67	12.03*	6.99	7.85	0.000
BPSÖ	77.09	21.07	75.73	17.37	81.79**	15.70	7.5	0.001
FS	20.16	7.71	20.06	6.18	22.68*	6.14	12.71	0.000
D	23.30	6.84	22.44	6.26	23.83	5.58	2.60	0.075
Ö	18.93	6.20	18.52***	5.69	20.01***	5.18	4.47	0.012
SS	14.68	3.82	14.69	3.60	15.25	3.20	2.34	0.97

HKD: Hayvana Yönelik Kötü Davranış, ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, BPSÖ: Buss Perry Saldırganlık Ölçeği, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık, *p<.001 **p<.01 ***p<.05

Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışta bulunan, kötü davranışta bulunmayan ve bulunma potansiyeli olan grupların ADO ve BPSÖ puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi için Post Hoc-Tukey analizi yapılmıştır.

Yapılan Post Hoc-Tukey analizi sonucunda;

HKD belirtmeyen ve HKD belirten katılımcıların ADÖ puan ortalamaları HKD potansiyeli olan olan gruba göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaşmaktadır; HKD belirtmeyen katılımcıların ADÖ puan ortalamaları (9.84, F=7.85, p<.001) HKD belirten katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük iken, HKD belirten katılımcıların ADÖ puan ortalamaları (12.03, F=7.85, p<.001) HKD belirtmeyen katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

HKD belirten katılımcıların BPSÖ puan ortalamaları (81.79, F=7.5, p<.01) HKD belirtmeyen ve HKD potansiyeli olan katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. HKD belirten katılımcıların fiziksel saldırganlık puan ortalamaları (22.68, F=12.71, p<.001) HKD belirtmeyen ve HKD potansiyeli olan katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. HKD belirten katılımcıların öfke puan ortalamaları ve HKD potansiyeli olan katılımcıların öfke puan ortalamları HKD belirtmeyen katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaşmaktadır; HKD belirten katılımcıların öfke puan ortalamaları (20.01, F=4.47, p<.05) HKD potansiyeli olan katılımcılara göre anlamlı derecede daha yüksek iken HKD potansiyeli olan katılımcıların öfke puan ortalamaları (18.52, F=4.47, p<.05) HKD belirten katılımcılara göre anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur.

1.Hipotez *"Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE) puanı ile Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."*

Bu hipotez kapsamında HKDE puanı ile BPSÖ toplam ve alt boyut puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır ve analiz sonucu Tablo XI' de sunulmuştur.

Tablo XI: HKDE ile BPSÖ Arasındaki Korelasyon

n=769	**Fiziksel Saldırganlık**	**Düşmanlık**	**Öfke**	**Sözel Saldırganlık**	**BPSÖ**
HKDE	r=.183**	r=0.058	r=.094**	r=0.061	r=.129**

** Korelasyon .01 düzeyinde anlamlıdır

Çocukluk çağında hayvana yönelik kötü davranış puanı ile ve saldırganlık toplam puanı (r=.129, p<.01), fiziksel saldırganlık (r=.183, p<.01) ve öfke (r=.094, p<.01) alt boyut puanları arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde korelasyon bulunmuştur. Çocukluk çağında hayvana yönelik kötü davranış ile yetişkinlik döneminde düşmanlık ve sözel saldırganlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

2.Hipotez: "*Katılımcıların HKDE puanı ile Antisosyal Davranış Ölçeği (ADÖ) puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."*

Bu hipotez kapsamında HKDE ile ADO puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır ve analiz sonucu Tablo XII' de sunulmuştur.

Tablo XII: HKDE ile ADO Puanları Arasındaki Korelasyon

n=769	**HKDE**
ADO	r=.118**

** Korelasyon .01 düzeyinde anlamlıdır

Çocukluk çağında hayvana yönelik kötü davranış ölçeği puanı ile antisosyal davranış puanı (r=.118, p<.01) arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde korelasyon bulunmuştur.

3.Hipotez: "*Katılımcıların ADÖ puanı ile BPSÖ toplam ve alt boyut puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."*

Bu hipotez kapsamında ADO puanı ile BPSÖ toplam ve alt boyut puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır ve analiz sonucu Tablo XIII' de sunulmuştur.

Tablo XIII: ADO ve BPSÖ Puanları Arasındaki Korelasyon

n=769	**Fiziksel Saldırganlık**	**Düşmanlık**	**Öfke**	**Sözel Saldırganlık**	**BPSÖ**
ADO	r=.330**	r=.608**	r=.470**	r=.353**	r=.544**

** Korelasyon .01 düzeyinde anlamlıdır

Yetişkinlik dönemindeki antisosyal davranış ölçeği puanı ile Buss-Perry saldırganlık ölçeğinin fiziksel saldırganlık (r=.330, p<.01), öfke (r=.470, p<.01) ve sözel saldırganlık alt boyut puanları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde, BPSÖ toplam puanı ve düşmanlık alt boyut puanı arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde korelasyon bulunmuştur. Analiz sonucuna göre antisosyal davranış düzeyi düzeyi arttıkça saldırganlık artmaktadır.

Hipotez 4: "*Erkek katılımcıların HKDE, ADÖ ve BPSÖ puanları kadın katılımcılara göre daha yüksektir."*

Bu hipotez kapsamında katılımcıların HKDE, ADÖ, BPSÖ puanlarının cinsiyet göre farklılığına bağımsız örneklem T Testi ile bakılmıştır ve analiz sonucu Tablo XIV'de gösterilmiştir.

Tablo XIV: Cinsiyet ve HKDE, BPSÖ ve ADÖ İlişkisi

	Kadın			**Erkek**			**t**	**P**
	N	**Ort.**	**S.S.**	**N**	**Ort.**	**S.S.**		
HKDE	391	4.39	6.65	378	8.41*	8.62	-7.26	0.001
ADO	391	11.93*	6.78	378	9.95	6.81	4.04	0.001
BPSÖ	391	78.09	17.14	378	79.17	19.80	-0.81	0.419

FS	391	19.42	6.19	378	22.88*	7.21	-7.15	0.001
D	391	24.08*	6.07	378	22.54	6.39	3.43	0.001
Ö	391	19.69**	5.79	378	18.82	5.68	2.11	0.035
SS	391	14.89	3.28	378	14.93	3.82	-0.14	0.888

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık, *p<.01 **p<.05

Erkeklerde hayvana yönelik kötü davranış ölçeği ve saldırganlık ölçeğinin fiziksel saldırganlık alt boyut puanları kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Kadınlarda ise antisosyal davranış ölçeği puanı ve saldırganlık ölçeğinin düşmanlık ve öfke alt boyut puanları erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

4.5. Diğer analizler

Yaş ile ADÖ, BPSÖ ve BPSÖ alt boyutları arasındaki ilişkiye Pearson Korelasyon Analizi ile bakılmış ve sonuçlar Tablo XV'te sunulmuştur.

Tablo XV: Yaş ve ADÖ ile BPSÖ Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon

n=769	**Yaş**
ADO	r=-.322**
BPSÖ	r=-.202**
FS	r=-.007
D	r=-.309**
Ö	r=-.187**
SS	r=-.190**

** Korelasyon .01 düzeyinde anlamlıdır, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık

Çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ile bugünki yaş arasında bir ilişki kurulamayacağı için HKDE korelasyona katılmamıştır. Yaş ile antisosyal davranış puanı (r=-.322, p<.01) ve Buss-Perry saldırganlık ölçeğinin düşmanlık (r=-.309, p<.01) alt boyut puanı

arasında negatif yönlü ve zayıf düzeyde, Buss-Perry saldırganlık ölçeğinin öfke (r=-.187, p<.01), sözel saldırganlık (r=-.190, p<.01) ve saldırganlık toplam (r=-.202, p<.01) puanları arasında negatif yönlü ancak zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yaş ile fiziksel saldırganlık arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

ADÖ, BPSÖ toplam ve BPSÖ alt boyutlarının eğitim düzeyine göre karşılaştırması Tek Yönlü Varyans Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo XVI'da gösterilmiştir.

Tablo XVI: Eğitim Durumuna Göre ADÖ, BPSÖ ve BPSÖ Alt Boyutlarının Ortalamalarının Karşılaştırılması

	Lise ve Altı (n=253)		Üniversite (n=391)		Lisansüstü (n=125)		F	p
	Ort.	S.S	Ort.	S.S	Ort	S.S		
ADÖ	11.52	6.90	11.85	6.88	7.02*	5.24	26.40	0.000
BPSÖ	81.11	21.86	79.98	16.34	69.31*	14.17	20.15	0.000
FS	22.72*	7.93	20.69*	6.56	19.21*	4.95	12.59	0.000
D	23.54	6.91	24.26	5.89	19.97*	4.83	23.73	0.000
Ö	19.82	6.17	19.77	5.44	16.55*	5.04	17.34	0.000
SS	15.04	4.10	15.25	3.17	13.58*	3.21	10.96	0.000

ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, FS: Fiziksel saldırganlık, D: Düşmanlık, Ö: Öfke, SS: Sözel Saldırganlık, *p<.001

ADÖ, BPSÖ toplam ve BPSÖ alt boyutlarının puanlarının eğitim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaştığı bulunmuştur. Farklılığın kaynağının bulunması amacı ile Post Hoc-Tukey testi yapılmıştır:

Eğitim düzeyleri ADÖ, BPSÖ toplam puanı, düşmanlık, öfke ve sözel saldırganlık bakımından incelendiğinde, lise ve altı eğitim düzeyindeki katılımcılar ile lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ve lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcıların puan ortalamaları diğer iki eğitim düzeyine göre anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur (p<001).

Fiziksel saldırganlık bakımından eğitim düzeyleri incelendiğinde ise, lise ve altı eğitim düzeyindeki katılımcılar, üniversite eğitim düzeyindeki katılımcılar ve lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<001); lise ve altı eğitim düzeyindeki katılımcılarda diğer iki eğitim düzeyine göre fiziksel saldırganlık ortalamaları (22.72, F=12.59, p<.001) anlamlı derecede daha yüksek, lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcılarda da diğer iki eğitim düzeyine göre fiziksel saldırganlık ortalamaları (19.21, F=12.59, p<.001) anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur.

Lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların puan ortalamaları tüm değişkenler açısından diğer iki eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur.

BPSÖ ortalamalarının HKDE 1. Sorusundan yola çıkılarak belirlenen HKD niteliklerine göre karşılaştırması Tek Yönlü Varyans Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo XVII'de gösterilmiştir.

Tablo XVII: HKDE Niteliği ile BPSÖ Ortalamalarının Karşılaştırılması

	BPSÖ				
HKDE1	**N**	**Ort.**	**s.s**	**F**	**P**
Hiç Kötü Davranmama/Hafif HKD	537	77.27	19.47		
Birçok Kez Hafif HKD	127	81.44	15	3.2	0.023*
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olmayan HKD	64	82.2	16.87		
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olan HKD	41	81.93	15.66		

BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, *p<.05

BPSÖ ortalamaları ile hayvana yönelik kötü davranışların niteği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (p<.05), ilişkinin incelenmesi amacıyla Post Hoc-Tukey

testi yapılmıştır. Post Hoc-Tukey sonucunda HKDE niteliği grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo XVIII: HKDE Niteliği ile ADÖ Ortalamalarının Karşılaştırılması

	ADÖ				
HKDE1	**n**	**Ort.**	**s.s**	**F**	**P**
Hiç Kötü Davranmama/Bir Kez Hafif HKD	537	10.55	6.8	2.39	0.056
Birçok Kez Hafif HKD	127	11.42	6.56		
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olmayan HKD	64	12.23	7.6		
Yaralanmaya/Ölmeye Neden Olan HKD	41	12.9	7.08		

ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği

ADÖ puanının HKD niteliklerine göre karşılaştırması Tek Yönlü Varyans Analizi ile test edilmiştir. Analize ilişkin sonuçlar Tablo XVIII'de gösterilmektedir.

HKDE niteliği ile ADÖ ortalamaları karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (p=0,056).

4.6. Regresyon Analizi

Çocuklukta hayvana yönelik şiddetin yetişkinlikteki anstisosyal davranış ve saldırganlık üzerindeki etkisine yönelik Doğrusal Regresyon Analizi, çocuklukta hayvana yönelik şiddetin, yaşın, cinsiyetin ve eğitim düzeyinin saldırganlık ve antisosyal davranış üzerindeki etkisine yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi, bağımlı değişken olarak saldırganlığın antisosyal davranış üzerindeki etkisine ilişkin Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır ve sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışın hem antisosyal davranışı hem de saldırganlığı yordayıcılığına Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile bakılmıştır; sonuçlar Tablo XIX'da gösterilmiştir.

Tablo XIX: HKDE'nin BPSÖ ve ADÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Değişken	**B**	**S.H**	**Beta**	**T**	**p**
Sabit Terim	10.304	0.315		32.676	0.001*
ADÖ Bağımlı Değişkeni	0.102	0.031	0.118	3.303	0.001*
	R=0.118	**R^2**=0.014	**F**=10.91	**p**=0.001	
Sabit Terim	76.702	0.848		90.419	0.001*
BPSÖ Bağımlı Değişkeni	0.301	0.083	0.129	3.608	0.001*
	R=0.129	**R^2**=0.017	**F**=13.02	**p**=0.001	

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, *p<.01

Her iki bağımlı değişken için modelin anlamlı olduğu bulunmuştur (p=.001). Antisosyal davranış için oluşturulan model sonucu R^2= 0.014 bulunmuş ve çocukluk çağındaki hayvana yönelik kötü davranış yetişkinlik dönemindeki antisosyal davranışın %1.4'ünü açıklamaktadır. Saldırgan davranış için oluşturulan model sonucu R^2= 0.017 bulunmuş ve çocukluk çağındaki hayvana yönelik kötü davranış yetişkinlik dönemindeki saldırgan davranışın %1,7'sini açıklamaktadır. Değişkenler arasında pozitif yönde ve düşük düzeyde korelasyon saptanmıştır.

Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışın, yaşın, cinsiyetin ve eğitim düzeyinin saldırganlık üzerindeki yordayıcılığına Hiyerarşik Regresyon Analizi ile bakılmıştır. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi bulguları Tablo XX'de gösterilmektedir.

Tablo XX: HKDE, Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Düzeyinin BPSÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi

Değişken	B	S.H	Beta	T	p
1 (Sabit Terim)	76.702	0.848		90.419	0.000
HKDE	0.301	0.083	0.129	3.608	0.000*
	R=.129	**R²**=.017	**F**=13.018	**p**=.000	
2 (Sabit Terim)	85.964	1.709		50.313	0.000
HKDE	0.354	0.082	0.152	4.320	0.000*
Yaş	-0.305	0.049	-0.218	-6.198	0.000*
	R=.252	**R²**=.064	**F**=26.031	**p**=.000	
3 (Sabit Terim)	82.883	2.223		37.278	0.000
HKDE	0.312	0.084	0.134	3.709	0.000*
Yaş	-0.343	0.052	-0.246	-6.576	0.000*
Cinsiyet	3.062	1.419	0.083	2.158	0.031***
	R=.263	**R²**=.069	**F**=18.989	**p**=.000	
4 (Sabit Terim)	94.129	2.749		34.237	0.000
HKDE	0.341	0.082	0.146	4.159	0.000*
Yaş	-0.386	0.051	-0.276	-7.539	0.000*
Cinsiyet	3.892	1.386	0.105	2.807	0.005**
Eğitim Düzeyi	-6.174	0.931	-0.228	-6.629	0.000*
	R=.346	**R²**=.120	**F**=26.026	**p**=.000	

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri, BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, *p<.001, **p<.01, ***p<.05

Dört adımda yapılan analize ilk adımda HKDE toplam puanı girilmiş, ikinci adımda HKDE toplam puanının yanında yaş girilmiş, üçüncü adımda HKDE toplam puanı ve yaşın yanında cinsiyet girilmiş ve son olarak dördüncü adımda ise HKDE toplam puanı, yaş ve cinsiyetin yanında eğitim düzeyi girilmiştir. Tüm adımlarda değişkenlerin saldırganlık üzerindeki etkisi anlamlı görülmüştür. İlk modelde çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışların saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %2'sini açıkladığı görülürken (R^2= 0.017, p=.000), ikinci modelde çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış ve yaşın saldırganlıktaki

değişimin yaklaşık %6'sını açıkladığı (R^2=.064, p=.000), üçüncü modelde çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış, yaş ve cinsiyetin saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %7'sini açıkladığı (R^2=.069, p=.000), dördüncü modelde ise çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinin saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %12'sini açıkladığı (R^2=.120, p=.000) görülmektedir. Yaş ve eğitim düzeyi saldırganlık ile negatif yönde ilişkili bulunurken, cinsiyet (erkekler yönünde) ve çocuklukta hayvana yönelik şiddet ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

İkinci modelde beta katsayıları incelendiğinde yaşın yordayıcılığının (Beta=-0.218) çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışa göre (Beta=0.152) daha yüksek olduğu görülmektedir. Üçüncü modelde beta katsayıları incelendiğinde yordayıcılığı en güçlü olan değişkenlerin sırasıyla yaş (Beta=-0.246), çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış (Beta=0.134) ve cinsiyet (Beta=0.083) olduğu görülmektedir. Dördüncü modelde beta katsayıları incelendiğinde ise yordayıcılığı en güçlü olan değişkenlerin sırasıyla yaş (Beta=-0.276), eğitim düzeyi (-0.228), çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış (Beta=0.146) ve cinsiyet (0.105) olduğu görülmektedir.

Çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışın, yaşın, cinsiyetin ve eğitim düzeyinin antisosyal davranış üzerindeki yordayıcılığına Hiyerarşik Regresyon Analizi ile bakılmış ve sonuçlar Tablo XXI'de gösterilmiştir.

Tablo XXI: HKDE, Cinsiyet, Yaş ve Eğitim Düzeyinin ADÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi

Değişken	**B**	**S.H**	**Beta**	**T**	**p**
1 (Sabit Terim)	10.304	0.315		32.676	0.000
HKDE	0.102	0.031	0.118	3.303	0.001**
	R=.118	**R^2**=.014	**F**= 10.909	**p**=.001	

2 (Sabit Terim)	15.639	0.612		25.537	0.000
HKDE	0.133	0.029	0.154	4.526	0.000*
Yaş	-0.175	0.018	-0.338	-9.960	0.000*
	R=.356 **R^2**=.127 **F**=55.754 **p**=.000				
3 (Sabit Terim)	16.686	0.797		20.931	0.000
HKDE	0.147	0.030	0.170	4.887	0.000*
Yaş	-0.162	0.019	-0.313	-8.673	0.000*
Cinsiyet	-1.041	0.509	-0.076	-2.045	0.041***
	R=.363 **R^2**=.132 **F**=38.719 **p**=.000				
4 (Sabit Terim)	20.667	0.986		20.952	0.000
HKDE	0.157	0.029	0.182	5.360	0.000*
Yaş	-0.177	0.018	-0.342	-9.659	0.000*
Cinsiyet	-0.747	0.497	-0.054	-1.501	0.134
Eğitim Düzeyi	-2.186	0.334	-0.217	-6.541	0.000*
	R=.422 **R^2**=.178 **F**=41.322 **p**=.000				

HKDE: Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri, ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, *p<.001, **p<.01, ***p<.05

Dört adımda yapılan analize ilk adımda HKDE toplam puanı girilmiş, ikinci adımda HKDE toplam puanının yanında yaş girilmiş, üçüncü adımda HKDE toplam puanı ve yaşın yanında cinsiyet girilmiş ve son olarak dördüncü adımda ise HKDE toplam puanı, yaş ve cinsiyetin yanında eğitim düzeyi girilmiştir. Dördüncü adım hariç tüm adımlarda değişkenlerin antisosyal davranış üzerindeki etkisi anlamlı görülmüştür, dördüncü adımda yalnızca cinsiyetin etkisini yitirdiği görülmektedir (p=.134). İlk adımda çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışların antisosyal davranıştaki değişimin yaklaşık %1'ini açıkladığı görülürken (R^2= 0.014, p=.001), ikinci adımda çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış ve yaşın antisosyal davranıştaki değişimin yaklaşık %13'ünü açıkladığı (R^2=.127, p=.000), üçüncü adımda çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış, yaş ve cinsiyetin antisosyal davranıştaki değişimin yaklaşık %13'ünü açıkladığı (R^2=.132, p=.000), dördüncü adımda ise çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinin antisosyal davranıştaki değişimin

yaklaşık %18'ini açıkladığı (R^2=.178, p=.000) görülmektedir. Yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi antisosyal davranış ile negatif yönde ilişkili bulunurken, çocuklukta hayvana yönelik şiddet ile antisosyal davranış pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

İkinci modelde beta katsayıları incelendiğinde yaşın yordayıcılığının (Beta=-0.338) çocuklukta hayvana yönelik kötü davranışa göre (Beta=0.154) daha yüksek olduğu görülmektedir. Üçüncü modelde beta katsayıları incelendiğinde yordayıcılığı en güçlü olan değişkenlerin sırasıyla yaş (Beta=-0.313), çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış (Beta=0.170) ve cinsiyet (Beta=-0.076) olduğu görülmektedir. Dördüncü modelde beta katsayıları incelendiğinde ise yordayıcılığı en güçlü olan değişkenlerin sırasıyla yaş (Beta=-0.342), eğitim düzeyi (Beta=-0.217), çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış (Beta=0.182) ve cinsiyet (Beta=-0.054) olduğu görülmektedir.

Tablo XXII: ADÖ' nün BPSÖ Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi

Değişken	**B**	**S.H**	**Beta**	**T**	**p**
Sabit Terim	62.576	1.055		59.295	0.001
ADÖ	1.464	0.082	0.544	17.934	0.001*
	R=0.544	**R^2**=0.295	**F**=321.62	**p**=0.001	

ADÖ: Antisosyal Davranış Ölçeği, BPSÖ: Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, *p<.01

Antisosyal davranışın saldırganlığı yordayıcılığına Basit Doğrusal Regresyon analizi ile bakılmış olup sonuçlar Tablo XXII'de sunulmuştur. Saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %30'unun (R^2=0.295) antisosyal davranış ile açıklanabildiği görülmüştür.

5. Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde yapılan istatistiksel analizlere ilişkin bulgular tartışılacak ve literatür kapsamında değerlendirilecektir.

Araştırma, geriye dönük çocukluk çağı hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikteki antisosyal davranış ve saldırganlık ilişkisinin incelenmesi için 18-69 yaş arası yetişkinlerle yürütülmüştür. Araştırma örnekleminin cinsiyet dağılımı dengeli olup (K=%50,8 E=%49,2), TUİK (2022) "İstatistiklerle Kadın, 2021" verileri (K=%49,9, E=%50,1) ile uyumludur.

Araştırmanın ilk hipotezi olan "*Katılımcıların Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri (HKDE) puanları ile Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği (BPSÖ) toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."* hipotezi ilgili çalışmanın bulgularıyla desteklenmiştir.

Çocukluk döneminde hayvana yönelik kötü davranış (HKDE) ile yetişkinlikteki saldırganlık arasında (BPSÖ toplam puanı) pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş, saldırganlık alt boyutlarından ise fiziksel saldırganlık ve öfke ile çocukluk döneminde hayvana yönelik kötü davranış arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ancak korelasyonlar zayıf düzeyde bulunmuştur. Bu durumun saldırganlık üzerinde etkili çok sayıda değişken olmasından ve bu araştırma kapsamında sınırlı sayıda değişkenin incelenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca çocuklukta hayvana yönelik kötü davranış belirten, belirtmeyen ve potansiyeli olan katılımcılar yetişkinlikteki saldırganlık açısından karşılaştırıldığında; hayvana yönelik kötü davranış belirten ve potansiyeli olan katılımcıların öfke alt boyutu puan ortalamaları, hayvana yönelik kötü davranış belirten katılımcıların fiziksel saldırganlık alt boyutu puan ortalamaları ve hayvana yönelik kötü davranış belirten katılımcıların saldırganlık puan (BPSÖ toplam) ortalamaları diğer katılımcılara göre

istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuşur; bu bulgu da hipotezi destekler niteliktedir (Bkz. Tablo X).

Tingle ve diğerlerinin (1986) cinsel saldırganlar ve çocuk cinsel istismarcıları ile yürüttükleri bir araştırmada tecavüzcülerdeki yüksek saldırganlık düzeyi, yangın çıkartma, hayvana eziyet ve mülke zarar verme vakalarının yüksekliğiyle kendisini göstermiştir. Yüksek saldırganlık düzeyine sahip cinsel saldırganların %47,6'sında, çocuk cinsel istismarcılarının ise %27,9'unda hayvana eziyet öyküsü görülmektedir. 20 cinsel saldırgan ile 20 şiddet içermeyen çocuk cinsel istirmarcının karşılaştırıldığı retrospektif araştırmada cinsel saldırganların %35'inde çocuklukta hayvana eziyet bildirilirken, şiddet içermeyen çocuk cinsel istirmarcılarında ise bu oran %30 olarak bildirilmiştir (Rada, 1978; Felthous ve Kellert, 1985).

Suçlu ve suçlu olmayan 152 kişiden oluşan örneklemle yürütülen bir çalışmada deneklerle çocukluktaki aile yapısı, çocuklukta hayvanlarla ilişkiler, hayvanlara ve insanlara karşı saldırganlığa yönelik tutumlar gibi konularda kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan görüşmeler yapılmış ve 152 denek toplamda 373 çocuklukta hayvana zulüm eylemi bildirmiştir. Çocuklukta hayvana yönelik zalimlik daha sık olarak suçlu kişilerde görülmüştür (Felthous ve Kellert, 1985).

Orta ve maksimum güvenlikli bir hapishaneden 180 mahkûmun verileri üzerinde yürütülen bir çalışmada ırk, demografik özellikler, eğitim düzeyi, çevre, yinelenen çocukluk zulmü ve bunların ileride tekrarlanan kişilerarası şiddet eylemleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Değişkenlerden sadece çocukluk çağında hayvana yönelik tekrarlanan zulüm yetişkinlikte insanlara yönelik yinelenen şiddetin yordayıcısı olarak bulunmuştur (Hensley, Tallichet ve Dutkiewicz, 2009). Langevin ve diğerleri (1983) 109 cinayet faili, 38 şiddet içermeyen suçlu ve 54 kişilik kontrol grubu ile yürüttükleri çalışmada, hayvana eziyet

öyküsünün cinayet faillerinde (%8) şiddet içermeyen suçlulara (%0) göre daha sık görüldüğünü belirlemişlerdir.

Tallichet ve Hensley (2004) 261 mahkûm üzerinde, demografik özelliklerin, çocukluk ve ergenlik karakteristiklerinin ve çocuklukta hayvanlara karşı tekrarlanan zulmün yetişkinlikte yinelenen kişilerarası şiddet eylemlerini nasıl etkilediğini incelemişlerdir; kardeş sayısı daha fazla olan ve tekrarlayan hayvana zulüm öyküsü olan katılımcıların tekrarlayan kişilerarası şiddet davranışlarını sergileme olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Araştırmacılar çocuklukta ve ergenlikte tekrarlayan hayvan zulmü ile ileriki şiddet suçları arasında olası bir bağlantı bulunduğunu belirtmektedirler.

Psikiyatri servisinden 429 hasta (346 erkek, 83 kadın) ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada (Felthous, 1980) 74 erkek hasta belirli kriterlere göre saldırgan olarak nitelendirilmiştir; çocuklukta kedileri veya köpekleri öldürme ve hayvana eziyet saldırgan grupla önemli ölçüde ilişkili bulunmuş ancak diğer çocukluk dönemi sorunları (kavga, öfke nöbetleri, okuldan kaçma vb.) hayvana eziyete göre daha yüksek korelasyon göstermiştir. Çocuklukta hayvana zulüm rapor edenler saldırgan grubun %18 ini oluşturmaktadır ve bu denekler aynı gruptaki diğer deneklere göre birkaç kat daha fazla saldırgan davranış göstermektedir. Literatürde çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ve yetişkinlikteki saldırganlığın araştırıldığı çalışmaların çoğu yukarıda da görüldüğü üzere suçlu/mahkum örneklemlerinde yürütüldüğü ve normal örneklemlerde yürütülen çalışmaların görece daha az olduğu görülmüştür. Suçlu olmayan örneklemlerde yürütülen çalışmalara bakıldığında, ergenler üzerinde yürütülen bir çalışmada saldırganlık ve hayvana zulüm arasında pozitif yönde bir ilişki saptanmış (Gruszczynska, Lucia ve Killias, 2012), ergenlerde yürütülen başka bir çalışmada (Zdradzinski, 2009) ise iki aşamalı çalışılmış; ergenler saldırganlığı ve hayvana zulmü bir kendileri değerlendirmişler bir de öğretmenleri tarafından bu değişken açısından değerlendirilmişlerdir. Kendine yönelik değerlendirmede iki değişken arasında anlamlı bir

ilişki bulunmuştur. Türk çocuklarında hayvana zulüm ile ilgili yürütülen bir çalışmada ise benzer şekilde (Akdemir ve Gölge, 2020) hayvana yönelik zulüm ve saldırganlık arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuş, hayvana yönelik olarak yapılan kötü davranışların düzeyi arttıkça saldırgan davranışların düzeyinin de arttığı görülmüş ve saldırganlığın hayvana yönelik zulümde varyansın %8'ini açıkladığı bulgulanmıştır. Literatürdeki bu bulgular çalışmamızın bulgularıyla tutarlıdır.

Hayvanlara yönelik ve insanlara yönelik kötü davranışların, kurbanların yaşayan canlı varlıklar olmaları, acı çekme ve rahatsız olma becerisine sahip olmaları, acı ile rahatsızlığın fiziksel ifadelerini gösterebilmeleri ve kötü davranışların sonucunda ölebilmeleri gibi bir takım ortak özellikleri olduğu belirtilmektedir (Ascione, 2001). MacDonald'a (1963) göre çocuklukta görülen ve "homicidal triad" olarak adlandırılan hayvana zulüm, altını ıslatma (5 yaşından sonra) ve yangın çıkarma davranışları yetişkinlikteki saldırganlığın belirleyicisidir. Tapia (1971) ise çocukta hayvana yönelik zulmün tek bir belirti olarak görülmesinin zor olduğunu belirterek, devamında farklı tipte yıkıcı veya saldırgan davranışların da hayvana yönelik zulme eşlik edebildiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla hayvana yönelik şiddetin hem bir saldırganlık türü olarak görülebileceği hem de insana yönelik saldırganlığın bir yordayıcısı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda çocuklukta hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikte saldırgan davranışlar arasında pozitif yönde bir ilişki bulunması öngörülen bir sonuçtur ancak saldırganlığın ve hayvana yönelik kötü davranışın çok sayıda faktörden etkilendiği ve çeşitli yordayıcıları olduğu bir çok araştırmada vurgulanmış; biyolojik faktörler, aile içi şiddet, çocuk istismarı, travma, psikolojik faktörler ve fizyolojik faktörler gibi pek çok belirleyici etkenden söz edilmiştir (Vieno ve Nation, 2009; Brain, 1983; Loeber ve diğerleri, 2003; Geen, 2001; Lipsey ve Derzon, 1998; Dabbs ve diğerleri, 1991; Becker ve French, 2004; Wauthier ve Williams, 2020; Lefkowitz ve diğerleri, 1977). Çalışmamızda ise sınırlı sayıda değişken ele

alınmıştır, bu nedenle bazı değişkenler arasındaki ilişkilerin zayıf düzeyde bulunması da beklenen bir durumdur.

Araştırmanın ikinci hipotezi olan "*Katılımcıların HKDE puanları ile ADÖ puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."* hipotezi araştırma sonucunda doğrulanmıştır. Ancak güncel çalışmanın bulgularına göre çocukluk çağında hayvana yönelik kötü davranış düzeyi arttıkça yetişkinlik döneminde görülen antisosyal davranış düzeyi artıyor görünmekle birlikte ilişkinin düzeyi düşük bulunmuştur. Ek olarak hayvana yönelik kötü davranış durumu ile ADÖ ortalamaları karşılaştırılmış ve bunun sonucunda hayvana yönelik kötü davranış belirtmeyen katılımcıların ADÖ puan ortalamaları hayvana yönelik kötü davranış belirten katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük bulunmuş ve hayvana yönelik kötü davranış belirten katılımcıların ADÖ puan ortalamaları da hayvana yönelik kötü davranış belirtmeyen katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur, araştırmanın bu bulgusu da hipotezle tutarlı olacak şekilde sonuçlanmıştır; antisosyal davranış çocuklukta hayana yönelik kötü davranışlar belirten kişilerde diğer kişilere göre daha fazla görülmektedir.

Literatürde hayvana yönelik kötü davranış ve antisosyal davranış arasındaki ilişkiye yönelik çeşitli bakış açıları vardır. Örneğin Gleyzer ve diğerleri (2002), geçmiş hayvana şiddet öyküsü ile psikiyatrik bozukluklar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve benzer özelliklere sahip (yaş, etnik köken, çevre vb.) hayvana zulüm öyküsü olan 48 erkek ceza sanığı ile hayvana zulüm öyküsü olmayan 48 erkek ceza sanığını karşılaştırmıştır. Çocukluk döneminde hayvana eziyet öyküsü, antisosyal kişilik bozukluğu, antisosyal kişilik özellikleri ve çoklu madde kullanımı ile büyük ölçüde ilişkili bulunmuştur. Gruplar psikotik bozukluklar, zihinsel gerilik, alkol ve madde kötüye kullanımı, uyum bozukluğu, depresif bozukluklar ve bilişsel bozukluklar gibi durumlarda farklılık göstermezken hayvana zulüm geçmişi olan grupta, çoklu madde kötüye kullanımı ve antisosyal kişilik bozukluğu tanısı önemli ölçüde daha yüksek bir prevalans

göstermiştir. Antisosyal kişilik özellikleri de benzer şekilde geçmiş hayvan zulmü öyküsü olanlarda büyük ölçüde daha sık görülmektedir. Bu durum güncel araştırmanın bulguları ile de tutarlıdır.

Hayvan istismarcılarının hayvanlara yönelik şiddetten insanlara yönelik şiddete doğru ilerledikleri varsayımını reddeden bir araştırmada (Arluke ve diğerleri, 1999) 153 hayvan istismarcısı sabıkalı ve 153 kişilik kontrol grubu karşılaştırılmış ve sonuçta hayvan istismarcılarının daha fazla kişilerarası şiddet eylemlerinde bulunduğunu görmüşlerdir ancak bu kişilerin mülkiyete yönelik suçlar, uyuşturucu suçları ve kamu düzenini bozma suçları işleme olasılıkları da daha yüksek bulunmuştur. Bunun yanı sıra bu kişilerin resmi hayvan istismarı kayıtları ile kişiler arası şiddet arasındaki zaman sıralaması incelenmiş ve hayvan istismarının şiddet içeren suçlardan önce başlamış olması olasılığının yüksek olmadığı bulunmuştur. Araştırmacılar bu bulguların hayvan istismarının muhakkak insanlara yönelik şiddete yol açtığı varsayımına karşı çıktığını ancak hayvan istismarı ile şiddet de dahil olmak üzere antisosyal davranışlar arasında bir ilişkinin de inkar edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Farklı bir araştırma önceki araştırmalarla çelişmektedir; hem mahkumlar hem de üniversite öğrencileriyle yürütülen (Miller ve Knutson, 1997) bu çalışmada mahkum grubunda hayvana zulüm deneyimleri geçmişi ile flört ve yakın ilişkilerde fiziksel ve cinsel zorlama arasında düşük bir ilişki bulunmuş, üniversite öğrencileri örnekleminde ise geçmişte hayvan zulmüne maruz kalmanın antisosyal davranış ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Bu araştırmada hayvana yönelik kötü davranış ile antisosyal davranış arasındaki ilişkinin gözlenememesinin nedeni örneklem grubunun üniversite öğrencileri olması olabilir çünkü bizim çalışmamızda da eğitim düzeyi arttıkça antisosyal davranış düzeyinin azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Antisosyal davranış yaşamın erken dönemlerinde başlayıp çoğunlukla ergenlik ve yetişkinlikte de devam etmektedir (Patterson, DeBaryshe ve Ramsey, 1990). Antisosyal davranışlar çocukluk ve ergenlikte kuraldışı davranışlar, hırsızlık, zorbalık gibi davranış sorunları ile kendisini göstermektedir (Farrington, 2005). Çocukluk ve ergenlik dönemindeki hayvana zulüm, antisosyal davranış biçimleri ve diğer şiddet biçimleri ile de ortaya çıkabilmektedir (Longobardi ve Badenes-Riberac, 2019). Hayvana zulüm, antisosyal kişilik bozukluğu ve çeşitli antisosyal davranış türleri (mülkiyet suçları, madde suçları vb.) ile ilişkili bulunmuştur (Arluke ve diğerleri, 1999; Gleyzer ve diğerleri, 2002). Saldırgan davranışlar sıklıkla mülkiyete karşı işlenen suçlar, hayvana yönelik şiddet, uyuşturucu madde suçları vb. antisosyal davranış türleri ile görülme eğilimindedir (Longobardi ve Badenes-Riberac, 2019). Aslında hayvan istismarı da bir antisosyal davranıştır ve kişide bir antisosyal davranış biçiminin olması başka antisosyal davranış biçimlerinin de görülebilme ihtimalini yüksek oranda artırmaktadır (Gullone, 2011). Bu nedenlerle çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ilerideki antisosyal davranışın yordayıcısı olabilir, dolayısıyla araştırmamızda ortaya çıkan çocukluk çağı hayvana yönelik şiddet ve yetişkin antisosyal davranış ilişkisi beklenen bir sonuç olarak görülmektedir ancak antisosyal davranış ile hayvana şiddet arasındaki ilişkinin düşük düzeyde çıkmasının antisosyal davranışın psikolojik, fizyolojik, çevresel ve ailesel çok sayıda faktörden etkilenmesiden ve araştırmada sınırlı sayıda faktörün ele alınmasından kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi olan *"Katılımcıların ADÖ puanları ile BPSÖ toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır."* hipotezi doğrulanmıştır; antisosyal davranış düzeyi arttıkça saldırganlık artmaktadır. Antisosyal davranış ile tüm saldırganlık alt boyutları (fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke) ilişkili bulunurken en yüksek korelasyon saldırganlık toplam puanında ve düşmanlık alt boyutu puanında bulunmuştur.

Alemdağ (2019) sözel ve fiziksel saldırganlıkta prososyal ve antisosyal davranışların rolünü belirleme amacıyla 425 erkek sporcuyla araştırma yapmıştır. Araştırma sonucuna göre antisosyal davranışın boyutları ile sözel saldırganlık ve fiziksel saldırganlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Antisosyal davranışların, sözel saldırganlıkta toplam varyansın %11'ini yordadığı sonucuna ulaşırken fiziksel saldırganlıkta toplam varyansın %17'sini açıkladığı sonucuna ulaşmışlardır (Alemdağ, 2019). Çalışmamızda da antisosyal davranışın saldırganlığı yordayıp yordamadığına bakılmış ve bu bulgularla tutarlı olarak antisosyal davranışın saldırganlıktaki değişimin %30'unu yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Penney ve Moretti (2006) yüksek riskli 142 ergende psikopati özellikleri ile saldırgan ve antisosyal davranış üzerine çalışmalarında, yüksek düzeyde psikopatik özelliklere sahip ergenlerin daha fazla açık saldırganlık (overt aggression / fiziksel saldırganlık) davranışlarında bulundukları görülmüştür; psikopati özellikleri hem erkek hem de kız ergenlerde artan ilişkisel saldırganlığı öngörmektedir. Daha yüksek psikopati hem şiddet içeren hem de şiddet içermeyen suç davranışlarına katılımda yordayıcı bulunmuştur. Bir diğer değişken olarak akran yönelimli saldırganlık, psikopati özellikleri ile önemli ölçüde ilişkili bulunmuştur.

10-12 yaş aralığındaki öğrencilerin saldırganlık eğilimleri ile ilgili bir yüksek lisans tez çalışmasında öğrencilerde yansıtılmış saldırganlık, kendine yönelik saldırganlık ve antisosyal saldırganlık birbiri ile ilişkili bulunmuş, erkek öğrenciler kız öğrencilere göre bu saldırganlık türlerinde daha yüksek puan almışlardır (Bayrak, 2011).

Antisosyal davranış bazı araştırmacılar tarafından başkalarının haklarını, temel toplumsal normları ihlal eden suçlu ve saldırgan davranışlar olarak tanımlamaktadır (Gullone, 2011; Loeber, 1985; Frick ve Viding, 2009). Dolayısıyla antisosyal davranışlar saldırganlığı da içerebilmektedir. Saldırganlık, kuralların ihlal edilmesi, empati eksikliği gibi kavramlar antisosyal davranışla ilişkili önemli özellikler olarak görülmektedir (Frick, 1998; Gullone,

2011), bu nedenle çalışmamızda antisosyal davranış ile saldırganlık arasında bir ilişki görülmesi beklenen bir sonuçtur.

Araştırmanın dördüncü hipotezi olan *"Erkek katılımcıların HKDE puanları, BPSÖ toplam ve alt ölçek puanları ve ADÖ puanları kadın katılımcılara göre daha yüksektir."* hipotezi kısmen doğrulanmıştır.

Erkeklerde HKDE ve fiziksel saldırganlık puanları kadınlara göre anlamlı derecede daha yüksek bulunurken kadınlarda antisosyal davranış, düşmanlık ve öfke alt boyut puanları erkeklere göre anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Hayvana yönelik kötü davranışta bulunma, birçok kez hafif kötü davranışlar sergileme ile yaralanmaya veya ölmeye neden olmayan ciddi davranışlar sergileme erkeklerde kadınlara göre anlamlı derece yüksek bulunmuştur. Yaralanmaya veya ölmeye neden olan HKD için cinsiyete göre anlamlı farklılık gözlenmemiştir.

Cinsiyet, HKD ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, hayvana yönelik şiddette cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan araştırmaların çoğunun çocuk, ergen veya yetişkin suçlular ve mahkumlarla veya psikiyatri öyküsü olan hastalarla yürütüldüğü görülmektedir (Felthous ve Bernard, 1977; Mellor ve diğerleri, 2008; Penney ve Moretti, 2006; Felthous, 1980). Buna ilişkin olarak Herzog (2007) klinik olmayan örneklemlerde hayvana yönelik şiddetin insidansındaki cinsiyet farklılıklarına yönelik kesin verilere ulaşılmasının zor olduğunu belirtmektedir.

Kadınlarda saldırgan davranış potansiyelini araştıran bir çalışmanın (Felthous ve Bernard, 1977) bir bölümünden saldırgan olan ve saldırgan olmayan kadın suçlular diğer bir bölümünde ise kadın suçlular ve erkek suçlular çocuklukta ebeveynlerin yargılayıcı cezaları, ebeveyn alkolizmi, hayvana işkence, ısrarlı alta kaçırma, yangın çıkarma gibi çeşitli değişkenlerin etkisi yönünden karşılaştırılmıştır. Saldırgan kadın suçluların %36'sında

çocukluk çağında hayvana şiddet gösterdikleri görülmüş ancak saldırgan olmayan kadın suçlularda çocukluk çağında hayvana şiddet öyküsü görülmemiştir. Kadın ve erkek grupları karşılaştırıldığında ise çocuklukta hayvana işkence iki grupta da benzer oranlara sahipken, hayvan öldürme insidansı erkeklerde biraz daha yüksek görülmüştür. Kadın suçlularda en çok baba tarafından yaralayıcı cezalar ve hayvanlara karşı zulüm önemli etkenler olarak görülmüştür. Ancak araştırmamız mahkum veya klinik bir örneklemde yürütülmediği için suçlu gruplarla yürütülen çalışmalar bilgi vermekle birlikte yanıltıcı olabilmektedir; suç ve saldırganlık ile hayvana şiddet ilişkili görüldüğü için suçlu gruplarda cinsiyetler arası fark az çıkabilmektedir. Bu nedenle aşağıda klinik veya suçlu olmayan örneklemlerde yürütülen çalışmalara da yer verilecektir.

Klinik olmayan ve suça karışmamış bir örneklemde yapılan boylamsal bir çalışmada hayvan istismarı erkeklerde kadınlara oranla dört kat daha fazla görülmüştür (Becker ve diğerleri, 2004). Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen restrospektif bir çalışmada ise erkeklerin %35'i hayvana zarar verme öyküsü bildirirken kadınların yalnızca %3'ü hayvana zarar verme öyküsü bildirmiştir (Henry, 2004; Herzog, 2007). Örneklemin mahkum gruplardan oluşmadığı bu çalışmalarda cinsiyet farklılığı oldukça belirgin bulunmuş olup, bu araştırmanın da normal örneklemle çalışılmış olması ve benzer bulgulara ulaşmış olması literatürü destekleyici görünmektedir. Gerbasi (2004) çoğu hayvan istismarı türü için erkeklerde cinsiyet farklılıklarının daha fazla görüldüğünü belirtmiş, ancak hayvana yönelik şiddet içeren istismardaki (dövme, boğma, vurma, işkence etme gibi) cinsiyet farklılıklarının erkeklerde kadınlara göre 8 kattan 20 kata kadar arttığını belirtmiştir; ihmal ve terk etme gibi davranışlarda ise cinsiyetler arasında belirgin bir fark bulunamamıştır.

Malezya, Avustralya ve Japonya örneklemlerinde yürütülen bir çalışmada hayvana yönelik kötü davranış için ülkeler arası belirgin farklılık bulunamamış ancak tüm ülkelerde erkeklerin kızlara göre hayvanlara karşı tipik zulüm ve kötü amaçlı zulüm gösterme olasılığı

daha yüksek bulunmuştur ve daha küçük çocuklar hayvanlara karşı daha zalimdir (Mellor ve diğerleri, 2008). Akdemir ve Gölge (2020) tarafından çocuklarda yürütülen çalışmada ise cinsiyetin hayvana yönelik zulümde varyansın %7.7'sini açıkladığı bulunmuştur.

Herzog (2007), genel anlamda kadınların ortalamada erkeklere göre hayvana karşı daha yüksek düzeyde olumlu davranış ve tutumlar (hayvanların korunması vb.) gösterdiklerini, erkeklerin ise hayvanlara karşı daha yüksek düzeyde olumsuz tutum ve davranışlarda (hayvan istismarı vb.) bulunduklarını belirtmiştir.

Hayvana yönelik şiddet bir çok şekilde gerçekleşebilmektedir ve avcılığın hayvana yönelik şiddet olup olmadığı konusu da tartışmalı alanlardan birisi olmuştur ancak avcılık yönünden iki cinsiyeti karşılaştıran bir çalışmada (Lauber ve Brown, 2000) geyik avcılarından oluşan bir örneklemde avcıların %93'ünün erkek olduğu görülmüştür; araştırmacılar avcılığın, ilgide cinsiyet farklılıklarının belirgin olduğu bir alan olduğunu belirtmişlerdir ancak avcılığın hayvanın ölümü ile sonuçlandığı düşünüldüğünde ve literatürün geneline bakıldığında hayvana yönelik şiddetin erkeklerde daha yaygın olması ile erkeklerde avcılığa ilginin ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Saldırganlıktaki cinsiyet farklılıklarına ilişkin çalışmalara bakıldığında ise, bir araştırmada öfke, düşmanlık, saldırganlık, depresyon gibi değişkenler cinsiyetler arasında karşılaştırılmış ve sonuçta cinsiyet ve cinsiyet rollerinin öfke üzerinde etkili olduğu, öfkenin bastırılması hususunda kadınların erkeklere göre zorluk çektiği ancak genel hatlarıyla tüm değişkenlerde bireysel farklılıkların olduğu, iki cinsiyet arasındaki farklılıkların yalnızca cinsiyete bağlanamayacağı, ruh sağlığı sorunları gibi faktörlerin de rol oynadığı belirtilmiştir (Kopper-Roland, 1988). Björkqvist (2018) ise çalışmasında, erkeklerin kadınlara göre daha fazla fiziksel saldırganlık gösterdiğini, kadınların ise erkeklere göre daha fazla dolaylı saldırganlık gösterdiğini bulmuş ancak sözel saldırganlıkta iki cinsiyet arasında bir farklılık

bulunamamıştır. Nörolojik tepkilerin analizi yoluyla saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarının incelendiği bir araştırmada (Im ve diğerleri, 2018) ise genel saldırganlık endeksleri (fiziksel ve tepkisel saldırganlık dahil) erkeklerde daha güçlü bulunmuştur. Düşmanlık açısından incelendiğinde, erkeklerde ve kadınlarda düşmanlık algılarıyla ilgili bir çalışmada kadınlar erkeklere göre sözel olmayan açıdan daha düşmancıl ve sözel açıdan daha az düşmancıl olarak gözlenmiştir (MacGregor ve Davidson, 2000). Çalışmamızda da erkekler literatürle tutarlı olarak fiziksel saldırganlıkta kadınlardan daha yüksek puan almış ancak düşmanlık ve öfke saldırganlık boyutlarında kadınlar erkeklerden daha yüksek puan almıştır.

Üniversite öğrencilerinde anksiyete ve depresyon düzeyleri ile saldırganlık düzeylerinin araştırıldığı bir çalışmada (Algur, 2019) fiziksel saldırganlık erkeklerde kadınlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ancak düşmanlık, öfke ve sözel saldırganlık cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Dört farklı ülkeden katılımcılarla yürütülen saldırganlıkta cinsiyet farklılıkları üzerine bir çalışmada (Österman ve diğerleri, 1998) ise, sözel saldırganlığın cinsiyete göre farklılaşmadığı, fiziksel saldırganlığın erkeklerde daha fazla görülürken, dolaylı saldırganlığın ise kadınlarda daha fazla görüldüğü bulunmuştur.

Yetişkinlerde (18-50 yaş) saldırganlığa etki eden faktörlerle ilgili bir çalışmada (Toksöz, 2022) erkekler saldırganlık toplam puanında, fiziksel saldırganlıkta, sözel saldırganlıkta ve dolaylı saldırganlıkta kadınlardan daha yüksek puanlar almıştır.

Saldırganlıktaki cinsiyete yönelik farklılıkların erkeklerde risk alma davranışının daha yüksek olması ile kadınlarda fiziksel tehlike korkusunun daha fazla olması gibi değişkenlerden dolayı olduğu belirtilmektedir (Archer, 2009). Demirtaş-Madran (2020) saldırganlıktaki cinsiyete yönelik farklılıkların cinsiyet rolü beklentilerinden ve cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargılardan önemli ölçüde etkilendiğini vurgulamaktadır. Owens ve diğerleri (2000) kadınların dışlama, olumsuz eleştirilerde bulunma, aşağılama, dedikodu yapma gibi dolaylı saldırgan

davranışlarda bulunmalarının erkeklere göre daha yaygın olmasının sebebinin kendini koruma, gruba kabul edilme, sıkılmama ve öç alma, kıskançlık, hırs ve erkeklerin dikkatini üzerine çekme gibi nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir; kadınlar bu konularda erkeklere göre daha hassas görünmektedir. Fiziksel saldırganlığın erkeklerde daha yaygın olmasına ilişkin bir açıklama ise (Côté, 2007) erkek çocuğunun fiziksel gücünün daha fazla vurgulandığı (toplum ve aile tarafından), bu nedenle saldırganlığı da fiziksel güç uygulamayla bağdaştırarak öğrendiği ancak kız çocuklarının tersine ileride daha sık tercih edecekleri dolaylı saldırganlıkla ilgili şeyleri öğrenme eğiliminde oldukları yönündedir. Pek çok kültürde kadınlardan duygularını ifade eden/dışa vuran, erkeklerden ise duygularını dışa vurmayıp belli etmeyen nitelikte olmaları beklenmekte, dolayısıyla bu durumun da saldırganlıkta cinsiyet farklılıklarına neden olabileceği belirtilmektedir (Archer, 2004; Wood ve Eagly, 2002). Dolayısıyla toplum, erkekleri fiziksel saldırganlığa başvurma konusunda yüreklendirmekte ve daha az kısıtlamakta ancak kadınlar fiziksel saldırganlığa bir anlamda teşvik edilmemekte, onun yerine daha örtük saldırganlık biçimlerine teşvik edilebilmektedirler (Archer ve Lloyd, 2002; Madran, 2020). Bu araştırmada da fiziksel saldırganlığın erkekte daha fazla görülürken, kadında düşmanlık ve öfke boyutundaki saldırganlığın daha fazla görülmesinin erkekten ve kadından beklenen toplumsal rollerle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Herzog (2007) hayvana yönelik kötü davranışlardaki cinsiyet farklılıklarının genler, hormonlar, bilişsel farklılıklar, çevresel etkiler, toplumsal faktörler gibi birçok faktörün etkilerinden kaynaklanabildiğinden bahsetmektedir.

Tüm bu çalışmalar göz önüne alındığında, araştırmamızın dördüncü hipotezinin hayvana yönelik şiddet ve saldırganlık boyutu literatürle paralel olarak doğrulanmıştır.

Erkeklerde şiddet, kronik fiziksel saldırganlık ve yaşam boyu kalıcı antisosyal davranışlar gibi pek çok dışsallaştırma davranışı kadınlara göre daha yaygın ve fazla

görülmektedir (Eme, 2016). Antisosyal kişilik bozukluğuna sahip kadın ve erkeklerin antisosyal davranış çeşitleri açısından karşılaştırıldığı bir çalışmada kadınlar, bir gece ansızın evden kaçma, işten kaçma, çok yalan söyleme, başkasının imzasını taklit etme, yakın partnerle şiddetli kavgaya girme, en az bir ay başkalarıyla yaşama ve birini taciz etme, şantajda bulunma veya tehdit etme davranışlarını erkeklerden daha fazla göstermiştir. Erkekler ise birini kolaylıkla incitebilecek bir şey yapma, dikkatsizlik veya kazaya neden olma nedeniyle trafik cezası alma, başkasının mülküne zarar verme, bilerek yangın çıkartma, yasadışı yoldan para kazanma, tutuklanmaya neden olabilecek bir davranışta bulunma, birini yaralayacak kadar sert vurmak ve hayvanlara kasten zarar vermek gibi antisosyal davranışları kadınlardan daha fazla sergilemişlerdir (Alegria ve diğerleri, 2013). Buradan yola çıkılarak fiziksel açıdan daha saldırgan antisosyal davranışların erkeklerde daha yaygın görüldüğü söylenebilir.

Literatürde çocuklukta hayvana yönelik şiddetin ve fiziksel saldırganlığın erkeklerde daha fazla görüldüğüne ilişkin bulgular yaygındır, çalışmamızın bulguları bu açıdan literatürle tutarlılık göstermektedir ancak literatürde antisosyal davranışların yaygınlığı genel olarak erkeklerde daha fazla bulunmuşken çalışmamızda kadınlarda daha fazla olarak görülmektedir. Dördüncü hipotezimizin bu boyutu doğrulanmamıştır. Aslında antisosyal davranışların kadınlarda veya erkeklerde görülme olasılığının antisosyal davranışın türüne göre olduğunu belirten çalışmalar mevcuttur (Alegria ve diğerleri, 2013).

Ergenlerde antisosyal davranışların üç boyutta (kural dışı davranışlar, fiziksel saldırganlık ve ilişkisel saldırganlık) ele alındığı bir doktora çalışmasında (Kılıç, 2022), fiziksel saldırgan antisosyal davranışlar arasında cinsiyetler arası bir fark bulunmamış, ilişkisel saldırgan antisosyal davranışların kızlarda erkeklere göre daha yüksek düzeyde olduğu, kural dışı antisosyal davranışların ise erkeklerde kızlara göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Antisosyal davranışta etkili olan ve kadın ve erkeğe göre farklılaşan ailesel-çevresel faktörler, toplumsal roller ve psikolojik özellikler (Clarke, 2003; Liljeberg, 2009; Maneiro ve diğerleri, 2017; Cale, 2006) çalışmamızda sorgulanmadığı için kadınlar literatürdeki yaygın bilginin aksine antisosyal davranışta erkeklerden daha yüksek puanlar almış olabilirler. Ek olarak çalışmamızda kullanılan Antisosyal Davranış Ölçeği soruları bakımından incelendiğinde antisosyal davranışların yanında somatizasyonu ve depresyonu karşılayan soruların da olduğu görülmektedir; somatizasyon ve depresyonun kadınlarda erkeklere göre daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar yoğunluktadır (Kroenke ve Spitzer, 1998; Wool ve Barsky, 1994; Delisle ve diğerleri, 2012; Nolen-Hoeksema, 2001; Bener ve diğerleri, 2018). Bir yüksek lisans tez çalışmasında bu çalışmada da kullanılan Antisosyal Davranış Ölçeği kullanılmış, erkek üniversite öğrencilerinde antisosyal davranış daha yüksek bulunmuştur (Çuhadaroğlu, 2004). Ancak Çuhadaroğlu'nun çalışmasının örneklemi üniversite öğrencileri ile sınırlı olup bu çalışmanın örneklemi yaş aralığı bakımından daha geniştir ve farklı eğitim düzeylerini de içermektedir, bu nedenle bu çalışmada somatik ve depresif durumu ölçen maddelerin de bulunduğu Antisosyal Davranış Ölçeğinden kadınların daha yüksek puan almasında yaş ve eğitim düzeyi etkili olmuş olabilir. Çalışmamızda antisosyal davranışların literatürün aksine kadınlarda erkeklere göre daha yüksek görülmesinin nedeninin bu durumdan kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın ana hipotezlerinden olmamakla birlikte çalışmada yaş ve eğitim düzeyinin saldırganlık ve antisosyal davranış ile ilişkisine bakılmıştır. Yaş arttıkça antisosyal davranış, düşmanlık, öfke, sözel saldırganlık ve genel saldırganlık (BPSÖ toplam puanı) düzeyleri azalmaktadır ve yaş ile fiziksel saldırganlık arasında bir ilişki bulunamamıştır. Ancak bulgular incelendiğinde öfke, sözel saldırganlık ve genel saldırganlığın antisosyal davranış ve düşmanlığa göre yaş ile daha düşük düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyine bakıldığında lisansüstü eğitim düzeyine sahip katılımcıların hem saldırganlık hem de

antisosyal davranış puanları lise ve altı grubuna ve üniversite grubuna göre daha düşük bulunmuştur. Fiziksel saldırganlık üç eğitim düzeyinde de istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmakla birlikte en yüksek ortalama lise ve altı grupta görülmüştür. Buna göre hem saldırganlık hem de antisosyal davranışın en az lisansüstü grupta görüldüğü bulgulanmıştır. Hem yaş hem de eğitim ile saldırganlık ve antisosyal davranış ilişkisine yönelik bulgular literatürle tutarlı görülmektedir.

Yetişkinlerde yürütülen bir tez çalışmasında, eğitim düzeyine göre saldırganlık toplam puanında ve düşmanlık alt boyutunda anlamlı farklılıklar bulunmuştur; lise ve öncesi öğrenim düzeyine sahip katılımcılar daha yüksek puanlar almışlardır (Tektaş, 2021). Başka bir tez çalışmasında (Duyguner, 2018) ise antisosyal davranış gösterenlerin eğitim düzeyleri %22.9 ilkokul, %12.5 ortaokul, %22.9 lise, %39.6 üniversite, %2.1 lisansüstü olarak görülmüştür. Çalışmamızda da benzer şekilde antisosyal davranışlar ve saldırganlık en az lisansüstü grupta yani eğitim düzeyi en yüksek grupta görülmüştür.

72 erkek hasta ve 40 kişilik sağlıklı kontrol grubu üzerinde yapılan bir çalışmada (Türkçapar ve diğerleri, 2004) ise antisosyal kişilik bozukluğu olan hastaların eğitim süreleri sağlıklı kontrol grubuna göre daha kısa bulunmuştur (ortalama 6,7 yıl). Literatürdeki araştırma bulguları bu çalışmanın eğitim düzeyine ilişkin bulgularıyla tutarlı görünmektedir.

Çocukluk antisosyal davranışı çocuk öğretmen ilişkisini olumsuz yönde etkilemekte, okuldan kaçma ve akademik başarısızlık gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili bulunmaktadır (McLeod ve diğerleri, 2012). Hwang ve diğerleri (2021), 10-12 yaş arası çocuklarla yürüttükleri çalışmada antisosyal davranışın akademik yılın başlangıcında düşük okul katılımı ile ilgili olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmalara bakıldığında antisosyal davranış düzeyleri yüksek kişilerin akademik başarılarının düşük olması beklenen bir durum gibi görünmektedir çünkü antisosyallerde daha erken yaşta eğitim sistemi ile sorunlar yaşanmaya başlamaktadır. Bu

nedenle yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerde daha az antisosyal ve saldırgan davranışların görülmesi eğitimin koruyuculuğundan ziyade antisosyal davranışlar nedeniyle ilgili eğitim düzeyine gelmede yaşanan zorluklardan kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Antisosyal davranış ve saldırganlıkta yaşa bağlı azalma olduğu çeşitli araştırmalarda gösterilmiştir. Bir çalışmada antisosyal davranış gösteren kadınlarda yaş ortalaması 24.3, erkeklerde 31.9 bulunmuş; erkeklerin yaşının kadınlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür (Ulviye, 2018). Başka bir çalışmada ise üç yaş grubu (18-25, 26-30, 30 ve üstü) saldırganlık toplam puanı ve saldırganlık alt boyutları puanları açısından karşılaştırılmış: Saldırganlık ortalama puanı ve dolaylı saldırganlık puanı 18-25 yaş aralığında 30 ve üstü yaş aralığına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuş, düşmanlık puanı 18-25 yaş aralığında diğer yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuş, sözel saldırganlık ise 30 yaş ve üstü grupta diğer yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Toksöz, 2022).

Antisosyal davranışların ve bazı suç faaliyetlerinin ergenlik döneminde arttığı, 17 yaş civarında en üst düzeye çıktığı ve yetişkinlikle beraber azaldığı belirtilmiş ve antisosyal davranışın yetişkinlikle beraber azalmasına ilişkin antisosyal davranışları zorlaştıran sosyal rollere giriş, iş, evlilik, akran etkisine direnç, yetişkin statüsünün kazanılması gibi faktörlerin etkisinden söz edilmiştir (Farrington, 1986; Piquero ve diğerleri, 2001; Laub ve Sampson, 2001;; Monahan ve diğerleri, 2010). Hayvana yönelik kötü davranışa ilişkin ilk uygulamaların ise 6 ve 12 yaşları arasında görüldüğü vurgulanmaktadır (Flynn, 1999). Literatürdeki araştırma bulguları bu çalışmanın yaşa ilişkin bulgularıyla tutarlı görünmektedir.

Son olarak ölçekler arasında regresyon analizleri ve HKDE, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinin saldırganlık ve antisosyal davranış üzerindeki etkilerine yönelik hiyerarşik regresyon analizleri yürütülmüştür:

Çocuklukta hayvana yönelik şiddetin hem antisosyal davranışı hem de saldırganlığı yordayıcılığı regresyon analizi ile incelenmiş, sonuçta hayvana yönelik şiddetin yetişkinlikteki antisosyal davranışta varyansın %1,4'ünü açıkladığı, saldırgan davranışta ise varyansın %1.7'sini açıkladığı görülmüştür. Yapılan hiyerarşik regresyon analizleri sonucuna bakıldığında ise saldırganlıkta ve antisosyal davranışta çocuklukta hayvana yönelik şiddet, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyleri açısından yaş değişkeninin yordayıcılıkta en yüksek değere sahip olduğu görülürken cinsiyetin en düşük değere sahip olduğu görülmüştür. Çocuklukta hayvana yönelik şiddet yaş ile birlikte bakıldığında saldırganlıktaki değişimin yaklaşık %6 sını yordamakta ve antisosyal davranıştaki değişimin ise yaklaşık %12'sini yordamaktadır. Tüm değişkenler birlikte ele alındığında (HKDE, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi), değişkenler saldırganlıktaki değişimin %12'si, antisosyal davranıştaki değişimin ise %18'ini yordamaktadır.

Çocuklukta hayvana yönelik şiddetin yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi ele alınmadığında yetişkinlikteki antisosyal davranış ve saldırganlığın oldukça küçük bir kısmını açıklamasının birkaç nedeni olabileceği düşünülmektedir. Saldırganlık ve antisosyal davranışın hayvana yönelik şiddet dışında, aile ve ebeveyn faktörleri (istismar, ilgisizlik, çatışmalı aile ortamı vb.), genetik faktörler, kişilik faktörleri (dürtüsellik vb.), davranım bozuklukları gibi pek yok yordayıcısı bulunmaktadır (Jacobson, Prescott ve Kendler, 2002; Anderson ve Bushman, 2002) ancak çalışmamızın amacı kapsamında yer almadığından bu değişkenler incelenmemiştir ancak yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyinin etkisi incelenmiş ve bu değişkenlerin çocuklukta hayvana yönelik şiddetin saldırganlık ve antisosyal davranış üzerindeki yordayıcılığını arttırdıkları görülmüştür. Ek olarak yetişkin katılımcılardan çocukluk çağına yönelik hayvana kötü davranış sorularını yanıtlamaları istenmiştir ancak özellikle çocukluğun ilk dönemlerindeki bazı anıların hatırlanmıyor veya yanlış hatırlanıyor olabileceği, dolayısıyla da hayvana kötü davranış belirtilmemiş olabileceği düşünülmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere, araştırmanın birinci amacı yetişkin bireylerde geçmişe dönük olarak olarak sorulan çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin bugünkü saldırganlık ve antisosyal davranış ile ilişkisini incelemek olup, ikinci amacı ise cinsiyet ile çocukluk çağı hayvana yönelik kötü davranışı ve cinsiyet, yaş ve eğitim ile antisosyal davranış ve saldırganlık ilişkisini incelemektir. Hayvana yönelik şiddet, özellikle de çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet birçok araştırmacı tarafından çocuğun yetişkinlik döneminde insana yönelik suç davranışları (saldırgan ve antisosyal davranışlar dahil) sergilemesinde risk faktörü olarak görülmektedir (Walters, 2014; Mead, 1964; Chan ve Wong, 2019; Trentham, 2016).

Araştırmanın sonuçları detaylı olarak tartışma bölümünde değerlendirilmiş olup hipotezlerin çoğu desteklenmiştir ancak desteklenen bazı hipotezlerde ilişkizayıf düzeyde bulunmuştur; çocukluk çağı hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikteki antisosyal davranış arasında ve yetişkinlikteki saldırganlık arasında pozitif yönlü zayıfilişki bulunmaktadır, cinsiyetle çocukluk çağı hayvana yönelik şiddeti, yetişkin antisosyal davranışı ve yetişkin saldırganlığının alt boyutları arasında da ilişki bulunmuştur. Ancak cinsiyet ile genel saldırganlık (BPSÖ toplam puanı) arasında bir ilişki bulunamamıştır; genel saldırganlık açısından kadınların ve erkeklerin ortalama puanları neredeyse eşit bulunmuştur. Saldırganlık açısından cinsiyet, fiziksel saldırganlık, düşmanlık ve öfke boyutlarında farklılaşmakta olup, sözel saldırganlık boyutunda ise farklılaşmamaktadır.

Araştırmadan elde edilen bu bulguların ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir; her ne kadar çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet ile yetişkinlikteki saldırganlık, antisosyal davranış ve suç gibi kavramlar dünya literatüründe çeşitli şekillerde çalışılmış olsa da bu üç değişkeni birlikte ele alan bir çalışmaya araştırmacı tarafından rastlanılamamıştır. Trkiye'de yapılmış çalışmalara bakıldığında ise geçmişe yönelik çocukluk

çağı hayvana şiddetinin yetişkinlikteki saldırgan veya antisosyal davranışlarla ilişkisine yönelik bir çalışmaya rastlanılamamış, yalnızca çocuklar üzerinde yürütülmüş, çocuğun hayvana kötü davranışı ile empati ve saldırganlık arası ilişkiye odaklanan bir çalışmaya rastlanmıştır (bkz. Akdemir ve Gölge, 2020) ancak bu çalışma yetişkinlerle yürütülmemiştir ve sorular da geriye dönük değildir. Bu nedenle güncel araştırma ilgili literatüre katkıda bulunmaktadır. Dünya literatüründe ilgili konuda yapılan araştırmaların çoğu suçlu/hükümlü veya klinik örneklemlerde yürütülmüştür; bu araştırmanın hükümlü veya klinik örneklemlerle yürütülmemesi ve yetişkin bireylerde yürütülmesi araştırmanın literatürdeki diğer çalışmalardan genel olarak farklılaştığı diğer bir noktadır.

Literatürde de hayvan istismarına yedi nedenden dolayı dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Flynn, 2000): Çocuklar ve ergenler tarafından gerçekleştirilen hayvan istismarı ciddi bir antisosyal davranıştır. Nispeten yaygın bir çocukluk olayıdır. Potansiyel olarak olumsuz gelişimsel sonuçları bulunmaktadır. Hayvanlara yönelik şiddet, kişiler arası şiddetle bağlantılıdır. Hayvanlara yönelik şiddet aile içi şiddetle bağlantılıdır ve bunun bir göstergesi olabilir. Refakatçi hayvanların refahı ihmal edilebilir. Bu araştırma bu konuya dikkat çekmesi açısından da önemli bulunmaktadır.

Bu çalışmada çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet üzerinde etkili olabilecek değişkenler arasından yalnızca cinsiyete bakılmış, antisosyal davranış ve saldırganlık ile ilgili olarak ise birbirleri ile ilişkileri ve çocukluk çağında hayvana yönelik şiddet, cinsiyet, yaş ve eğitim durumu değişkenleri incelenmiştir. Ancak ilgili değişkenler açısından literatür incelendiğinde, çocukluk çağında hayvana yönelik şiddetin, antisosyal davranışın ve saldırganlığın pek çok yordayıcısı (ailesel faktörler, genetik, psikolojik faktöreler vb) olduğu görülmektedir (Gleyzer ve diğerleri, 2002; Farrington, 2005; Penney ve Moretti, 2006; Demirtaş-Madran, 2020). Bu çalışmanın sınırlılıklarından bir tanesi çalışmanın amacı doğrultusunda ilgili değişkenler üzerinde etkili olabilecek sınırlı sayıda faktörün çalışmaya

katılması olarak gösterilebilir. Farklı boyutların da eklenerek bu çalışmanın tekrarlanması literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmada özellikle kadınlarda antisosyal davranışların literatürle zıt bir şekilde daha yüksek görülmesinin olası nedenleri tartışma bölümünde incelenmiş olup, kullanılan antisosyal davranış ölçeğinin yapısından kaynaklanıyor olabileceği belirtilmiştir. Bu çalışmanın farklı bir antisosyal davranış ölçeği ile tekrarlanmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hayvana yönelik şiddet, saldırganlık ve antisosyal davranışlar toplumda istenmeyen davranışlardır ve hayvana yönelik hakların yasalarla korunması, psikolojik açıdan daha sağlıklı bireylerden oluşan, suçun azaldığı bir toplumun oluşturulabilmesi ve hem hayvana hem insana yönelik saldırgan ve suçlu davranışlara ilişkin önleyici yaklaşımların oluşturulabilmesi açısından bu araştırma dahil bu konularda yapılan araştırmalar önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmacı tarafından aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Hayvana yönelik şiddet ve suç ile ilgili haberler basında sıklıkla yer almaktadır. Toplumsal bir sorun olan bu davranışlar için özellikle de Türk literatüründe daha fazla araştırmanın gerçekleştirilmesi çocuklukta hayvana yönelik istismarın azaltılabilmesi, hayvana yönelik şiddetin doğasının anlaşılması ve önleyici uygulamaların hayata geçirilmesi açısından önemli görülmektedir.
2. Araştırmanın örnekleminin %50,8'ini üniversite öğrencileri ve üniversite mezunları oluşturmaktadır. Hayvana yönelik şiddet ile ilgili literatür düşük eğitim düzeyinde daha fazla şiddet ve saldırganlık görüldüğü yönünde olduğu için benzer bir araştırmanın farklı öğrenim düzeyindeki katılımcıların yoğun olduğu örneklemlerle de yapılmasının bu araştırmanın bulgularını destekleyeceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir

7. Kaynaklar

Akdemir, S. (2016). İlkokul öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul.

Akdemir, S., & Gölge, Z. B. (2020). Cruelty to Animals in Turkish Children: Connections with Aggression and Empathy. *Anthrozoos*, *33*(2), 285–299. https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1719768

Alegria, A. A., Petry, N. M., Liu, S.M., Skodol, A. E., Grant, B., & Hasin, D. (2013). Sex Differences in Antisocial Personality Disorder: Results From the National Epidemiological Survey on Alcohol and Related Conditions NIH Public Access. *Personal Disord*, *4*(3), 214–222. https://doi.org/10.1037/a0031681

Alemdağ, C. (2019). Saldırganlıkta prososyal ve antisosyal davranışların rolü. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *21*(3), 107-116.

American Psychological Association. (n.d.). Aggression. In APA dictionary of psychology. Retrieved from https://dictionary.apa.org/aggression

Algur, V. (2019). Üniversite öğrencilerinin anksiyete ve depresyon düzeyleri ile fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Allen, J. J., Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2018). The General Aggression Model. *Current Opinion in Psychology*, C. 19, ss. 75–80. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.034

Alleyne, E., & Parfitt, C. (2018). Factors that distinguish aggression toward animals from other antisocial behaviors: Evidence from a community sample. *Aggressive Behavior, 44*(5), 481–490. https://doi.org/10.1002/ab.21768

American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). *(5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc.. https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596*

Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, *53*(1), 27-51.

Anderson, C. A., Deuser, W. E., & DeNeve, K. M. (1995). Hot Temperatures, Hostile Affect, Hostile Cognition, and Arousal: Tests of a General Model of Affective Aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *21*(5), 434–448. https://doi.org/10.1177/0146167295215002

Anderson, J. R., Bothell, D., Lebiere, C., & Matessa, M. (1998). An integrated theory of list memory. *Journal of Memory and Language*, *38*(4), 341-380.

Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, C. 8, ss. 291–322. https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.4.291

Archer, J. (2009). Does sexual selection explain human sex differences in aggression? *Behavioral and Brain Sciences*, *32*(3–4). https://doi.org/10.1017/S0140525X09990951

Archer, J., & Lloyd, B. (2002). Sex and Gender *(2nd ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139051910*

Arluke, A., Levin, J., Luke, C., & Ascione, F. (1999). The Relationship of Animal Abuse to Violence and Other Forms of Antisocial Behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(9), 963-975. doi:10.1177/088626099014009004

Ascione, F.R. (2001). Animal Abuse and Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*.

Ascione, Frank R. (1993). Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoös*, *6*(4), 226–247. https://doi.org/10.2752/089279393787002105

Ascione, Frank R., Thompson, T. M., & Black, T. (1997). Childhood cruelty to animals: Assessing cruelty dimensions and motivations. *Anthrozoos*, *10*(4), 170–173. https://doi.org/10.2752/089279397787001076

Bajcar, E. A., & Babel, P. (2018). How does observational learning produce placebo effects? A model integrating research findings. *Frontiers in Psychology*, *9*. https://doi.org/10.3389/FPSYG.2018.02041

Baker, L. A., Mack, W., Moffitt, T. E., & Mednick, S. (1989). Sex differences in property crime in a Danish adoption cohort. *Behavior Genetics*, *19*(3), 355-370.

Baldry, A.C. (2003). Animal abuse and exposure to interparental violence in Italian youth. *Journal of Interpersonal Violence, 18(*3):258-281. doi:10.1177/0886260502250081

Bandura, A. (2015) On deconstructing commentaries regarding alternative theories of self-regulation. *Journal of Management.* 1(4):1025-1044. doi:10.1177/0149206315572826

Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis.* Prentice-Hall.

Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression. *Journal of Communication.28* (3), 12-29.

Baron, R. A. (1977). *Human Aggression*. Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7195-7

Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *(2nd ed.). Human Aggression.* Plenum Press.

Becker, F., French, L. (2004). Making the links: child abuse, animal cruelty and domestic violence. *Child Abuse Review, 13*(6), 399-414.

Bener, A., Ghuloum, S., & Burgut, F. T. (2018). Gender differences in prevalence of somatoform disorders in patients visiting primary care centers. *Journal of primary care & community health*, *1*(1), 37–42. https://doi.org/10.1177/2150131909353333

Berkowitz, L. (1965). Some aspects of observed aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, *2*(3), 359–369. https://doi.org/10.1037/h0022221

Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression Hypothesis; Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, *106*(1), 59–73.

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, *18*(2), 117–127. https://doi.org/10.1002/1098-2337(1992)18:2<117::AID-AB2480180205>3.0.CO;2-3

Boat, B. W., Pearl, E., Barnes, J. E., Richey, L., Crouch, D., Barzman, D., & Putnam, F. W. (2011). Childhood cruelty to animals: Psychiatric and demographic correlates. J*ournal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 20*(7), 812–819. https://doi.org/10.1080/10926771.2011.610773

Brain, P. F., Haug, M. & Kamis, A. (1983). Hormones and different tests for aggression with particular reference to the effects of testosterone metabolites. In *J. Balthazart, E. Prove*

& R. Gilles (Eds), Hormones and Behaviour in Higher Vertebrates, pp. 290-303. Berlin & Heidelberg : Springer-Verlag.

Breuer, J., & Elson, M. (2017). Frustration-Aggression Theory In The Wiley Handbook of Violence and Aggression (ss. 1–12). https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva040

Brigandt, I. (2005). The instinct concept of the early Konrad Lorenz. *Journal of the History of Biology, 38*(3), 571-608.

Bright, M. A., Huq, M. S., Spencer, T., Applebaum, J. W., & Hardt, N. (2018). Animal cruelty as an indicator of family trauma: Using adverse childhood experiences to look beyond child abuse and domestic violence. *Child Abuse & Neglect, 76*, 287–296.

Buckholtz, J. W., Treadway, M. T., Cowan, R. L., Woodward, N. D., Benning, S. D., Li, R., … Zald, D. H. (2010). Mesolimbic dopamine reward system hypersensitivity in individuals with psychopathic traits. *Nature neuroscience*, *13*(4), 419–421. https://doi.org/10.1038/NN.2510

Bushman, B. J., & Huesmann, L. R. (2010). Aggression. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 833–863). John Wiley & Sons, Inc.. https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy002023

Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression.* John Wiley & Sons Inc. https://doi.org/10.1037/11160-000

Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. Wiley.

Cadoret, R. J. & Cain, C. (1980) Sex differences in predictors of antisocial behavior in adoptees. *Archives of General Psychiatry 37*, 1171–75.

Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L., & Gariépy, J.L. (1989). Growth and aggression: I. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology, 25*(2), 320-330. https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.2.320

Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the "Big 3" higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality, 40*(3), 250–284. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.01.001

Calkins, S. D., & Keane, S. P. (2009, Kasım). Developmental origins of early antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, C. 21, 1095–1109. https://doi.org/10.1017/S095457940999006X

Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). *Child Development*, Coie & Dodge, s. 1185-1229.

Caspi, A., McCray, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., … Poulton, R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science (New York, N.Y.), 297*(5582), 851–854. https://doi.org/10.1126/SCIENCE.1072290

Chan, H. C. (Oliver), & Wong, R. W. Y. (2019, Eylül 1). Childhood and adolescent animal cruelty and subsequent interpersonal violence in adulthood: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 48, 83–93. https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.08.007

Clare, A. W. (1969). Is Aggression Instinctive? Konrad Lorenz's Theories Re-Assessed. *Studies: An Irish Quarterly Review, 58*(230), 153-165.

Clarke, D. (2003). *Pro-Social and Anti-Social Behaviour*. Routlege.

Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2000) Research Methods in Education. 5th Edition, Routledge Falmer, London. http://dx.doi.org/10.4324/9780203224342

Côté, S. M. (2007). Sex differences in physical and indirect aggression: A developmental perspective. *European Journal on Criminal Policy and Research, 13* (3), 183-200.

Crick, N. R. (1995). Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Development and Psychopathology*, *7*(2), 313–322. https://doi.org/10.1017/S0954579400006520

Crime and Disorder Act 1998. (n.d.). Retrieved May 22, 2022, from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/contents

Currie, C. L. (2006). Animal cruelty by children exposed to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, *30*(4), 425–435. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.10.014

Cutrín, O., Antonio Gómez-Fraguela, J., Maneiro, L., & Sobral, J. (2017). The European Journal of Psychology Applied to Legal Context Effects of parenting practices through deviant peers on nonviolent and violent antisocial behaviours in middle-and late-adolescence. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, *9*, 75–82. https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2017.02.001

Cutrín, O., Gómez-Fraguela, J. A., Maneiro, L., & Sobral, J. (2017). Los efectos de las practicas parentales a través de compañeros desviados en los comportamientos antisociales no violentos y violentos en la adolescencia media y tardía. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, *9*(2), 75–82. https://doi.org/10.1016/j.ejpal.2017.02.001

Çuhadaroğlu, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin antisosyal davranış ölçeği puanlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Dabbs, J., Jurkovic, G. J., & Frady, R. L. (1991). Salivary testosterone and cortisol among late adolescent offenders. Journal of Abnormal Child Psychology, 19(4), 469–478

Dadds, M. R., Whiting, C., & Hawes, D. J. (2006). Associations Among Cruelty to Animals, Family Conflict, and Psychopathic Traits in Childhood. *Journal of Interpersonal Violence, 21*(3), 411–429. https://doi.org/10.1177/0886260505283341

Gökkaya, G. (2019). Evcil hayvan sahibi olan bireyler ile evcil hayvan sahibi olmayan bireylerin empatik eğilim ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Davidson, R. J., Putnam, K. M., & Larson, C. L. (2000). Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation--a possible prelude to violence. *Science (New York, N.Y.), 289*(5479), 591–594. https://doi.org/10.1126/science.289.5479.591

Delisle, V. C., Beck, A. T., Dobson, K. S., Dozois, D. J. A., & Thombs, B. D. (2012). Revisiting gender differences in somatic symptoms of depression: Much ado about nothing? *PLoS ONE, 7*(2), Article e32490. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0032490

Demirtaş-Madran, H. A. (2020). Cinsiyet ve saldırganlık ilişkisi: görgül ve kuramsal çalışmalara güncel bir bakış. *Türk Psikoloji Yazıları, 23*(45). https://doi.org/10.31828/tpy1301996120191112m000020

Dickson, K., Emerson, E., & Hatton, C. (2005). Self-reported anti-social behaviour: prevalence and risk factors amongst adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research,* 49.

Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). Frustration and aggression. Yale University Press. https://doi.org/10.1037/10022-000

Duncan, A., Thomas, C.T. & Miller, C. (2005). Significance of family risk factors in development of childhood animal cruelty in adolescent boys with conduct problems. *Journal of Family Violence, 20*(4), 235-239.

Duyguner, U. (2018). Genel popülasyonda antisosyal davranışların sıklığı ve antisosyal davranışlar gösteren kişilerde suça eğilim ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversiresi-Cerrahpaşa, İstanbul.

Eisner, M. P., & Malti, T. (2015). Aggressive and Violent Behavior. *Handbook of Child Psychology and Developmental Science*, 1–48. https://doi.org/10.1002/9781118963418.CHILDPSY319

Eley, T. C., Lichtenstein, P., & Stevenson, J. (1999). Sex differences in the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior: Results from two twin studies. *Child development*, *70*(1), 155-168. https://doi.org/10.1111/1467-8624.00012

Eme, R. (2016). Sex differences in the prevalence and expression of externalizing behavior. In T. P. Beauchaine & S. P. Hinshaw (Eds.), *The Oxford handbook of externalizing spectrum disorders* (pp. 239–263). Oxford University Press.

Eron, L.D. (1994). Theories of Aggression. In: Huesmann, L.R. (eds) Aggressive Behavior. The Plenum Series in Social/Clinical Psychology. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7_1

Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, C. 12, ss. 177–190. https://doi.org/10.1002/cpp.448

Farrington, D.P (1986) 'Age and crime' in Tonry, M. and Morris, N. (Eds) Crime and justice: *An annual review of research, 7,* 189-250.

Felthous A.R. (1980). Childhood antecedents of aggressive behaviors in male psychiatric patients. *Bull Am Acad Psychiatry Law, 8*, 104-110

Felthous, A. R., & Bernard, Y. (1977). Approaching a Comparative Typology of Assaultive Female Offenders. *Psychiatry*, *40*(3), 270–276. https://doi.org/10.1080/00332747.1977.11023939

Felthous, A. R., & Kellert, S. R. (1987). Childhood cruelty to animals and later aggression against people: a review. *The American journal of psychiatry*, *144*(6), 710–717. https://doi.org/10.1176/ajp.144.6.710

Fenichel, O. (1945). The psychoanalytic theory of neurosis, New York, WW Norton & Company.

Feshbach, N. D., & Feshbach, S. (1969). The relationship between empathy and aggression in two age groups. *Developmental Psychology*, *1*(2), 102–107. https://doi.org/10.1037/h0027016

Feshbach, S., & Singer, R. D. (1971). Television and aggression.

Feshbach, S., & Zagrodzka, J. (Eds.). (2013). Aggression: Biological, developmental, and social perspectives. Springer Science & Business Media.

Flynn, C. P. (1999). Animal abuse in childhood and later support for interpersonal violence in families. *Society & Animals*, *7*, 161-172.

Flynn, C. P. (2000). Why family professionals can no longer ignore violence toward animals. *Family Relations, 49*(1), 87-95

Freud, A. (1947). Aggression in relation to emotional development; normal and pathological. *The psychoanalytic study of the child*, *3*(1), 37-42.

Freud, S. (1915). *The unconscious*. SE, 14: 159-204.

Freud, S. (1957). *Instincts and their vicissitudes*. Standard Edition (Vol. 14, pp. 109-140). London: Hogarth Press. (Original work published 1915).

Frick, P. J. (1998). Conduct Disorders and Severe Antisocial Behavior. Içinde *Conduct Disorders and Severe Antisocial Behavior*. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-5343-4

Frick, P. J., & Viding, E. (2009). Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and psychopathology*, *21*(4), 1111-1131.

Fromm, E. (2018). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme*. Say Yayınları.

Gaik, L. P., Abdullah, M. C., Elias, H., & Uli, J. (2010). Development of antisocial behaviour. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *7*, 383–388. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.10.052

Geen, R. G. (2001). *Human aggression*. Open University Press.

Geen, R. G., & Donnerstein, E. (Eds.). (1998). *Human aggression: Theories, research, and implications for social policy.* Academic Press.

Genç, Y., Taylan, H., Adıgüzel, Y., & Kutlu, İ. (2017). Aile içi şiddetin ergenlerin şiddet eğilimlerine etkisi: antalya liseleri örneği. *Sakarya University Journal of Education, 7*(2): 409-422.

Gerbasi, K. C. (2004). Gender and nonhuman animal cruelty convictions: Data from pet-abuse.com. *Society & Animals: Journal of Human-Animal Studies, 12*(4), 359–365. https://doi.org/10.1163/1568530043068029

Gleyzer, R., Felthous, A. R., & Holzer, C. E., 3rd (2002). Animal cruelty and psychiatric disorders. *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, *30*(2), 257–265.

Graham, P., & Stevenson, J. (1985). A twin study of genetic influences on behavioral deviance. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, *24*(1), 33-41.

Gruszczynska, B, Lucia, S, Killias, M (2012) *Juvenile victimization from an international perspective.* In: The Many Faces of Youth Crime: Contrasting Theoretical Perspectives on Juvenile Delinquency across Countries and Cultures. New York: Springer.

Gullone, E. (2011). Conceptualising animal abuse with an antisocial behaviour framework. *Animals, 1*, 144-160. doi:10.3390/ani1010144

Gullone, E., & Robertson, N. (2008). The relationship between bullying and animal abuse behaviors in adolescents: The importance of witnessing animal abuse. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *29*(5), 371–379. https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.06.004

Güler, D., Hasta, D. (2013). Saldırganlık: kişilerarası ilişki tarzları ve empati açısından bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(1), 64–104. https://doi.org/10.1501/sbeder_0000000051

Haller, J. (2018, Haziran 8). The role of the lateral hypothalamus in violent intraspecific aggression-the glucocorticoid deficit hypothesis. *Frontiers in Systems Neuroscience*, *12*. https://doi.org/10.3389/fnsys.2018.00026

Hawkins, R. D., Hawkins, E. L., & Williams, J. M. (2017). Psychological risk factors for childhood nonhuman animal cruelty: A systematic review. *Society & Animals, 25*(3), 280–312.

Hayvanları Koruma Kanunu, *T.C. Resmi Gazete*, 5199, 24 Haziran 2004.

Henry, B. C. (2004). The relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. *Society & Animals: Journal of Human-Animal Studies, 12*(3), 185–207. https://doi.org/10.1163/1568530042880677

Hensley, C., Tallichet, S. E., & Dutkiewicz, E. L. (2009). Recurrent Childhood Animal Cruelty: Is There a Relationship to Adult Recurrent Interpersonal Violence? *Criminal Justice Review*, *34*(2), 248–257. https://doi.org/10.1177/0734016808325062

Herzog, H. A. (2007). Gender differences in human-animal interactions: A review. *Anthrozoos*, *20*(1), 7–21. https://doi.org/10.2752/089279307780216687

Hess, A.F., & Lewis, J. M. (1928). Clinical experience with irradiated ergosterol. *Journal of the American Medical Association, 91*(11), 783-788.

https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/tables/table-43

Huesmann, L. R. (1988). An information processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior, 14*(1), 13–24. https://doi.org/10.1002/1098-2337(1988)14:1<13::AID-AB2480140104>3.0.CO;2-J

Hwang, S., Waller, R., David, Hawes, J., & Allen, J. L. (2021). The Influence of Antisocial Behavior and Callous-Unemotional Traits on Trajectories of School Engagement and Achievement in South-Korean Children. *Journal of Youth and Adolescence, 50*, 788–802. https://doi.org/10.1007/s10964-021-01414-2

Im, S. Y., Jin, G., Jeong, J., Yeom, J., Jekal, J., Lee, S. I., … Lee, C. H. (2018). Gender Differences in Aggression-related Responses on EEG and ECG. *Experimental Neurobiology*, *27*(6), 526. https://doi.org/10.5607/EN.2018.27.6.526

Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions.* Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1

Jacobson, K. C., Prescott, C. A., Kendler, K. S., Keck, W. M., Wood Johnson Foundations We thank Sarah Woltz, R., Butera, F., … Waring DiLalla, P. (2002). Sex differences in the genetic and environmental influences on the development of antisocial behavior. In *Development and Psychopathology* (C. 14).

Kaner, S. (1991). Antisosyal davranış eğilimi envanterinin (ADEE) geliştirilme çalışmaları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 24*(1), 187-194. DOI: 10.1501/Egifak_0000000717

Karakaya, A., Çakmakkaya, Y., & Yılmaz, Y. (2020). Hayvanlara yönelik şiddet konusunda bir değerlendirme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 6*:181-193.

Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.

Karataş, Z. (2008). Lise öğrencilerinde öfke ve saldırganlık. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt, 17(3),* 277–294.

Kartallar, R. (1996). Antisosyal Davranış Ölçeği geliştirmeye yönelik bir çalışma (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kellert, S. R., & Felthous, A. R. (1985). Childhood cruelty toward animals among criminals and noncriminals| office of justice programs. *Human Relations, 38*(12), 1113–1129.

Kempke, S., & Luyten, P. (2007). Psychodynamic and cognitive-behavioral approaches of obsessive-compulsive disorder: is it time to work through our ambivalence? *Bulletin of the Menninger Clinic*, *71*(4), 291–311. https://doi.org/10.1521/bumc.2007.71.4.291

Kılıç, C. (2022). Ergenlerde antisosyal davranışlar: Koruyucu faktörler ve risk faktörleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kılıç, S. (2013). Örnekleme yöntemleri. *Journal of Mood Disorders, 3*(1), 44-6.

Kopper-Roland, B.A. (1988). Women and anger: gender and sex role differences in anger expression and their effects on depression and self

Krahe, B. (2001). *The Social Psychology of Aggression*. Psychology Press.

Kring, A.M., Johnson. S.L., Davinson, D., Nealea, J. (2015). Anormal Psikolojisi. terc. Ed. Muzaffer şahin, Ankara: Nobel yayıncılık, 2015.

Kroenke, K., & Spitzer, R. L. (1998). Gender differences in the reporting of physical and somatoform symptoms. *Psychosomatic Medicine*, *60*(2), 150–155. https://doi.org/10.1097/00006842-199803000-00006

Langbehn, D. R., Cadoret, R. J., Yates, W. R., Troughton, E. P., & Stewart, M. A. (1998). Distinct contributions of conduct and oppositional defiant symptoms to adult antisocial behavior: Evidence from an adoption study. *Archives of General Psychiatry, 55*(9), 821-829.

Langevin, P. Paitich, D. , Orchard, B. , Handy, L. , & Russon, A. (1983). Childhood and family background of killers seen for psychiatric assessment A controlled study. *Bulletin of American Psychiatric Law, 11*, 331-341.

Laub, J.H. & Sampson, R.J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice, 28*, 1-69

Lauber, T. B. & Brown, T. L. (2000). Deer hunting and deer hunting trends in New York State. *HDRU Series, No. 00-1, Department of Natural Resources: Cornell University.*

Lefkowitz, M. M., Eron, L. D., Walder, L. O., & Huesmann, L. R. (1977). *Growing up to be violent: A longitudinal study of the development of aggression.* New York: Pergamon Press.

Levitt, L., Hoffer, T.A., Loper, A.B. (2016). Criminal histories of a subsample of animal cruelty offenders. *Aggression and Violent Behavior, 30*, 48-58.

Liljeberg, J.F. (2009). Risking antisociality: Individual & social-interaction factors. Yayımlanmış doktora tezi, Karolinska Institutet, Stockholm.

Lindenfors, P., & Tullberg, B. S. (2011). Evolutionary aspects of aggression: the importance of sexual selection. *Advances in genetics*, *75*, 7-22.

Lipsey, M. W., & Derzon, J. H. (1998). Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: a synthesis of longitudinal research.

Loeber, R., & Schmaling, K. B. (1985). Empirical evidence for overt and covert patterns of antisocial conduct problems: A metaanalysis. *Journal of abnormal child psychology*, *13*(2), 337-353.

Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M., Moffitt, T. E., Caspi, A., White, H. R., ... & Beyers, J. M. (2003). The development of male offending. In *Taking stock of delinquency* (pp. 93-136). Springer, Boston, MA.

Longobardi, C., & Badenes-Ribera, L. (2019). The relationship between animal cruelty in children and adolescent and interpersonal violence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, *46*, 201–211. https://doi.org/10.1016/J.AVB.2018.09.001

Lorenz, K. Z. (1966). Evolution of ritualization in the biological and cultural spheres. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences, 251*(772), 273-284.

Lorenz, K., Latzke, M., & Salzen, E. (2021). *On aggression.* Routledge.

MacDonald, J.M. (1963). The threat to kill. *The American Journal of Psychiatry, 120*(2), 125-130.

MacDonald,J.M.(1963).The threat to kill. *The American Journal of Psychiatry, 120*(2), 125-130. https://doi.org/10.1176/ajp.120.2.125.

MacGregor, M. W., & Davidson, K. (2000). Men's and women's hostility ıs perceived differently. *Journal of Research in Personality, 34*(2), 252–261. https://doi.org/10.1006/JRPE.1999.2268

Madran, H. A. D. (2012). Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi, 24*(2), 1-6.

Madran, H.A.D., (2020). Cinsiyet ve Saldırganlık İlişkisi: Görgül ve kuramsal çalışmalara güncel bir bakış. (45). https://doi.org/10.31828/tpy1301996120191112m000020

Malone, Y. (2002). Social Cognitive Theory and Choice Theory. Compatibility Analysis. *International Journal of Therapy, 22*, 10-13.

Maneiro, L., Gómez-Fraguela, J. A., Cutrín, O., & Romero, E. (2017). Impulsivity traits as correlates of antisocial behaviour in adolescents. *Personality and Individual Differences, 104*, 417–422. https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.08.045

Maslow, A. H., & Mittelmann, B. (1941). Principles of abnormal psychology: The dynamics of psychic illness, *Rev.*

McClellan, J., Adams, J., Douglas, D., McCurry, C., and Storck, M. (1995). Clinical characteristics related to severity of sexual abuse: A study of seriously mentally ill youth. *Child Abuse Negl. 19*, 1245– 1254.

McDonald, S. E., Cody, A. M., Booth, L. J., Peers, J. R., Luce, C. O. C., Williams, J. H., & Ascione, F. R. (2018). Animal cruelty among children in violent households: Children's explanations of their behavior. *Journal of Family Violence*, *33*(7), 469–480.

McEwen, F. S., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (2014). Is childhood cruelty to animals a marker for physical maltreatment in a prospective cohort study of children? *Child Abuse and Neglect*, *38*(3), 533–543. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.10.016

McLeod JD, Uemura R, Rohrman S. (2012). Adolescent mental health, behavior problems, and academic achievement. *Journal of Health and Social Behavior,* 53(4):482–497.

Mead, G. (1964). Mind, Self and Society. In A. Strauss (Ed.), George Herbert Mead: On Social Psychology (pp. 115-284). Chicago: University of Chicago Press.

Mednick, S. A., Gabrielli, W. F., & Hutchings, B. (1984). Genetic influences in criminal convictions: Evidence from an adoption cohort. *Science*, *224*(4648), 891–894. https://doi.org/10.1126/SCIENCE.6719119

Meier, M. H., Slutske, W. S., Heath, A. C., & Martin, N. G. (2011). Sex differences in the genetic and environmental influences on childhood conduct disorder and adult antisocial behavior. Journal of abnormal psychology, 120(2), 377–388. https://doi.org/10.1037/a0022303

Mellor, D., Yeow, J., Hapidzal, N. F. M., Yamamoto, T., Yokoyama, A., & Nobuzane, Y. (2008). Childhood cruelty to animals: A tri-national study. *Child Psychiatry and Human Development*, *40*(4), 527–541. https://doi.org/10.1007/s10578-009-0142-0

Miller, K. S., & Knutson, J. F. (1997). Reports of severe physical punishment and exposure to animal cruelty by inmates convicted of felonies and by university students. *Child abuse & neglect*, *21*(1), 59–82. https://doi.org/10.1016/S0145-2134(96)00131-7

Millie, A. (2009). *Anti-Social Behaviour*. Open University Press. http://mcgraw-hill.co.uk/html/0335229166.html

Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, *13*(2), 355–372. https://doi.org/10.1017/S0954579401002097

Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M., & Silva, P. A. (2001). Sex Differences in Antisocial Behaviour: Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. Cambridge Studies in Criminology. Cambridge University Press.

Moffitt, E. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. In *Psychological Review* (C. 100). Warren.

Monahan, K. C., Steinberg, L., Cauffman, E., & Mulvey, E. P. (2010). Trajectories of Antisocial Behavior and Psychosocial Maturity From Adolescence to Young Adulthood. *Developmental psychology*, *45*(6), 1654. https://doi.org/10.1037/A0015862

Montoya, E. R., Terburg, D., Bos, P. A., & van Honk, J. (2012). Testosterone, cortisol, and serotonin as key regulators of social aggression: A review and theoretical perspective. *Motivation and emotion*, *36*(1), 65–73. https://doi.org/10.1007/s11031-011-9264-3

Moran, P. (1999). The epidemiology of antisocial personality disorder. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, *34*(5), 231-242.

Moritz, S., Kempke, S., Luyten, P., Randjbar, S., & Jelinek, L. (2011). Was Freud partly right on obsessive–compulsive disorder (OCD)? Investigation of latent aggression in OCD. Psychiatry Research, 187(1-2), 180-184

Moritz, S., Kempke, S., Luyten, P., Randjbar, S., & Jelinek, L. (2011). Was Freud partly right on obsessive-compulsive disorder (OCD)? Investigation of latent aggression in OCD. *Psychiatry research*, *187*(1-2), 180–184. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.09.007

Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012a). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, *138*(2), 175–210. https://doi.org/10.1037/a0026407

Murray, J., Shenderovich, Y., Gardner, F., Mikton, C., Derzon, J. H., Liu, J., & Eisner, M. (2018). *Risk Factors for Antisocial Behavior in Low-and Middle-Income Countries: A Systematic Review of Longitudinal Studies*.

Nabavi, R.T. (2012) Bandura's Social Learning Theory & Social Cognitive Learning Theory. Journal of Personality and Social Psychology, 1, 589.

Nakanishi, Y. (editör) (2016). Contemporary issues in environmental law: the EU and Japan. Springer, London.

Nolen-Hoeksema, S. (2001). Gender differences in depression. *Current Directions in Psychological Science, 10*(5), 173–176. https://doi.org/10.1111/1467-8721.00142

Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). "Guess what I just heard!": Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, *26*(1), 67–83. https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(2000)26:1<67::AID-AB6>3.0.CO;2-C

Öcel, H. (2011). Üniversite öğrencilerinde dolaylı saldırganlığın kullanımında cinsiyet farklılıkları. *Edebiyat Fakultesi Dergisi, 28*(2), 141-156

Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A., Landau, S.F., Fraczek, A., & Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior, 24*, 1-8.

Pardini, D. A., Waller, R., & Hawes, S. W. (2015). 13 Familial influences on the development of serious conduct problems and delinquency. In *The development of criminal and antisocial behavior* (pp. 201-220). Springer, Cham.

Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *The American psychologist*, *44*(2), 329–335. https://doi.org/10.1037//0003-066x.44.2.329

Penney, S. R., & Moretti, M. M. (2007). The relation of psychopathy to concurrent aggression and antisocial behavior in high-risk adolescent girls and boys. *Behavioral sciences & the law*, *25*(1), 21–41. https://doi.org/10.1002/bsl.715

Phillips, A. G. (1999). The Brain and Emotion by Edmund T. Rolls. *Trends in Cognitive Sciences*, *3*(7), 281–282. https://doi.org/10.1016/s1364-6613(99)01317-0

Piquero AR, Blumstein A, Brame R, Haapanen R, Mulvey EP, Nagin DS. (2001). Assessing the Impact of Exposure Time and Incapacitation on Longitudinal Trajectories of Criminal Offending. *Journal of Adolescent Research*, 16(1), 54-74. doi:10.1177/0743558401161005

Pogarsky, G., Lizotte, A. J., & Thornberry, T. P. (2003). *Goerge and Lee* (C. 41). Hofferth.

Rada, R.T. (1978). Psychologıcal factors ın rapıst behavıor. *Office of Justice Programs.*

Public Order Act 1986. (n.d.). Retrieved May 22, 2022, from https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64

Quin, E. (2011). Conceptualising animal abuse with an antisocial behaviour framework. *Animals : an Open Access Journal from MDPI*, *1*(1), 144. https://doi.org/10.3390/ANI1010144

Quinn, K. (2000). Animal abuse at early age linked to interpersonal violence.

Rhee, S. H., Friedman, N. P., Boeldt, D. L., Corley, R. P., Hewitt, J. K., Knafo, A., … Zahn-Waxler, C. (2013). Early concern and disregard for others as predictors of antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *54*(2), 157–166. https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02574.x

Rigdon, J. D., & Tapia, F. (1977). Children who are cruel to animals: A follow-up study. *Journal of Operational Psychiatry*, *8*(1), 27–36.

Rosenzweig, S. (1944). An outline of frustration theory. In J. M. Hunt, *Personality and the behavior disorders* (pp. 379–388). Ronald Press.

Ruiz-Ortiz, R., Braza, P., Carreras, R., & Muñoz, J. M. (2017). Differential effects of mother's and father's parenting on prosocial and antisocial behavior: child sex moderating. *Journal of Child and Family Studies*, *26*(8), 2182–2190. https://doi.org/10.1007/s10826-017-0726-4

Shanok, S. S., Malani, S. C., Ninan, O. P., Guggenheim, P., Weinstein, H., & Lewis, D. O. (1983). A comparison of delinquent and nondelinquent psychiatric inpatients. The American *Journal of Psychiatry, 140*(5), 582–585. https://doi.org/10.1176/ajp.140.5.582.

Shore, M. F., Welfare (1971). Youth Guidance Center. In *Supervising Psychologist*. Judge Baker Guidance Center.

Sigvardsson, S., Cloninger, C. R., Bohman, M., & von Knorring, A. L. (1982). Predisposition to petty criminality in Swedish adoptees: III. Sex differences and validation of the male typology. *Archives of general psychiatry*, *39*(11), 1248-1253.

Simonoff, E. (2004). *Predictors of antisocial personality*. Tarihinde adresinden erişildi https://www.cambridge.org/core.

Tallichet, S. E., & Hensley, C. (2004). Exploring the Link between Recurrent Acts of Childhood and Adolescent Animal Cruelty and Subsequent Violent Crime. *Criminal Justice Review*, *29*(2), 304–316. https://doi.org/10.1177/073401680402900203

Tapia, F. (1971). Children who are cruel to animals. *Child Psychiatry and Human Development, 2,* 70–77.

Tektaş, D. (2021). Hatay örnekleminde yetişkinlerde çocukluk çağı travmalarının şiddete yönelik tutum, şiddet eğilimi ve saldırganlık üzerine etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.

*The Brown University-Child and Adolescent Behavior Letter, 16,*1-3.

Tingle, D., Barnard, G. W., Robbins, L., Newman, G., & Hutchinson, D. (1986). Childhood and adolescent characteristics of pedophiles and rapists. *International Journal of Law and Psychiatry*, *9*(1), 103–116. https://doi.org/10.1016/0160-2527(86)90020-8

Toksöz, B. (2022). Yetişkin bireylerde saldırganlık düzeylerinin yordayıcıları olarak çocukluk çağı travmaları, bilişsel duygu düzenleme stratejileri ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Torry, Z. D., & Billick, S. B. (2011). Implications of antisocial parents. *Psychiatric Quarterly*, *82*(4), 275–285. https://doi.org/10.1007/s11126-011-9169-z

Trentham, C.E. (2016). The lınk between recurrent chıldhood anımal cruelty and recurrent adult ınterpersonal vıolence. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). The University of Tennessee at Chattanooga, Tennessee.

TUİK (2022). İstatistiklerle Kadın Verileri, 2021.

Tuvblad, C., & Beaver, K. M. (2013). Genetic and environmental influences on antisocial behavior. *Journal of criminal justice*, *41*(5), 273. https://doi.org/10.1016/J.JCRIMJUS.2013.07.007

TÜİK (2021). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007-2021.

Türkçapar, H., Güriz, O., Özel, A., Işık, B. ve Örsel, S. D. (2004). Antisosyal kişilik bozukluğu olan hastalarda öfke ve depresyonun ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi, 15*(2), 119-124.

Tyler, K. A., & Melander, L. A. (2012). Poor parenting and antisocial behavior among homeless young adults: Links to dating violence perpetration and victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, *27*(7), 1357–1373. https://doi.org/10.1177/0886260511425244

Vaughn, M.G., Fu, Q., DeLisi, M., Beaver, K.M., Perron, B.E., Terrell, K., Howard, M.O. (2009). Correlates of cruelty to animals in the United States: results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *J Psychiatr Res., 43*(15):1213-8. doi: 10.1016/j.jpsychires.2009.04.011.

Vieno, A., Nation, M., Pastore, M., & Santinello, M. (2009). Parenting and Antisocial Behavior: A Model of the Relationship Between Adolescent Self-Disclosure, Parental Closeness, Parental Control, and Adolescent Antisocial Behavior. *Developmental Psychology*, *45*(6), 1509–1519. https://doi.org/10.1037/a0016929

Vitiello, B., & Stoff, D. M. (1997). Subtypes of aggression and their relevance to child psychiatry. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 36*(3), 307–315. https://doi.org/10.1097/00004583-199703000-00008

Walters, G. D. (2014). Testing the direct, indirect, and moderated effects of childhood animal cruelty on future aggressive and non-aggressive offending. *Aggressive Behavior, 40*(3), 238-249.

Warburton, W. A., & Anderson, C. A. (2015). Aggression, Social Psychology of. Içinde *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (ss. 373–380). https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24002-6

Wauthier, L., & Williams, J. M. (2020). A Qualitative Study of Children's Accounts of Cruelty to Animals: Uncovering the Roles of Trauma, Exposure to Violence, and Attachment. *Journal of Interpersonal Violence*. https://doi.org/10.1177/0886260520928640

Wood, W., & Eagly, A. H. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin, 128*(5), 699–727. https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.699

Wool, C. A., & Barsky, A. J. (1994). Do women somatize more than men? Gender differences in somatization. *Psychosomatics, 35*(5), 445–452. https://doi.org/10.1016/S0033-3182(94)71738-2

Wright, J., & Hensley, C. (2003). From animal cruelty to serial murder: Applying the graduation hypothesis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 47*(1), 71-88.

Zdradzinski, E. (2009). Cruelty toward animals, aggression and empathy. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Alliant International University California School of Professional Psychology: San Diego.

8. EKLER

EK-1: Etik Kurul İzin Belgesi

İÜC Tarih ve Sayı: 09/12/2020-86294

* B E Z E F T J F 0 *

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı :74555795-050.01.04-
Konu :2020-237 sayılı Etik Kurul Onayı

Sayın Zeynep Sinem ÖZBAN
İÜC Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

İlgi :20/11/2020 tarihli, bila sayılı yazı

Yürütücülüğünü üstlendiğiniz "***Çocukluk Çağı Hayvana Yönelik Şiddet ile Yetişkinlikteki Saldırganlık Eğilimi ve Antisosyal Davranış Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"*** başlıklı **"Yüksek Lisans Tezi"** başvurunuz etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

COVİD-19 salgının Ülkemizde yayılması nedeniyle, Kurulumuz 01.12.2020 tarihinde on-line platformda gerçekleştirilen toplantısında yapılan değerlendirmeler sonucunda; elektronik belge sistemi (EBYS) ile uygunluğu bildirilen yazının ilgili makamlarca **"Etik Kurul Onayı"** yerine geçen belge olarak değerlendirilmesi hususunda;

Gereği için bilgilerinizi rica ederim

e-İmzalı
Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ
Başkan

ETİK KURUL ÜYELERİ
Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ (Başkan)
Prof. Dr. Fatma Yasemin KUTLU (Bşk.Yrd.)
Prof. Dr. Mehmet AÇIKALIN (Bşk.Yrd)
Prof. Dr. Neşe KOCABAŞOĞLU
Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI
Doç. Dr. Hanife Banu ATAMAN YANCI
Doç. Dr. Sevda KÜÇÜK

07/12/2020 V.Haz.Kont.İş. : C.SÖNMEZTÜRK

Doğrulamak İçin:http://dogrulama.istanbulc.edu.tr/enVision.sorgula/belgedogrulama.aspx?V=BEZEFTJF0

Ayrıntılı bilgi için irtibat : Canan SÖNMEZTÜRK
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü, 34320 Avcılar-İstanbul
Tel : 0212 404 03 00 Faks : 0212 404 07 01
Elektronik Ağ : www.istanbulc.edu.tr

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

EK-2

T.C. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Zeynep Sinem Özban tarafından Doç. Dr. Zeynep Belma Gölge danışmanlığında yürütülen **"Çocukluk Çağı Hayvana Yönelik Şiddet ile Yetişkinlikteki Saldırganlık Eğilimi ve Anti Sosyal Davranış Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"** başlıklı yüksek lisans tezi araştırmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı çocukluk döneminde hayvanlara yönelik yapılmış olan kötü davranışlar ve şiddetin yetişkinlikteki saldırganlık eğilimi ve yine yetişkinlikteki antisosyal davranış ile olan ilişkisinin incelenmesidir. Araştırmada "**Demografik Bilgi Formu** (8 madde), **Hayvana Yönelik Kötü Davranış Envanteri** (9 madde), **Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği** (29 madde), **Antisosyal Davranış Ölçeği** (37 madde)" kullanılacak olup toplamda 83 soru size yöneltilecektir. Araştırmada sizden tahminen 20 dakikanızı ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya siz dahil tahminen 384 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Araştırmada sizden kimlik belirleyici hiçbir veri istenmemektedir. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. Araştırma sona erdikten ve yayınlandıktan sonra 3 yıl içerisinde dijital ortamdaki verileriniz kalıcı olarak silinip imha edilecek olup kağıt üzerinde verileriniz varsa onlar da yakılarak imha edilecektir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya **.....** e-posta adresi ve **.....** numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Doç. Dr. Zeynep Belma Gölge

Zeynep Sinem Özban

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı açıklama Zeynep Sinem Özban tarafından yapıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Lütfen size uygun gelen seçeneği işaretleyiniz.

Kabul ediyorum ☐ Kabul etmiyorum ☐

EK-3

DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Cinsiyetiniz: Kadın ( ) Erkek ( )

Yaşınız: _____

Eğitim Düzeyiniz:

Okur-Yazar ( ) İlkokul mezunu ( ) Ortaokul Mezunu ( )

Lise Mezunu ( ) Üniversite ( ) Yüksek Lisans ( ) Doktora ( )

İş Durumunuz:

Çalışıyor ( ) Çalışmıyor ( )

Medeni Durumunuz:

Evli ( ) Bekar ( ) Boşanmış ( ) Dul ( )

Daha önce hayvan beslediniz mi? (Evcil veya evcil olmayan)

Evet ( ) Hayır ( )

Cevabınız Evet ise geçmişte hangi tür hayvan/hayvanlar beslediğinizi belirtiniz:

……

Şu anda evinizde/bahçenizde hayvan besliyor musunuz? (Evcil veya evcil olmayan)

Evet ( ) Hayır ( )

Cevabınız Evet ise hangi tür hayvan/hayvanlar beslediğinizi belirtiniz:

…….

EK-4

HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞ ENVANTERİ (HYKDE)

Değerli Katılımcı,

Aşağıda, **çocukluk döneminde** hayvanlarla beraber yaşamış olabileceğiniz bazı tecrübeler ile ilgili sorular yer almaktadır. Lütfen sorulara **doğru ve samimi** olarak cevap veriniz. Bu test herhangi bir bireysel puanlamaya tabii tutulmayacaktır. Soruları nasıl düşünüyorsanız öyle cevaplayınız. Bizi ya da diğer inanları rahatsız edebileceğini düşündüğünüz ayrıntıları **ifade etmekten kaçınmayınız.** Aşağıdaki soruları lütfen **çocukluk döneminizi 16 yaş ve öncesi olarak** düşünüp cevaplayınız.

1. Aşağıda hayvana yönelik kötü davranış olarak tanımlanan bazı davranışlar sıralanmıştır. Lütfen tüm davranışları tek tek okuyunuz. Bu davranışlar içerisinde sizin çocukluk döneminizde hayvanlara yönelik bilerek ve isteyerek yaptığınız davranışlar varsa işaretleyiniz. **(BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)**

( ) Kızdırdım	( ) Kuyruğunu çektim
( ) Kovaladım	( ) Ezdim
( ) Korkuttum	( ) Yaraladım
( ) Köşeye sıkıştırdım	( ) Kafesini salladım
( ) Vurdum	( ) Fazla ses yaparak hayvanı uykusundan uyandırdım
( ) Sarstım	( ) Bilerek mama ve suyunu vermedim
( ) Tekmeledim	( ) Yukarıdaki davranışların hiçbirini yapmadım

Belirtilen davranışlar dışında eklemek istediğiniz davranışlar:

……
……
……
……

BUNDAN SONRAKİ SORULARI LÜTFEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNİZDE (16 yaş ve altı) YUKARIDA BELİRTİLEN HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞLARI YAPIP YAPMADIĞINIZI DEĞERLENDİREREK CEVAPLAYINIZ.

1. Çocukluk döneminizde bir hayvana kaç kere bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

   ( ) Bir kere kötü davrandım.
   ( ) Birkaç kere kötü davrandım.
   ( ) Birçok kere kötü davrandım.
   ( ) Hiç kötü davranmadım.

2. Çocukluk döneminizde aşağıdaki hayvanlardan hangilerine bilerek ve isteyerek kötü davrandınız? ***(BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)***

   ( ) Kuşlar (tüm kuşlar, horoz, tavuk, civciv)

   ( ) Memeliler (kedi, köpek, tavşan, inek, koyun, fare vb.)

   ( ) Solucanlar ya da böcekler

   ( ) Balıklar, kurbağalar, sürüngenler (kertenkele, kırkayak, yılan, kaplumbağa, salyangoz vb.)

   ( ) Hiçbirine kötü davranmadım.

3. Çocukluk döneminizde kaç hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

   ( ) 1-2 hayvana kötü davrandım.
   ( ) 3-5 hayvana kötü davrandım.
   ( ) 6 ve daha fazla hayvana kötü davrandım.
   ( ) Hiç kötü davranmadım.

4. Çocukluk döneminizde en son ne zaman bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

   ( ) 12 yaş sonrası kötü davrandım.
   ( ) 7-12 yaş arasında kötü davrandım.
   ( ) Çocukluğumun ilk dönemlerinde kötü davrandım.
   ( ) Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım.

5. Çocukluk döneminizde genellikle hayvanlara tek başınıza mı yoksa başkalarıyla mı beraber kötü davranırdınız?

   ( ) Tek başımayken kötü davranırdım.
   ( ) Yetişkinlerle beraber kötü davranırdım.
   ( ) Arkadaşlarımla beraber kötü davranırdım.
   ( ) Bana katılmayan arkadaşlarımın /yetişkinlerin önünde kötü davranırdım.
   ( ) Hiçbir zaman kötü davranmazdım.

6. Çocukluk döneminizde eğer tek başınızayken bir hayvana kötü davransaydınız, bunu saklamaya çalışır mıydınız?

   ( ) Evet, saklamaya çalışırdım.

   ( ) Hayır, saklamaya çalışmazdım.

   ( ) Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmazdım.

   ( ) Bazen saklamaya çalışırdım, her zaman değil.

7. Çocukluk döneminizde bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davranmış olsaydınız sonrasında ona acır ve kötü davrandığınız için kendinizi kötü hisseder miydiniz?

   ( ) Hayvan için kötü hissetmezdim.
   ( ) Hayvan için çok üzülürdüm.
   ( ) Bazen kötü hissederdim, her zaman değil.
   ( ) Bir hayvana asla kötü davranmazdım.

8. Çocukluk döneminizde insanlar hayvanlara kötü davrandığında, o hayvanlar hakkında ne hissederdiniz?

   ( ) Üzülmezdim çünkü hayvanlar bunu hak ediyorlardı.
   ( ) Eğlenirdim.
   ( ) Bilmiyorum.
   ( ) Çok üzülürdüm.

EK-5 ANTİSOSYAL DAVRANIŞ ÖLÇEĞİ (ADÖ)

Aşağıda sıra ile numaralandırılmış birtakım cümleler bulunmaktadır. Her cümleyi sırayla ve atlamadan okuyarak; ŞU ANDA KENDİ DURUMUNUZA GÖRE DOĞRU YA DA YANLIŞ olup olmadığına karar veriniz. Daha sonra her cümleye uygun olan Doğru (D) ve Yanlış (Y) seçeneklerinden herhangi birini seçerek işaretleyiniz. Her soruyu cevaplandırmaya çalışınız. Lütfen olabildiğince dürüst olunuz, cevaplarınız bireysel değerlendirilmeyecektir.

1. Hayatta kötülükler hep beni bulur.	(D)	(Y)
2. Ailem sürekli beraber olduğum kimselerden çoğu zaman hoşlanmıyor.	(D)	(Y)
3. Bedenimin bazı yerlerinde uyuşukluk hissederim.	(D)	(Y)
4. Çoğu zaman hayat benim için bir yüktür.	(D)	(Y)
5. Her şey bana tek düze ve değişmiyor gibi geliyor.	(D)	(Y)
6. Bazen biriyle yumruk yumruğa kavga etmeyi isterim.	(D)	(Y)
7. Ailem seçtiğim (veya seçmek istediğim) mesleği beğenmiyor.	(D)	(Y)
8. Hakkımda çok olumsuz konuşulduğundan eminim.	(D)	(Y)
9. Başıma ne gelirse gelsin aldırış etmiyorum.	(D)	(Y)
10. Kendimi cezayı hak etmiş suçlu bir insan olarak görüyorum.	(D)	(Y)
11. Sonradan pişman olacağım söz ve hareketlerden korktuğum için, zaman zaman bazı kimselerden uzaklaşırım.	(D)	(Y)
12. Ciddi konular üzerinde verilen konferansları dinlemekten hoşlanırım.	(D)	(Y)
13. Çoğu kez sebepsiz yere cezalandırıldım.	(D)	(Y)
14. Çoğu zaman mutluyumdur.	(D)	(Y)
15. Akrabalarımın hemen hepsi bana karşı anlayış gösterir.	(D)	(Y)
16. Bana bazı tertipler kurulduğuna inanıyorum.	(D)	(Y)
17. Acayip ve tuhaf düşüncelerim vardır.	(D)	(Y)
18. Bugünlerde artık hiç ilerleme umudum kalmamış gibi hissediyorum.	(D)	(Y)
19. Bazen içimden bir şeyler kırmak isteği geçer.	(D)	(Y)
20. Dersten kaçtığım için ara sıra müdüre gönderildiğim oldu.	(D)	(Y)
21. Gerektiği gibi bir hayat yaşayamadım.	(D)	(Y)
22. Başka bir şey yapmaktansa çoğu zaman oturup hayal kurmayı severim.	(D)	(Y)
23. Cinsel yaşamımdan memnunum.	(D)	(Y)
24. Her zaman doğruyu söylemem.	(D)	(Y)
25. Tartışmalarda çabucak yenilirim.	(D)	(Y)
26. Bazen kendimi ya da bir başkasını incitmek zorundaymışım gibi hissederim.	(D)	(Y)
27. İnsan rüyalarını anlamaya çalışmalı ve kendini onlara göre ayarlamalıdır.	(D)	(Y)
28. Bazen beni rahatsız edecek kadar iyi işitirim.	(D)	(Y)
29. Kimse beni anlamıyor.	(D)	(Y)
30. Çoğu zaman kendimi hüzünlü ve üzgün hissederim.	(D)	(Y)
31. Başkaları kadar mutlu olmayı isterdim.	(D)	(Y)
32. Çok defa benden daha bilgisiz olanlardan emir alarak çalışmak zorunda kaldım.	(D)	(Y)
33. Çoğu zaman büyük bir hata ya da kötülük yaptığım duygusuna kapılırım.	(D)	(Y)
34. Çok içki kullandım.	(D)	(Y)
35. Bana karşı mümkün olan anlayış gösteriliyor.	(D)	(Y)
36. Bana kötülük etmek isteyen biri veya birileri var.	(D)	(Y)
37. Başkaları engel olmasaydı daha çok başarılı olurdum.	(D)	(Y)

EK-6

BUSS-PERRY SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ TÜRKÇE FORMU (BPSÖ)

Aşağıda bazı ifadeler yer almaktadır. Lütfen her maddeye ne ölçüde katılıp katılmadığınızı uygun kutuyu işaretleyerek belirtiniz. Cevaplarınız bireysel bir değerlendirmeye alınmayacaktır. Sorulara olabildiğince dürüst cevap vermeniz araştırma açısından kritik önem taşımaktadır.

Aşağıdaki her bir maddeyi okuyarak, bu madde sizin için her zaman doğru ise **"Tamamen Katılıyorum"**, genelde doğru ise **"Katılıyorum"**, emin değilseniz **"Kararsızım"**, genelde doğru değilse **"Katılmıyorum"**, hiçbir zaman doğru değilse **"Kesinlikle Katılmıyorum"** şeklinde işaretleme yapmanız rica olunur.	**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**
1. Bazı arkadaşlarım benim öfkeli biri olduğumu söylerler.					
2. Gerekirse hakkımı korumak için şiddete başvurabilirim					
3. Birisi bana fazlasıyla iyi davrandığında "Acaba benden ne istiyor?" diye düşünürüm.					
4. Arkadaşlarımın görüşlerine katılmadığım zaman bunu onlara açıkça söylerim.					
5. Öfkeden deliye döndüğümde bir şeyler kırıp dökerim.					
6. İnsanlar benim görüşlerime katılmadıklarında onlarla tartışmaktan kendimi alıkoyamam.					
7. Zaman zaman bazı olaylara/kişilere yönelik kızgınlığım uzun süre bitmek bilmez.					
8. Bazen başkalarına vurma dürtümü kontrol edemiyorum.					
9. Sakin yapılı biriyimdir.					
10. Tanımadığım insanlar bana fazla yakın davrandıklarında onlara şüpheyle yaklaşırım.					
11. Daha önce, tanıdığım insanları tehdit ettiğim oldu.					
12. Çok çabuk parlar ve hemen sakinleşirim.					
13. Birisi bana sataşırsa kolaylıkla onu itip tartaklayabilirim.					
14. İnsanlar sinirimi bozduklarında kolaylıkla onlar hakkında ne düşündüğümü söyleyebilirim.					
15. Zaman zaman kıskançlık beni yiyip bitirir.					
16. Bir insana vurmanın mantıklı bir gerekçesi olamayacağını düşünüyorum.					
17. Bazen hayatın bana adaletsiz davrandığını düşünürüm.					
18. Öfkemi kontrol etmekte zorluk çekerim.					

Aşağıdaki her bir maddeyi okuyarak, bu madde sizin için her zaman doğru ise **"Tamamen Katılıyorum"**, genelde doğru ise **"Katılıyorum"**, emin değilseniz **"Kararsızım"**, genelde doğru değilse **"Katılmıyorum"**, hiçbir zaman doğru değilse **"Kesinlikle Katılmıyorum"** şeklinde işaretleme yapmanız rica olunur.	**Kesinlikle Katılmıyorum**	**Katılmıyorum**	**Kararsızım**	**Katılıyorum**	**Kesinlikle Katılıyorum**
19. Yapmak istediğim bir şey engellendiğinde kızgınlığımı açıkça ortaya koyarım.					
20. Zaman zaman insanların arkamdan güldüğü duygusuna kapılırım.					
21. İnsanlarla sıkça görüş ayrılığına düşerim.					
22. Birisi bana vurursa ben de karşılık veririm.					
23. Bazen kendimi patlamaya hazır bir bomba gibi hissediyorum.					
24. Diğer insanların her zaman çok iyi fırsatlar yakaladıklarını düşünüyorum.					
25. Birisi beni iterse onunla kavgaya tutuşurum.					
26. Arkadaşlarımın arkamdan konuştuklarını biliyorum.					
27. Arkadaşlarım münakaşacı/tartışmayı seven biri olduğumu söylerler.					
28. Bazen olmadık şeylerde ortada mantıklı bir neden yokken aniden sinirlenir, tepki veririm.					
29. Çoğu insana kıyasla daha sık kavgaya karıştığımı söyleyebilirim.					

EK-7

HAYVANA YÖNELİK KÖTÜ DAVRANIŞ ENVANTERİ PUANLAMA TABLOSU

1. "0" PUAN: Herhangi bir davranış belirtilmediyse ya da listelenen hafif davranışlardan (Kızdırdım, Kovaladım, Korkuttum, Köşeye Sıkıştırdım, Kafesini Salladım, Fazla Ses Yaparak Hayvanı Uykusundan Uyandırdım) sadece bir tanesi 1 kez yapıldıysa (açık uçlu kısma ve 2. sorunun yanıtına bakılır).

"1" PUAN: Listelenen hafif davranışlardan (Kızdırdım, Kovaladım, Korkuttum, Köşeye Sıkıştırdım, Kafesini Salladım, Fazla Ses Yaparak Hayvanı Uykusundan Uyandırdım) birden fazlası işaretlenmiş ve/veya bu davranışlar birden fazla kez yapılmışsa (açık uçlu kısımda veya 2. Soruda birden fazla yapıldığına dair bir ifade varsa) ve açık uçlu kısımda katılımcıların kendi yazdıkları hayvana fiziksel olarak ciddi zarar vermeyen davranışlar varsa

"2" PUAN: "bilerek mama ve suyunu vermem" davranışı işaretlendiyse ve/veya herhangi bir alet kullanılmadan yapılan davranışlarda (Sarstım, Kuyruğunu Çektim, Vurdum, Tekmeledim) hayvanın yaralanmasına ya da ölmesine neden olunmadıysa (açık uçlu kısımda hayvanın yaralandığı ve/veya öldüğü belirtilmediyse)

"3" PUAN: Özellikle herhangi bir alet kullanılarak yapılan ve/veya sonucunda hayvanın ciddi şekilde yaralanmasına ve ölmesine neden olacak tüm davranışlar (açık uçlu kısımda hayvanın yaralandığı ve/veya öldüğü belirtilen davranışlar) ve/veya "yaraladım" seçeneğini işaretleyen katılımcılar)

2. Çocukluk döneminizde bir hayvana kaç kere bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

"1" PUAN: Bir kere kötü davrandım

"2" PUAN: Birkaç kere kötü davrandım

"3" PUAN: Birçok kere kötü davrandım

"0" PUAN: Hiç kötü davranmadım

3. Çocukluk döneminizde aşağıdaki hayvanlardan hangilerine <u>bilerek ve isteyerek</u> kötü davrandınız? (BİRDEN FAZLA ŞIKKI İŞARETLEYEBİLİRSİNİZ)

"3" PUAN: Kuşlar (tüm kuşlar, horoz, tavuk, civciv)

"3" PUAN: Memeliler (kedi, köpek, tavşan, inek, koyun, fare vb.)

"1" PUAN: Solucanlar ya da böcekler

"2" PUAN: Balıklar, kurbağalar, sürüngenler (kertenkele, kırkayak, yılan, kaplumbağa, salyangoz vb.)

"0" PUAN: Hiçbirine kötü davranmadım.

Bu soruya 2 kere puan verilmektedir. İlk olarak öğrencinin işaretlediği hayvan çeşidine göre puan verilir. İkinci aşamada öğrencinin kaç hayvan çeşidini işaretlediğine yönelik verilir. Sadece 1 çeşit işaretlendiyse "1" PUAN, 2 çeşit işaretlendiyse "2" PUAN, 3 veya daha fazla çeşit hayvana zarar verdiyse "3" PUAN verilmektedir.

4. Çocukluk döneminizde kaç hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

"1" PUAN: 1-2 hayvana kötü davrandım

"2" PUAN: 3-5 hayvana kötü davrandım

"3" PUAN: 6 ve daha fazla hayvana kötü davrandım

"0" PUAN: Hiç kötü davranmadım.

5. Çocukluk döneminizde en son ne zaman bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davrandınız?

"3" PUAN: 12 yaş sonrası kötü davrandım

"2" PUAN: 7-12 yaş arası kötü davrandım

"1" PUAN: Çocukluğumun ilk dönemlerinde kötü davrandım

"0" PUAN: Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmadım.

6. Çocukluk döneminizde genellikle hayvanlara tek başınıza mı yoksa başkalarıyla mı beraber kötü davranırdınız?

"4" PUAN: Tek başımayken kötü davranırdım

"1" PUAN: Yetişkinlerle beraber kötü davranırdım

"2" PUAN: Arkadaşlarımla beraber kötü davranırdım

"3" PUAN: Bana katılmayan arkadaşlarımın /yetişkinlerin önünde kötü davranırdım.

"0" PUAN: Hiçbir zaman kötü davranmazdım

7. Çocukluk döneminizde eğer tek başınızayken bir hayvana kötü davransaydınız, bunu saklamaya çalışır mıydınız?

"3" PUAN: Evet, saklamaya çalışırdım

"1" PUAN: Hayır, saklamaya çalışmazdım

"0" PUAN: Hiçbir zaman bir hayvana kötü davranmazdım

"2" PUAN: Bazen saklamaya çalışırdım, her zaman değil

8. Çocukluk döneminizde bir hayvana bilerek ve isteyerek kötü davranmış olsaydınız sonrasında ona acır ve kötü davrandığınız için kendinizi kötü hisseder miydiniz?

"3" PUAN: Hayvan için kötü hissetmezdim

"1" PUAN: Hayvan için çok üzülürdüm

"2" PUAN: Bazen kötü hissederdim, her zaman değil

"0" PUAN: Bir hayvana asla kötü davranmazdım

9. Çocukluk döneminizde insanlar hayvanlara kötü davrandığında, o hayvanlar hakkında ne hissederdiniz?

"2" PUAN: Üzülmezdim çünkü hayvanlar bunu hak ediyorlardı

"3" PUAN: Eğlenirdim

"1" PUAN: Bilmiyorum

"0" PUAN: Çok üzülürdüm

9. ÖZGEÇMİŞ

Kimlik Bilgileri

Adı ve Soyadı: Zeynep Sinem Özban

Doğum Yeri:

Doğum Tarihi:

Eğitim Bilgileri

2019-Devam İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans

2015-2018 Ankara Üniversitesi-Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Psikoloji, Lisans

2013-2015 Ufuk Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji, Lisans

Deneyim

2018-2019 Jagiellonian Üniversitesi-Psikoloji Enstitüsü, Krakow-Polonya, Stajyer

2017 Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu, Psiko-Sosyal Servis, Stajyer